LANDSCHAPSPLAN NEDERLAND

Onderzoek naar de ontworpen terreinen van Staatsbosbeheer

Jonas Papenborg en Remco van der Togt
Minor thesis Landscape Architecture 2011
Begeleiding: Marlies Brinkhuijsen (WUR), Harma Horlings en Jan Janse (Staatsbosbeheer)

staatsbosbeheer

WAGENINGEN UR
For quality of life

LANDSCHAPSPLAN NEDERLAND

De term Landschapsplan Nederland is geleend van Henk van Blerck, die deze term gebruikt om te benadrukken dat bijna heel Nederland is ontworpen. Dat het Nederlandse landschap voor een groot deel het product is van een landschapsarchitectonisch ontwerp wordt bevestigd in dit onderzoek.

Jonas Papenborg en Remco van der Togt
Minor thesis Landscape Architecture 2011
Begeleiding: Marlies Brinkhuijsen (WUR), Harma Horlings en Jan Janse (Staatsbosbeheer)

staatsbosbeheer

WAGENINGEN UR
For quality of life

Overzichtskaart terreinen in bezit en/of beheer Staatsbosbeheer (Bron: Staatsbosbeheer 2008)

Voorwoord

Gedurende onze studie landschapsarchitectuur aan de universiteit van Wageningen, zijn wij regelmatig gewezen op het feit dat Nederland gemaakt is. Gemaakt door inpolderingen en ruilverkavelingen, maar ook door landschapsarchitecten. Vooral de het regionale ontwerpen heeft grote invloed gehad op het Nederlandse landschap, en de Nederlandse landschapsarchitectuur. Het vakgebied waar wijzelf in worden opgeleid.
De grote landschappelijke opgaves die zo kenmerkend zijn voor die periode, zijn voor ons gevoel te weinig aan bod gekomen binnen onze opleiding. Wij hebben er daarom voor gekozen om ons meer te verdiepen in het regionale ontwerpen, wat zo kenmerkend is voor de Nederlandse landschapsarchitectuur. Na een korte zoektocht van mogelijke ontwerpopgaves bracht Marlies Brinkhuijsen ons in contact met een opdracht voor Staatsbosbeheer. Zij hadden de vraag om een inventarisatie te maken van alle terreinen in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer waaraan ontworpen is. Dit was dan wel geen ontwerpopgave, maar wel een uitgelezen kans om in contact te komen met de historie van ons eigen vakgebied.

Het eindresultaat van dit onderzoek, dat we in het kader van een 'klein' afstudeervak landschapsarchitectuur hebben verricht, ligt nu voor u.

Een woord van dank gaat nog uit naar iedereen die een bijdrage heeft geleverd aan het onderzoek en met het aanvullen van de lijst van ontwerpen. Een extra woord van dank gaat uit naar Marlies Brinkhuijsen voor het begeleiden van het onderzoek vanuit de universiteit en Harma Horlings en Jan Janse voor het begeleiden van het onderzoek vanuit Staatsbosbeheer.

Heel veel lees plezier,

De auteurs,
Jonas Papenborg en Remco van der Togt

Inhoud

1 **Introductie**
1.1 Inleiding . . . 9
1.2 Aanpak onderzoek . . . 12
1.3 Stappenplan . . . 14

2 **Selectie: Landschapsarchitectonisch ontworpen terreinen**
2.1 Aanpak selectie . . . 17
2.2 Definitie Landschapsarchitectonisch ontwerp . . . 19
2.3 Selectiebronnen . . . 25
2.4 Selectieproces . . . 27

3 **Resultaat:Landschapsarchitectonisch ontworpen terreinen & expertmeeting**
3.1 Resultaat selectie . . . 33
3.2 Expertmeeting . . . 37

4 **Aanpak: Ordening en Tweede selectie**
4.1 Stappenplan . . . 41
4.2 Aanpak van de ordening . . . 42
4.3 Aanpak selectie exemplarische terreinen . . . 43
4.4 Geselcteerde terreinen . . . 47

5 **Ontwikkeling van de Nederlandse landschapsarchitectuur**
5.1 Klassieke landschapsarchitectuur | 17e eeuw-1916 . . . 51
5.2 De eerste ruilverkavelingen | 1916-1940 . . . 52
5.3 Naoorlogse efficiëntie | 1940-1965 . . . 53
5.4 Landschapsbouw | 1965-1980 . . . 57
5.5 Landschapsarchitectuur | 1980-1992 . . . 59
5.6 De ontwikkeling van de landschapsarchitectuur 1992-heden . . . 62

6 **Beschrijving categoriën en exemplarische terreinen**
6.0 Aanpak . . . 65

6.1 Bossen
6.1.1 Bossen . . . 69
6.1.2 Bos | Kuinderbos . . . 72
6.1.3 Bos | Boswachterij Dorst . . . 76

6.2 Ontspanningsterreinen
6.2.1 Ontspanningslandschap . . . 81
6.2.2 Ontspanningslandschap | Dorpsbos Middelstum . . . 84
6.2.3 Ontspanningslandschap | Noorderpark . . . 88

6.3 Historische herontwikkeling
6.3.1 Historische herontwikkeling . . . 93
6.3.2 Historische herontwikkeling | Landgoed Oranjewoud . . . 96
6.3.3 Historische herontwikkeling | Staats-Spaanse Linies . . . 100

6.4 Natuurontwikkeling
6.4.1 De vorming van de natuur ontwikkeling . . . 105
6.4.2 Natuurontwikkeling en bescherming | De Breemwaard . . . 108
6.4.3 Natuurontwikkeling en bescherming | De Hilver . . . 112

6.5 Ruilverkaveling en landinrichting
6.5.1 De vorming van de Ruilverkaveling en de Landinrichting. 117
6.5.2 Ruilverkaveling en landinrichting | Sleenerstroom 120
6.5.3 Ruilverkaveling en landinrichting | Lopikerwaard 124

7 **Conclusies & aanbevelingen**
7.1 Conclusie 129
7.2 Verder onderzoek 133
7.3 Aanbevelingen 134

Abstract 136
Samenvatting 137
Literatuurlijst. 138

Bijlagen
Bijlage 1 Lijst ontworpen terreinen 145
Bijlage 2 Archief evaluatie 146
Bijlage 3 Opzet Website 156
Bijlage 4 Tijdbalk Landschapsplan Nederland 158

1 Introductie

Klinker die aantoont dat het hier om Staatsbosbeheer eigendom gaat. Locatie: Boswachterij Dorst

1.1 Inleiding

Aanleiding voor het onderzoek

In alle rapporten, manifesten, visies, deltaplannen of onderzoeken met betrekking tot het Nederlandse landschap staat er in de inleiding hetzelfde geschreven: Het Nederlandse landschap spreekt tot de verbeelding (Staatsbosbeheer, 2006) en het Nederlandse landschap wordt gekenmerkt door zijn grote diversiteit op een klein oppervlak. Maar wat het Nederlandse landschap volgens al deze documenten met name berucht maakt is het feit dat het landschap zo nadrukkelijk door de mens is vormgegeven (Dirkmaat, 2006).

Er is in de loop van de jaren veel aandacht uitgegaan naar het Nederlandse cultuurlandschap en hoe elke streek zijn eigen kenmerkende landschappelijke structuren kent als product van een eeuwenlange samensmelting tussen de mens en de natuur. Volop gewaarschuwd wordt er de laatste jaren voor het verdwijnen van deze karakteristieke cultuurlandschappen. Schaalvergroting, ruilverkavelingen, verstedelijking en nieuwe spelers in het landelijk gebied hebben ervoor gezorgd dat het karakteristieke landschap op de schop is genomen. Dit resulteert uiteindelijk in het landschap dat we nu kennen. Maar van karakteristieke landschappen mag eigenlijk niet gesproken worden, het landschap is immers constant in beweging en ook de nu historisch waardevol geachte landschappen zagen er ooit totaal anders uit. Deze dynamiek in het landschap heeft verschillende fases gehad en heeft een hoogtepunt gekend halverwege de vorige eeuw. In deze periode hebben vele nieuwe ontwikkelingen het Nederlandse landschap voor een groot deel opnieuw gevormd. Dit is op een dergelijke manier gedaan dat velen zich niet zullen beseffen dat dit landschap ontworpen en aangelegd is en niet eeuwenoud en authentiek is.

Staatsbosbeheer is, met 6,31 procent van het Nederlands grondoppervlak in bezit of beheer een belangrijke speler in het Nederlandse landschap. Om het Nederlandse landschap op een goede manier te kunnen beheren is het noodzakelijk dat er een duidelijk inzicht en overzicht wordt gegeven over de achterliggende historie van het landschap. Staatsbosbeheer heeft de laatste jaren gewerkt aan het beter in beeld krijgen van de cultuurhistorische waarde van haar terreinen. Voorbeelden zijn de beschrijvingen van de archeologische monumenten, de cultuurhistorische waardering van de terreinen (onderdeel van Taskforce Beheer) en de werkzaamheden met betrekking tot de rijksmonumenten (in het kader van het landschapsuitvoeringsprogramma Mooi, Mooier, Mooist).
De landschapsarchitectonische geschiedenis, zoals die beschreven staat in pas recent verschenen boekwerken in de landschapsarchitectuurwereld, heeft Staatsbosbeheer daarentegen nog niet in beeld. Of beter gezegd: niet meer in beeld.

Naast een overzicht van de cultuurhistorische waarde, die zich voornamelijk richt op de ontginningsgeschiedenis, wil Staatsbosbeheer nu ook een overzicht van de recente landschapshistorie. Namelijk de inrichting van terreinen als het gevolg van een landschapsarchitectonisch ontwerp.
De focus van dit onderzoek legt Staatsbosbeheer daarom op de periode tussen 1924 en 2010. De periode die begint bij de eerste ruilverkavelingswet en gekenmerkt is door de grote planmatige ingrepen in het landschap.

Recente Aanleiding

De directe recente aanleiding vanuit Staatsbosbeheer voor het onderzoek is de vraag van de Rijksadviseur van het landschap om een inventarisatie te maken van de landschapsarchitectonisch waardevolle gebieden die in beheer zijn van Staatsbosbeheer. De aanleiding hiervoor is de recente ontwikkeling rondom het Veerse bos waarbij de nieuwe plannen niet strookten met de oorspronkelijke ontwerpintenties van Nico de Jonge, toenmalig landschapsarchitect bij Staatsbosbeheer. De Rijksadviseur van het landschap heeft Staatsbosbeheer daarom gevraagd om een lijst van 'landschapsarchitectonisch iconen', waarbij de alarmbellen meteen moeten gaan rinkelen als er een nieuwe ingreep gepland wordt.

De Vraag vanuit Staatsbosbeheer

Staatsbosbeheer vraagt een inventarisatie van zijn objecten die het resultaat zijn van een landschapsarchitectonisch ontwerp.
Het onderzoek moet resulteren in een lijst met de landschapsarchitectonisch ontworpen objecten met daarnaast een kartering en beschrijving die als makkelijk toegankelijke informatiebron kan dienen voor de huidige en latere beheerders van de gebieden.
Dit onderzoek is een eerste stap. In de toekomst kan er een verdere analyse worden gemaakt van de ontwerpen. Hierin kan onderzoek worden gedaan naar de relatie tussen de ontwerper en het ontwerp, en de uitgangspunten van het ontwerp. Dit heeft als doel om houvast te genereren voor de toekomst en het toekomstig ontwerp van de gebieden.

De interpretatie van de opgave

Jarenlang was Staatsbosbeheer het toonaangevende orgaan op het gebied van landschapsarchitectuur in Nederland. De verplichte landschapsplannen, in het landelijk gebied, die vanaf 1954 de ruilverkavelingplannen moesten begeleiden werden gemaakt door ontwerpers van Staatsbosbeheer. Op die wijze was Staatsbosbeheer een belangrijk vormgever van het nieuwe Nederlandse landschap. Met het verdwijnen van de ontwerptak en de nieuwe focus op beheer van natuurwaarden, verdween de kennis over het recent ontworpen landschap. De aandacht voor het recente ontwerp gedachtegoed en de vrees voor de teloorgang van het landschapsarchitectonisch erfgoed vraagt om een duidelijk overzicht van de ontworpen gebieden die in beheer zijn bij Staatsbosbeheer.

De laatste jaren is er vanuit de landschapsarchitectuurwereld veel aandacht uitgegaan naar de historie van het vakgebied. Aandacht voor de periode waarin landschapsarchitecten en cultuurtechnici het eeuwenoude Nederlandse cultuurlandschap een nieuwe impuls gaven en omvormden tot het landschap dat we heden ten dage kennen. Met de oeuvreboeken over bekende ontwerpers zoals Alle Hosper (2003), Hans Warnau (2006) en J.T.P. Bijhouwer (2011) en boeken over de ontwerptraditie in het midden van de vorige eeuw, zoals Maakbaar Landschap (2009) en een Halve eeuw landschapsbouw (1997) is in ieder geval al een deel van het ontwerp gedachtegoed gedocumenteerd. Hiermee is echter de stap naar de omgang met deze ontwerpen in het veld nog niet gemaakt.

Belangrijk doel voor dit onderzoek is om zowel intern als extern de bewustwording te vergroten dat met het beheer van 6% van het Nederlandse landschap Staatsbosbeheer een grote rol speelt als het gaat om het landschap

en het landschapsarchitectonisch erfgoed. Veel van de ontwerpen die in de genoemde boeken zijn opgenomen behoren tot het eigendom van Staatsbosbeheer, en zijn daarbij van grote waarde voor de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur in Nederland in de afgelopen eeuw.
In dit onderzoek wordt uiteengezet welk aandeel Staatsbosbeheer heeft in het beheer van het landschapsarchitectonisch erfgoed. We willen niet alleen een inzicht geven in kwantitatieve data, maar ook de reikwijdte van de objecten laten zien die Staatsbosbeheer beheert. Niet zozeer door alleen te beschrijven wat de landschapsarchitectonische parels zijn, maar juist door een beschrijving te geven van die objecten die zo kenmerkend zijn voor het bezit van Staatsbosbeheer.
Dit onderzoek geeft de mogelijkheid om zicht te krijgen op het erfgoed van de Nederlandse ontwerptraditie en speciaal de rol die Staatsbosbeheer inneemt binnen deze ontwerptraditie. De centrale vraag die we in dit onderzoek daarom proberen te beantwoorden is als volgt te definiëren:

> Welke terreinen in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer zijn landschapsarchitectonisch ontworpen en wat voor rol spelen deze in de Nederlandse landschapsarchitectuur?

1.2 Aanpak onderzoek

Onderzoeksvragen

Dit onderzoek geeft de mogelijkheid om zicht te krijgen op het erfgoed van de Nederlandse ontwerptraditie en speciaal de rol die Staatsbosbeheer inneemt binnen deze ontwerptraditie. De centrale vraag die we in dit onderzoek daarom proberen te beantwoorden is als volgt te definiëren:

> *Welke terreinen in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer zijn landschapsarchitectonisch ontworpen en wat voor rol spelen deze in de Nederlandse landschapsarchitectuur?*

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden kan dit onderzoek naar de landschapsarchitectonisch ontworpen terreinen van Staatsbosbeheer in vierdelen worden gesplitst.
Het eerste deel, de selectie, richt zich op het beantwoorden van de belangrijkste opgave zoals deze gedefinieerd is vanuit Staatsbosbeheer: Het in kaart brengen van de objecten die Staatsbosbeheer beheert waaraan landschapsarchitectonisch is ontworpen. Om aan deze opgave te kunnen beantwoorden moeten de volgende vragen worden beantwoord:

> *1a. Wat is een landschapsarchitectonisch ontwerp?*
> *1b. Welke objecten in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer zijn volgens deze definitie een landschapsarchitectonisch ontwerp?*

De aandacht in het tweede deel van dit onderzoek richt zich op het in beeld brengen van de reikwijdte van de ontwerpen die in bezit en/of beheer zijn bij Staatsbosbeheer. In het verleden is er met verschillend gedachtegoed ontworpen aan het Nederlandse landschap. Daarom wordt hier getracht om een indeling is te maken in de verschillende kaders waaraan er aan het landschap is ontworpen. Dit leidt tot de volgende deelvraag:

> *2. In welke kaders is er ontworpen aan de terreinen van Staatsbosbeheer en hoe zijn deze te categoriseren?*

In dit onderzoek ligt de nadruk niet op de meest waardevolle ontwerpen of de meest iconische ontwerpen die Staatsbosbeheer beheert, maar op de reikwijdte aan landschapsarchitectonische ontwerpen die Staatsbosbeheer beheert. Van de categorieën die bij de vorige deelvraag zijn benoemd worden exemplarische objecten gekozen die de reikwijdte van de door Staatsbosbeheer beheerde ontwerpen goed representeren. De deelvraag die hierdoor beantwoord dient te worden luidt:

> 3. *Wat zijn exemplarische objecten binnen deze categorieën?*

Om in de toekomst de informatie over de ontworpen objecten op een zinvolle wijze mee te kunnen nemen in het beheer van de objecten is het belangrijk om te weten wat de ontwerpintenties achter de ontwerpen zijn. De ontwerpintenties zijn immers niet in stand te houden zonder te weten wat de ontwerpintenties zijn. Omdat het een onmogelijke opgave is om alle ontwerpintenties van alle ontworpen objecten te achterhalen zal in dit rapport alleen gekeken worden naar de ontwerpintenties van de exemplarische objecten. In de toekomst kan bij de overige objecten eenzelfde methode gebruikt worden om de ontwerpprincipes boven tafel te krijgen. Daarom wordt de laatste deelvraag als volgt gedefinieerd:

> *4. Wat zijn de ontwerpprincipes van deze exemplarische objecten?*

Doel

Het doel van dit onderzoek is tweeledig. Aan de ene kant is het doel om uit te zoeken welke terreinen in het bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer het product zijn van een landschapsarchitectonisch ontwerp. Het resultaat van deze zoektocht is een zogenaamd 'Early warning system': Een informatiebron voor werknemers van Staatsbosbeheer waarin aangegeven staat of er aan een terrein is ontworpen, al dan niet aangevuld met algemene informatie over het ontwerp. Deze informatie is te beknopt om het beheer of beleid op af te stemmen, maar zegt: 'Pas op! Hier is meer aan de hand'. Hoe er vervolgens met deze kennis wordt omgegaan zal afhangen van het object en de situatie.
Het tweede doel van het onderzoek is om te laten zien welk aandeel de ontworpen terreinen in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer leveren voor de Nederlandse landschapsarchitectuur. Gedurende dit onderzoek is gebleken dat het scala aan ontwerpen zeer divers is. Rijkend van dorpsbos en uiterwaarde tot ruilverkaveling en verdedigingslinie. Terreinen die elk op een eigen manier zijn vormgegeven en die samen de ontwikkeling en de diversiteit van de Nederlandse landschapsarchitectuur laten zien.

Opbouw van het Rapport

De opbouw van het rapport volgt in grote lijnen de opbouw zoals deze is aangehouden bij het opstellen van de onderzoeksvragen. Het rapport begint met een algemene inleiding waarin wordt beschreven waarin de aanleiding van het onderzoek is en de waarin de onderzoeksvragen en het doel van het onderzoek uiteen wordt gezet.
In hoofdstuk twee wordt de definitie gegeven van wat in dit onderzoek als een landschapsarchitectonisch ontwerp wordt gedefinieerd. Daaropvolgend wordt een beschrijving gegeven van hoe de lijst met de landschapsarchitectonische ontworpen objecten van Staatsbosbeheer op systematische wijze is opgesteld. Vervolgens wordt in het derde hoofdstuk de resultaten beschreven van de zoektocht naar de landschapsarchitectonische ontwerpen.
Het vierde hoofdstuk is een beschrijving van de aanpak, hoe de gevonden landschapsarchitectonische ontwerpen kunnen worden ingedeeld in categorieën en welke criteria er zijn gebruikt om exemplarische ontwerpen te vinden die de reikwijdte aan landschapsarchitectonische ontwerpen in beheer van Staatsbosbeheer laten zien.
Hoofdstuk vijf is een beschrijving van de geschiedenis van de Nederlandse landschapsarchitectuur, zodat de exemplarische objecten geplaatst kunnen worden in de ontwikkeling in de tijd.
Ten slotte wordt in hoofdstuk zes de categorieën nader beschreven en wordt per categorie een analyse gemaakt van de ontwerpintenties van de geselecteerde exemplarische ontwerpen.
Het rapport wordt afgesloten met de conclusies en bevindingen van het onderzoek en aanbevelingen voor de toekomst.

[1] **Het 'early warning system' wordt onder andere gehanteerd door Ian Mcharg. Hierbij worden parameters geïnventariseerd en waarde aan toegekend. Op basis hiervan wordt toekomstig landgebruik vastgelegd (Ingmire et al, 2007).**

1.3 Stappenplan

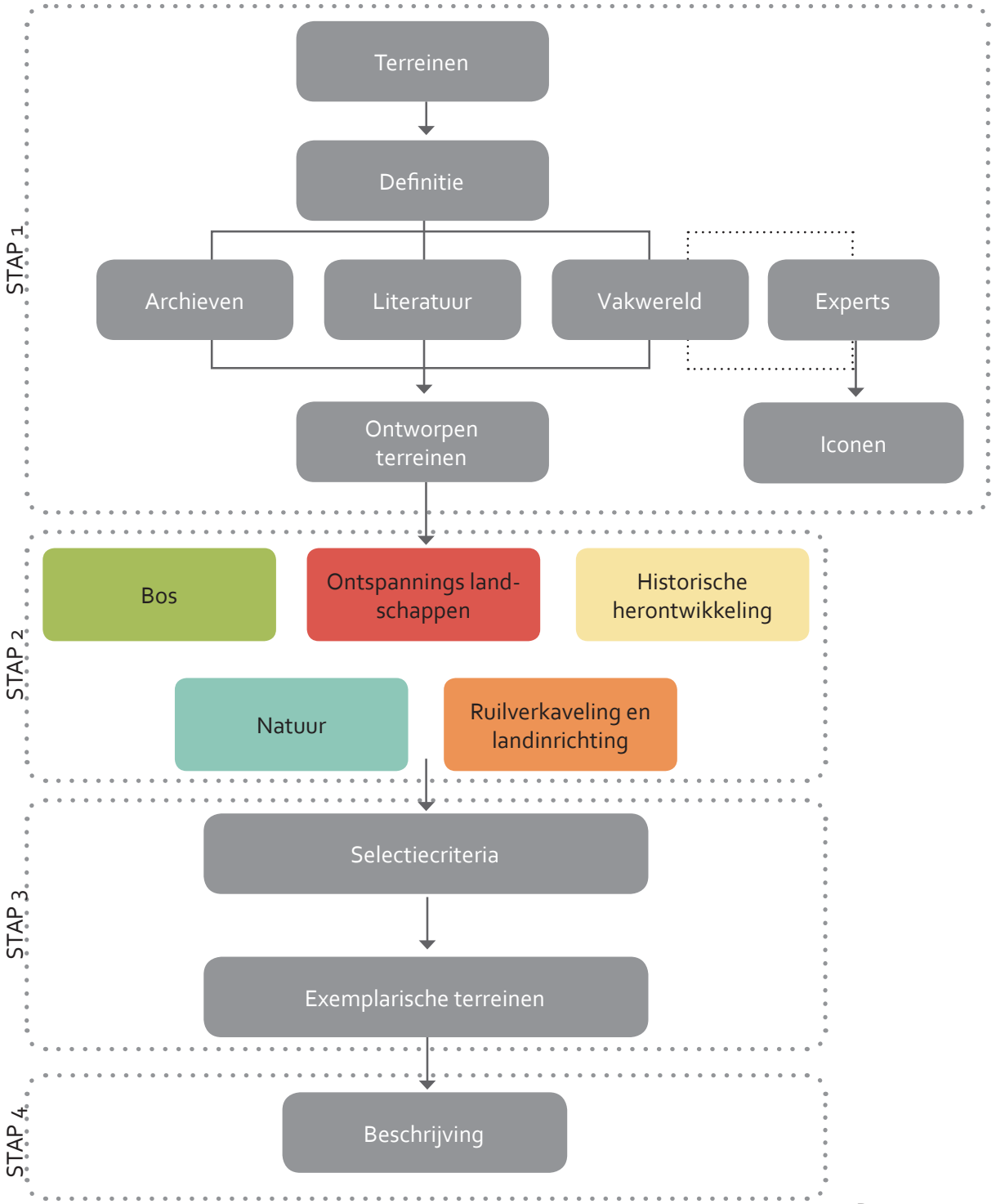

Stappenplan

De opzet van van het verslag volgt het hierboven staande stappenplan wat heeft gegeld als leidend gedurende het onderzoeksproces.
Aan het begin van elk hoofdstuk zal een gedeelte van het stappenplan worden herhaald om te verduidelijken waar wij ons zich in het proces bevinden.

2 SELECTIE: LANDSCHAPS-ARCHITECTONISCH ONTWORPEN TERREINEN

Overstapplek ter toegang van Staatsbosbeheer terrein Locatie: Noorderpark

2.1 Aanpak selectie

De eerste fase van het onderzoek omvat het vinden van de terreinen van Staatsbosbeheer die het product zijn van een landschapsarchitectonisch ontwerp. Dit wordt in dit rapport de selectie van de landschapsarchitectonische terreinen genoemd. De wijze waarop de ontwerpen zijn geselecteerd variëren, vooral met betrekking tot de selectiebronnen, in de loop van het onderzoek. Dit wordt nader toegelicht in paragraaf 2.3. De hoofdlijnen van het onderzoek zijn echter gelijk gebleven en bestaan uit de volgende vier fases:

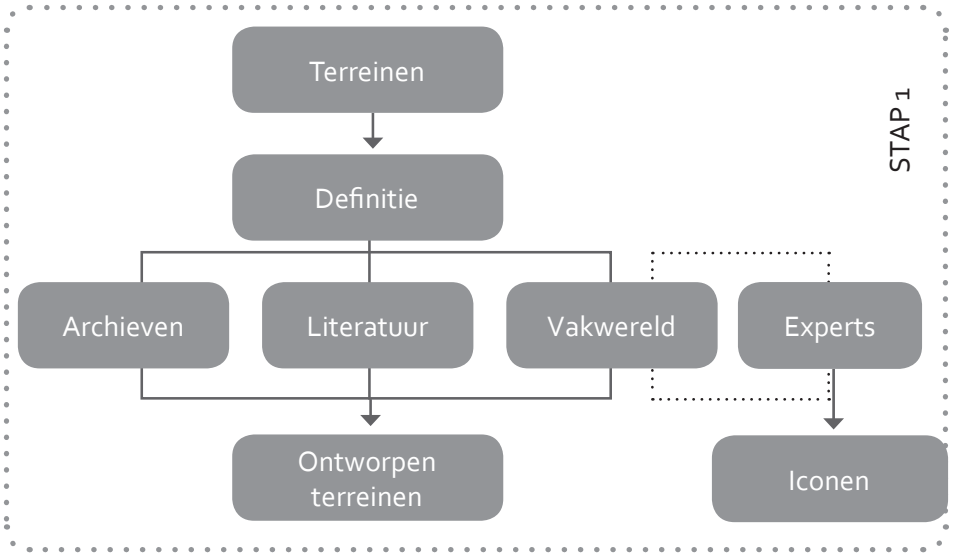

Inventarisatie van de terreinen van Staatsbosbeheer
Allereerst dient te worden vastgesteld welke terreinen in bezit en/of beheer zijn van Staatsbosbeheer. Een relatief eenvoudige stap aangezien Staatsbosbeheer dit overzicht al heeft. Er is een GIS-database met daarin een overzicht van alle terreinen die in bezit en/of beheer zijn. Deze zijn vervolgens te presenteren in een overzichtslijst of een kaart. De enige stap die genomen moet worden is de selectie van de juiste gegevens en het sorteren van de gegevens.
Deze stap wordt later niet nader beschreven, omdat het enige resultaat een kaart en een lijst is. Het resultaat wordt verder in het onderzoek als basis gebruikt.

Definitie van landschapsarchitectonisch ontwerp
Om te achterhalen welke terreinen landschapsarchitectonisch zijn ontworpen, dient eerst te worden vastgesteld wat een landschapsarchitectonisch ontwerp is. Deze definitie wordt opgesteld aan de hand van reeds eerder verschenen publicaties en literatuur betreffende landschap en ontwerp. Door de definitie te testen aan de hand van een aantal voorbeelden kan de definitie worden aangescherpt.

Selectiebronnen
Door het koppelen van de terreinen aan de opgestelde definitie kan worden bepaald aan welke terreinen is ontworpen. Dit proces is voornamelijk afhankelijk van bestaande informatie over de terreinen, aangezien het binnen het tijdsbestek niet haalbaar is om meer dan 600 terreinen zelf te analyseren. Deze informatie ligt verspreid over verschillende archieven, beschreven in literatuur of alleen te verkrijgen door middel van het praten met ontwerpers en andere kennishebbenden. De expertmeeting neemt hierbinnen een aparte plaats in. Hierin wordt niet alleen gezocht naar terreinen die ontworpen zijn, maar ook naar de terreinen die een belangrijke plaats in nemen in de Nederlandse landschapsarchitectuurtraditie.

Ontworpen terreinen
Aan de hand van de definitie en een combinatie van selectiebronnen kan een lijst worden opgesteld met een overzicht van welke terreinen zijn ontwerpen en welke niet. Hierbij wordt, mits te vinden, meer informatie gegeven die dit nader kunnen toelichten. Dit zijn: de ontwerper, het jaar van ontwerp of aanleg, de typering, een beknopte beschrijving en de bron waarin meer informatie te vinden is. Daarnaast volgt een apart verslag van de expertmeeting waarin de terreinen staan vermeld die door de experts als icoon voor de Nederlandse landschapsarchitectuur zijn genoemd.

2.2 Definitie Landschapsarchitectonisch ontwerp

Het hoofddoel van dit onderzoek is het vinden van de landschapsarchitectonisch ontworpen terreinen in bezit van Staatsbosbeheer. Echter, voordat het daadwerkelijke selecteren kan beginnen, moet eerst worden vastgesteld wat een landschapsarchitectonisch ontwerp is. Door een landschapsarchitect zou dit theoretisch eenvoudig te beantwoorden moeten zijn. De praktijk lijkt echter weerbarstiger, want in een land waaraan vrijwel alles lijkt ontworpen, blijkt dat het erg gecompliceerd is om een definitie vast te stellen die geldt voor alle ontwerpen.
Om de zoektocht naar een definitie zo inzichtelijk mogelijk te maken, wordt de term landschapsarchitectonisch ontwerp ontleed in drie losse termen: Landschap, ontwerp en landschapsarchitectuur. Een combinatie van deze drie vormt de definitie voor een landschapsarchitectonisch ontwerp.

Het landschap
De definitie van landschap volgens de Europese Landschapsconventie: "Landschap is een gebied, zoals door mensen waargenomen, waarvan het karakter bepaald wordt door de actie en interactie van natuurlijke en menselijke factoren." (uit het debat: Groene Vingers, 2007). Dit houdt in dat de mens altijd een bepalende factor is in het landschap, hetzij in direct handelen of de wijze waarop het landschap wordt gezien en beleefd. Naast een product van de mens is landschap ook altijd een product van de tijd. E.B. Rogers beschrijft dit als volgt: "Landschappen hebben een temporale dimensie, veranderd door de tijd, kunnen ze gelezen worden als palimpsests, documenten waarin de krachtige dynamiek van het landschap en de veranderende intenties van mensen door tijd hun sporen hebben achtergelaten." (2001, vertaald uit het Engels).

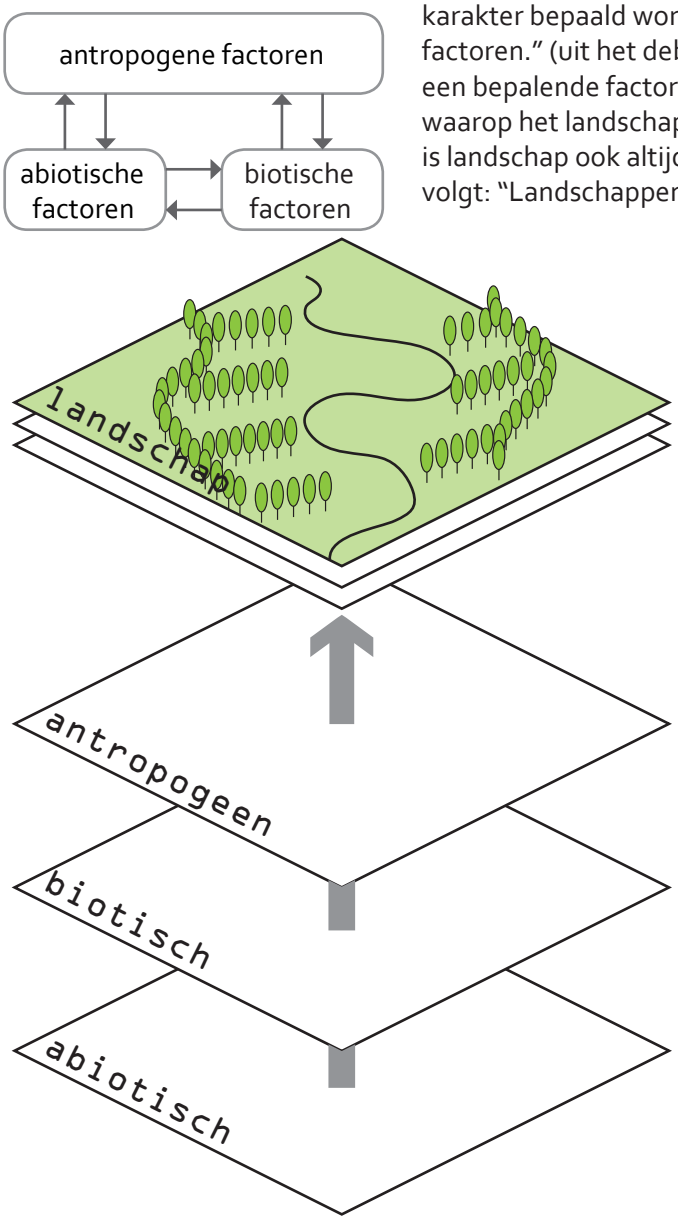

Triplex-benadering (Kerkstra et al, 1976 uit: M. Hidding, 2006)

In het manifest: Landschap leeft! Visie op ontwikkeling en beheer van het landschap bij Staatsbosbeheer (2006); wordt het landschap verdeeld volgens het triplexmodel. Het is een model dat is ontwikkeld door landschapsarchitecten en wordt gebruikt om het landschap beter te begrijpen en zodoende beter aangepaste ingrepen te kunnen doen. Het landschap wordt hierbij voorgesteld als de resultante van de inwerking van drie landschapsvormende factoren: de abiotische, biotische en antropogene factoren (Hidding, 2006). Doordat deze factoren verschillen over tijd en plaats, resulteert de wisselwerking van deze factoren in verschillende landschappen.
De lagen worden als volgt omschreven:

- De abiotische laag: de basisfactoren van het landschap zoals klimaat, reliëf, water en bodemgesteldheid.
- De biotische laag: De levende onderdelen van landschap die ontstaan aan de hand van de diverse omgevingsfactoren.
- De antropogene laag: Het menselijk handelen welke wordt bepaald door de andere lagen en tegelijk ook zijn invloed op de andere factoren.

Het gemaakte landschap

In de afgelopen eeuwen is op deze wijze het oude cultuurlandschap ontstaan. Voortdurend hebben geologische processen, zoals ijstijden en overstromingen, gezorgd voor de abiotische basis van het landschap. De biotische laag past zich voortdurend aan deze dynamische omstandigheden en evolueert daardoor. De eerste mensen zochten in dit landschap voorwaarden om te overleven en gingen in de loop van de eeuwen de omgeving steeds meer aanpassen aan de eisen van de mens. En door deze voorwaarden voor overleving te scheppen veranderde het landschap (Blerck, 1995). De afgelopen eeuwen was deze wisselwerking tussen abiotische, biotische en antropogene factoren de basis van het landschap. Die wisselwerking is er nog steeds. Het verschil is echter dat de abiotische en biotische omstandigheden vroeger leidend waren, en dat is in loop van de tijd steeds minder geworden. De ingrepen die door de mens vroeger in het landschap werden gemaakt waren zeer lokaal en leunden sterk op de abiotische en biotische conditities. Al deze lokale ingrepen samen vormden uiteindelijk, als een ogenschijnlijk spontaan proces, het oude cultuurlandschap.

Landschap heeft volgens twee lijnen ontwikkeld: De ontginningsgeschiedenis en de ideeëngeschiedenis

In de introductie voor de Canon van het Nederlandse landschap (2008) schetst Dirk Sijmons twee lijnen waarlangs het Nederlandse landschap zich door de eeuwen heen heeft ontwikkeld. De eerste lijn is die van de ontginningsgeschiedenis. Dit is het oude cultuurlandschap. De tweede lijn is de ideeëngeschiedenis. Dit zijn de landschappen die gepland en bedacht zijn. Van oudsher zijn dat de landgoederen en de droogmakerijen (Sijmons in Canon van het Nederlandse landschap, 2008). In Maakbaar landschap wordt hetzelfde onderscheid gemaakt. Naast de landschappen die als een 'onophoudelijke verbouwing' zijn ontstaan, zijn er de ontworpen landschappen die een opdrachtgever en een ontwerper hebben gehad: "het ontworpen landschap heeft auteurs." (Steenhuis et al, 2009)

Het ontworpen landschap heeft auteurs

Vanaf het begin van de vorige eeuw treden er grote nieuwe veranderingen op in het landelijk gebied, waardoor het oude cultuurlandschap verandert in een gepland en bedacht landschap. Nieuwe technische ontwikkelingen vragen in het begin van de 20e eeuw om een herinrichting van het platteland (Kerkstra, Vrijlandt 1988). Deze herinrichting is niet meer het product van de individuele boer die naar eigen goeddunken het landschap aanpast, maar van de overheid die, planmatig en doelbewust, wijzigingen aanbrengt in het landschap. In eerste instantie richt dit planmatig ingrijpen zich vooral op het verbeteren van de landbouw door middel van ruilverkavelingen. Meer recent verschuift de aandacht zich naar ontwikkelingen op andere terreinen zoals recreatie en natuur (Hidding, 2006).

Het ontworpen landschap

In 1924 lijkt er een duidelijke grens te zijn van het ogenschijnlijk spontane proces van landschapsvorming. Met de komst van de ruilverkavelingwet in 1924 en de aanleg van de IJsselmeerpolders vanaf 1928 staat niet meer het 'spontane proces' aan de basis van het landschap, maar staan planmatige ideeën aan de basis van het landschap. Deze grootschalige aanpak van ingrijpen in het landschap is dan echter niet nieuw, kunststukjes zoals de Beemster (1612) en de Haarlemmermeer (1852) waren immers al ruim eerder drooggevallen. Het verschil zit hem in het feit dat er vanaf die tijd op landelijk niveau over het landschap werd nagedacht en beslissingen werden genomen.
Het landschap verandert hiermee van een spontaan landschap, dat is ontstaan volgens een spontaan proces, in een planmatig landschap als gevolg van een

ontwerp.
Bijhouwer begint in het boek Waarnemen en ontwerpen in tuin en landschap met het geven van een definitie van wat ontwerpen inhoudt. "Het ontwerp," zo stelt Bijhouwer, "is eigenlijk een hersenschim, het bedenksel van een ontwerper" (Bijhouwer, 1954). Dit is nog een tamelijk brede definitie van het begrip en betekent dat eigenlijk alles wat de mens bedenkt een ontwerp is. Wat het ontworpen landschap onderscheidt van het spontane landschap is het proces van schetsen, tekenen, berekenen en uitwerken, dat achter het ontwerp schuil gaat. Als het ontwerp naar tevredenheid in het hoofd zit is het zaak de hersenschim zichtbaar en verstaanbaar te maken voor de opdrachtgever. Door middel van plankaarten, aanzichten, beplantingsplannen, maquettes en andere middelen kan de ontwerper zijn ontwerp communiceren aan de opdrachtgever, die vervolgens over kan gaan tot uitvoering (Bijhouwer, 1954).
Dit proces, van het idee uitwerken tot het creeëren van een uitvoerbaar plan, onderscheidt het landschap dat ontworpen is, van een landschap dat het product is van een spontaan proces.

Ontwerpen aan het landschap is een doelbewuste en planmatige ingreep in het landschap

Ontwerpen aan het landschap wordt daarom als volgt gedefinieerd:
Een doelbewuste en planmatige ingreep in één of meer lagen van het landschap.

Het landschapsarchitectonisch ontworpen landschap
Met de bovenstaande definitie kan nog geen selectie van terreinen worden gedaan. Immers volgens deze definitie zou elke ingreep in het landschap een landschapsarchitectonisch ontwerp zijn. Over ontwerp zegt de Britse architect Nikolaus Pevsner het volgende: "a bicycle shed is a building; Lincoln Cathedral is a piece of architecture. Nearly everything that encloses space on a scale

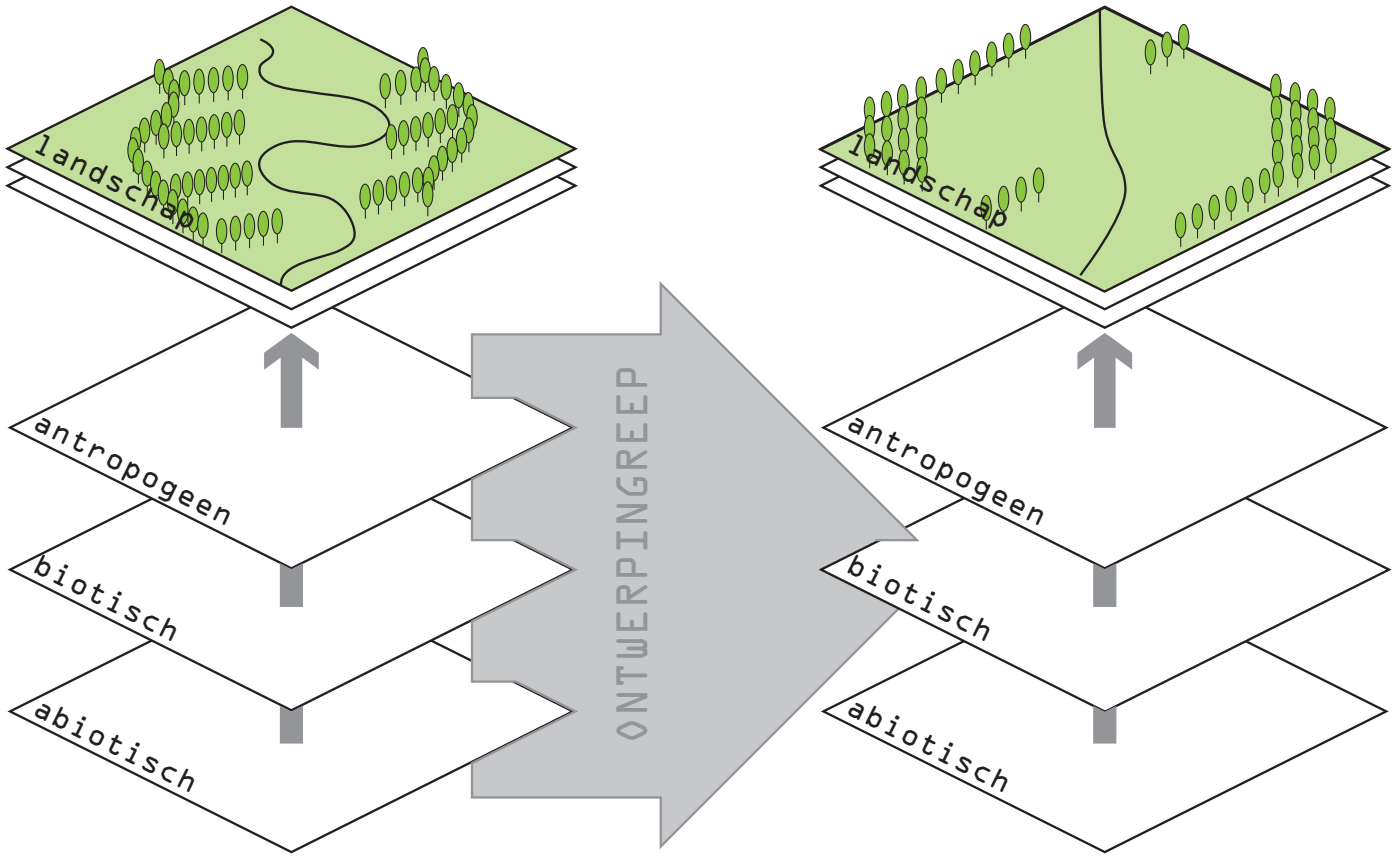

Ontworpen landschap op basis van Kerkstra et al, 1976 uit: M. Hidding, 2006

sufficient for a human being to move in is a building; the term architecture applies only to buildings designed with a view to aesthetic appeal" (Pevsner, 1943). Hiermee suggereert Pevsner dat, datgene wat een architectonisch ontwerp onderscheidt van andere ontwerpen, het streven naar esthetische kwaliteit is.
Dit streven naar schoonheid is eveneens een genoemde factor in de wereld van de landschapsarchitectuur. Meto J. Vroom zegt hierover het volgende: "landschapsarchitectuur is naast het inrichten van de buitenruimte ook het vormgeven van de buitenruimte." Dat betekend dat naast de utilitaire eisen die aan een gebied worden gesteld ook het streven naar schoonheid een belangrijk rol speelt binnen de landschapsarchitectuur (Vroom 1992).

Landschapsarchitectuur is ook het streven naar schoonheid

Roel van Benthem beschrijft de taak van de landschapsbouw en het landschapsplan als het zorgen voor "een doelmatige en esthetisch verantwoorde beplanting of herbeplanting van het object en t.a.v. het beloop der wegen en waterlopen en de opbouw van het wegennet." (Benthem, 1951). Dat dit jaren later nog steeds een van de belangrijke eisen is die aan een landschapsarchitectonisch ontwerp gesteld worden blijkt uit Dirk Sijmons' rapport over het casco-concept. Volgens Sijmons zijn er drie belangrijke maatschappelijke eisen die aan een landschap worden gesteld: "Het moet economisch bruikbaar zijn, de ruimtelijke compositie moet ecologische goed in elkaar zitten en het landschap moet esthetische waarde hebben." (Sijmons, 1991). Deze definitie wordt vervolgens door Michaël van Buuren weer gekoppeld aan een van de grondbeginselen van de architectuur. Hij koppelt deze eigenschappen aan de driedeling van de architectuur die Vitruvius al in 33 voor Christus formuleerde: utilitas (gebruik), ferminitas (robuustheid) en venustas (schoonheid) (1997).
Dit vinden we terug in de beschrijving die Staatsbosbeheer zelf geeft over het landschap:
Staatsbosbeheer stelt, in het rapport " Landschap leeft!", een viertal waarden die de basis voor het beheer vormen: Ecologische waarden, cultuurhistorische waarden, socio-economische waarden en esthetische waarden. Voor het ontwerp van het landschap zou je ook kunnen stellen dat deze waarden aan de basis staan van het ontwerp. Waar het zwaartepunt ligt verschilt van ontwerp tot ontwerp. Maar wel kan worden gesteld dat bij een landschapsarchitectonisch ontwerp, zoals Pevsner, Vroom, Benthem, Sijmons, van Buuren en anderen beamen, altijd esthetische waarden een rol spelen binnen het ontwerp.

Een landschapsarchitectonisch ontwerp
Voor een groot aantal terreinen lijkt het vrij gemakkelijk vast te stellen of er aan vormgegeven is of niet. Deze terreinen kennen een duidelijke toegevoegde landschapsarchitectonische laag, zoals het Lingebos of het Twiske. In de literatuur zijn deze uitvoerig beschreven en ook in het landschap zijn deze duidelijk herkenbaar als ontworpen met een landschapsarchitectonische doelstelling. Het heeft een vorm of functie die nooit eerder in dat gebied voorkwam en heeft een uitgesproken vormentaal. Er zijn echter ook vele ontwerpers die juist een ontwerpstijl hanteren die zoveel mogelijk aansluit bij het bestaande of vroegere landschap. Waarbij het juist het doel was dat de mensen niet konden zien dat het bedacht was en dat het leek alsof het altijd zo geweest was, de manier waarop Harry de Vroome aan Drenthe heeft ontworpen is hier een goed voorbeeld van.

Het Lingebos, onderdeel van de landinrichting Tielerwaard-West. Het gebied is bedoeld voor dagrecreanten en heeft een uitgebreid padenstelsel, een speelbos en een zwemvijver. Duidelijk een ontwerp.

Natuurstrook aan de Grift in het Binnenveld. Een ongetrained oog zal het waarschijnlijk niet opvalleen dat deze natuur is aangelegd. Of er ook esthetische aspecten zijn meegenomen is echter niet duidelijk.

Landschapselement Sleenerstroom. Een typisch bosje om de hoek die velen zonder het op te merken zullen passeren. Maar, hoewel niet opvallend, wel degelijk ontworpen.

In dit grijze gebied bevinden zich de vroege ruilverkavelingen en de heringerichte natuurgebieden, die vaak vanuit een sterk functionele optiek zijn ontworpen. Is er bijvoorbeeld bij een hermeandering van een voorheen rechtgetrokken beek sprake van een streven naar schoonheid of gebeurt een dergelijk hermeandering puur op grond van ecologische motieven?
Het is bij een zaak als deze erg belangrijk om de opgave in de tijdgeest te plaatsen en te kijken welke waarden er spelen in die tijd. Als we de beek als voorbeeld houden, kunnen we stellen dat er aan het beekdal meerdere malen is ontworpen: In eerdere tijden is het landschap in het kader ruilverkaveling ontworpen met economische waarden als belangrijkste drijfveer. Als gevolg hiervan ontstond een landschap dat werd gekenmerkt door rechtlijnigheid en efficiëntie. Een landschap dat qua uiterlijk sterk verschilde met het historisch landschap. Hedendaags wordt hetzelfde beekdal wederom op de schop genomen maar nu met andere drijfveren. In een tijd waar ecologische en cultuurhistorische waarden hoog in het vaandel staan wordt het beekdal juist weer zoveel mogelijk teruggebracht naar zijn oorspronkelijke staat. Er is hier dus wel zeker sprake van ontwerpen aan het landschap. Immers, er worden wel degelijk keuzes gemaakt vanuit zowel utilitaire als esthetische redenen. Het probleem is de waterhuishouding en een tekort aan biodiversiteit, dit kan op vele manieren worden opgelost, maar hier wordt gekozen om het te koppelen aan een historische situatie die goed aansluit bij wat mensen nu goed en mooi vinden.

In beide gevallen kan er sprake zijn van een landschapsarchitectonisch ontwerp, dus zowel bij het rechttrekken als de hermeandering. Hoewel dit vreemd lijkt is dat het niet. Het gaat namelijk niet alleen om de resultante van de ingreep, maar vooral om het proces. Immers een ontwerp kan jammerlijk mislukken, maar dit betekent niet dat er niet is gestreefd naar een bruikbaar en mooi landschap. Hetzelfde geldt ook andersom. Schoonheid kan het positieve neveneffect zijn van een zuiver utilitaire ingreep en daarmee toch geen landschapsarchitectonisch zijn. Denk bijvoorbeeld aan de Oostvaardersplassen, nu een prachtig natuurgebied, maar ooit bedacht als bedrijventerreinen. Schoonheid is hiermee een resultante en geen doel op zich en is hiermee geen landschapsarchitectonisch ontwerp.

De beoordeling of iets een landschapsarchitectonisch ontwerp is zal altijd onderhevig zijn aan zekere mate van subjectiviteit. In het kader van dit onderzoek is een definitie gesteld waarover gediscussieerd kan worden, maar volgens die definitie worden de terreinen geselecteerd die landschapsarchitectonisch zijn ontworpen.
In een deel van de gevallen zal in de ontwerpdocumenten duidelijk uiteen gezet zijn wat de vormgevende ideeën van de ontwerper zijn.
Bij die documenten waar dit niet, of niet expliciet, vermeld staat, zal het aan beoordelingsvermogen van de onderzoeker liggen of iets als een landschapsarchitectonisch ontwerp wordt bestempeld of niet.

Het product van een landschapsarchitect

In plaats van aan de hand van een lastige definitie vast te stellen wat een landschapsarchitectonisch ontwerp is, zou gesteld kunnen worden dat een landschapsarchitectonisch ontwerp altijd gemaakt wordt door een landschapsarchitect. Een landschapsarchitect is iemand die volgens de wet de titel landschapsarchitect mag dragen. Om de titel te krijgen moet de landschapsarchitect afgestudeerd zijn aan één van de bevoegde ontwerpinstellingen in Nederland of een gelijkende opleiding in het buitenland. Wie niet een dergelijke opleiding heeft doorlopen kan de landschapsarchitectentitel alsnog verkrijgen door het succesvol afronden van een examen. Daarnaast kan het ministerie van LNV de titel toekennen vanwege uitzonderlijke bekwaamheid in het vakgebied, waardoor het examen niet doorlopen hoeft te worden. Op de website van het architectenregister zijn de personen te vinden die titel landschapsarchitect dragen. In veel gevallen zal niet de naam van de ontwerper, maar die van het ontwerpbureau worden genoemd als ontwerper van een object. Voorheen mocht een bureau zich een architectenbureau noemen als ze ten minste één titel gerechtigde op het bureau hadden werken. Sinds 2011 moet echter ten minste de helft van het bestuur van het bureau de architectentitel dragen (website architectenregister, 2011).

Ontworpen door een landschapsarchitect is geen definitie voor een landschapsarchitectonisch ontwerp

Het innemen van deze stelling kent echter een groot gevaar. Door te stellen dat een landschapsarchitectonisch ontwerp alleen door een landschapsarchitect tot stand gekomen kan zijn, bestaat er het risico dat een groot aantal ontwerpen wordt uitgesloten. Een groot aantal gebieden zijn ontworpen door mensen van andere disciplines zoals kunstenaars en ecologen of stedenbouwers. Ondanks dat deze mensen geen wettelijke titel voor landschapsarchitect hebben kunnen zij welzeker een landschapsarchitectonisch ontwerp maken. Michiel Veldkamp vatte dit in een van de gesprekken heel treffend samen: "Je hebt hele goede ecologen en je hebt hele slechte ontwerpers." (2011).

Conclusie

In de periode waarin we spreken van ontwerpen aan het landschap zijn de waarden waarmee het landschap wordt bekeken en ontworpen continu veranderd en blijven dit nog steeds doen. Waar in de pionierstijd van de landschapsarchitectuur, het landschap op de schop ging ten behoeve van economische waarden, spelen er nu ook andere waarden een duidelijke rol. Belangrijke voorbeelden hiervan zijn de ecologie, wat naar voren komt in het studierapport over het casco-concept (1991), en de cultuurhistorie, welke onder andere in Landschap leeft! een grote rol krijgt toebedeeld.
Het ontwerpproces heeft hiermee een ontwikkeling doorgemaakt. Niet langer is de ontwerper de enige die de plannen maakt, verschillende partijen worden betrokken bij dit proces met allen hun eigen expertise. Iets wat ook noodzakelijk is, want een ontwerp wordt pas acceptabel of goed bevonden, wanneer het alle waarden in zich draagt.
Niet alle objecten zullen even eenvoudig langs de opgestelde definitie worden gelegd. Alles staat of valt bij goede informatie en kennis en het zal blijken dat de zoektocht naar de ontworpen terreinen langdurig en complex is.

Alle uiteenzettingen van hierboven samengenomen kan worden geconcludeerd dat een landschapsarchitectonisch ontwerp het volgende is:

- Het is een ingreep door de lagen van het landschap heen en de ingreep heeft invloed op al deze lagen.
- Het is het planmatig en bewust inrichten van de buitenruimte. Het is hiermee geen spontane ontwikkeling gedaan vanuit eigen belang, maar ontstaan vanuit een consensus van meerdere partijen.
- Het is echter meer dan alleen het inrichten, het is ook het vormgeven van de buitenruimte en het streven naar schoonheid.
- Niet per definitie door een landschapsarchitect ontworpen, maar wel altijd vanuit een landschapsarchitectonisch oogpunt.

landschapsarchitectonisch ontwerp kan als volgt worden gedefinieerd: Een bewuste en planmatige ingreep in het landschap, die niet alleen vanuit functioneel, maar ook vanuit esthetisch oogpunt is vormgegeven.

2.3 Selectiebronnen

Introductie

In deze paragraaf wordt uiteengezet welke bronnen zijn gebruikt om te achterhalen aan welke terreinen zijn ontworpen en hoe deze zijn gebruikt. Voorafgaand aan het daadwerkelijke selectieproces was een grote rol weggelegd voor het NWA archief van Staatsbosbeheer, echter na een testfase in Regio Zuid, is deze methode ontoereikend gebleken. Na een evaluatie is voor een andere aanpak gekozen, die meer gebruik maakte van verschillende informatiebronnen. Deze bronnen worden hieronder kort beschreven. Evaluaties van de archieven zijn opgenomen in de bijlage.

Archieven

De diverse gebruikte archieven zijn de grootste informatiebron voor dit onderzoek gebleken. Ze bieden grote hoeveelheden, vaak objectieve informatie, die bovendien vrijwel altijd vrij zijn in te zien. Een bijkomend nadeel van de archieven is echter dat vanwege de grote hoeveelheid, het overzicht soms ook ontbreekt. Elk archief heeft zijn eigen bijdrage geleverd aan het onderzoek, en het gebruik ook zijn voor- en nadelen, hieronder een korte beschrijving van de archieven.

Gebruikte archieven:

- *Bibliotheek Staatsbosbeheer (Driebergen)*
  Eigen bibliotheek van Driebergen met onder andere de jaarverslagen van Staatsbosbeheer en een grote verzameling van adviezen landschapsbouw. Onderscheidt zich echter niet van de andere archieven vanwege een beperkte inhoud en weinig unieke stukken.
- *Museum NieuwLand*
  De archieven van het museum bevatten een uitgebreide collectie met betrekking tot de IJselmeerpolders. De collectie bestaat uit boeken, documenten en afbeeldingen over de aanleg van de Zuiderzeepolders tot en met de huidige inrichting van Flevoland.
- *NAi (Nationaal architecten instituut)*
  Grote collectie van literatuur over ontwerp en architectuur. Bijzonder is de collectie van oude ontwerpschetsen van landschapsarchitecten voorheen in dienst bij Staatsbosbeheer. Hoewel bijzonder is het niet eenvoudig om specifiek op één ontwerp te zoeken. Bovendien liggen de uiteindelijke plannen elders waardoor het erg moeilijk is om de schetsen te kunnen plaatsen.
- *Nationaal archief (Den Haag)*
  Bevat het historisch archief van Staatsbosbeheer. De documenten voorafgaand aan 1955 zijn vrij in te zien. Alle documenten hieropvolgend zijn echter nog niet beschikbaar.
- *NWA (Natuur Wetenschappelijk Archief)*
  Eigen archief van Staatsbosbeheer. Elk regiokantoor heeft zijn eigen archief die alle documenten bevat over haar eigen terreinen. Dit betreft echter voornamelijk documenten zoals ecologische inventarisaties en beheersdocumenten; ontwerpbeschrijvingen zijn een zeldzaamheid.
- *Speciale collectie Wageningen*
  Grote verzameling van plannen, ontwerptekeningen en documten betreffende ruilverkavelingen en landinrichtingen. De speciale collecties onderscheiden zich vanwege het digitale archief. Aan de hand hiervan kunnen stukken worden opgezocht, om deze vervolgens op te vragen.

Literatuur

Met behulp van literatuur aangaande landschapsarchitectuur, landschapsbouw en landinrichtingen kan snel veel informatie worden verzameld. De schrijver heeft onderzoek gedaan betreffende het onderwerp en door hier gebruik van te maken wordt voorkomen dat het onderzoek voor een tweede maal wordt gedaan. Als het ware staat dit onderzoek daarmee op de schouders van reeds eerder verschenen publicaties zoals Maakbaar Landschap (2009) en een Halve eeuw landschapsbouw (1997).
De boeken en onderzoeken leunen ook op elkaar en zijn ook sterk afhankelijk van het wederzijdse onderzoek. Het risico van het gebruik van de literatuur is daarmee dat er niet fris kan worden gekeken naar het onderwerp en telkens opnieuw dezelfde feiten op een rijtje worden gezet. Wanneer het om gebeurtenissen in de geschiedenis gaat is dit geen punt, echter wanneer er waardenoordelen gegeven moeten worden is dit minder gewenst. Het risico bestaat daarmee dat hiermee altijd dezelfde waardevolle ontworpen worden beschreven en hiermee een rijtje krijgt met de 'usual suspects'.

Vakwereld

Al snel in het onderzoeksproces is gebleken hoe waardevol de invloed is van mensen uit de vakwereld. Hoe waardevol literatuur en archieven ook zijn, literatuur is altijd een selectie van informatie en bij archieven is deze selectie nog ruimer. Personen die nu of voorheen aan het landschap hebben gewerkt hebben kennis van zaken die vaak nergens is opgeschreven. Immers, procesverslagen en ontwerpschetsen vallen niet onder de archiefwet en worden dus niet altijd beschermd. Een gevolg hiervan is dat informatie ofwel verloren is, ofwel onvindbaar waardoor in sommige gevallen onderzoek gebonden is aan het geheugen van oud-ontwerpers.
De geraadpleegde mensen uit de vakwereld is grofweg in drie groepen in te delen, die elk andere vragen werden voorgelegd en ook andere uitkomsten voortbrachten:

- Landschappers Staatsbosbeheer
  Vanwege het grote aantal terreinen in bezit van Staatsbosbeheer is het in eerste instantie noodzakelijk om een snelle selectie te maken binnen de lijst. In de vier regiokantoren is één medewerker die gaat over landschap en cultuurhistorie, en heeft zodoende het meeste inzicht hoe een terrein is ontstaan en of er in de historie aan is ontworpen. Aan de hand van hun kennis kon een grove schifting worden gemaakt tussen terreinen waar wel aan was ontworpen, waar niet en twijfelgevallen. De vermoedelijk ontworpen terreinen werden nader uitgezocht.
- Ontwerpers en onderzoekers
  Om de aanpak van het onderzoek te testen en om meer te weten over ontwerpen aan het landschap, is contact gezocht met landschapsarchitecten en onderzoekers die of aan de terreinen van Staatsbosbeheer hebben ontworpen of speciale kennis over het onderzoeksgebied hebben. Binnen deze categorie vallen de landschapsarchitecten van DLG, landschapsarchitecten als Henk van Blerck en auteurs als Marinke Steenhuis.
- Oud-ontwerpers en prominenten
  De landschapsbouw kende een piek in de jaren 60-70 waarin niet alleen een groot deel van Nederland op de schop is gegaan, maar ook een aanzienlijk deel hiervan is ontworpen. Echter een groot deel van de

mensen die in deze periode bepalend zijn geweest is met pensioen waardoor hun kennis minder toegankelijk wordt. Om met deze mensen in contact te komen is een workshop georganiseerd. Hier konden zij reageren op het onderzoek en toevoegingen aan de lijst geven.

2.4 Selectieproces

In deze paragraaf wordt kort beschreven hoe het daadwerkelijke selectieproces is verlopen. Zoals in dit hoofdstuk al eerder is opgemerkt, zijn er verschillende aanpakken geprobeerd die niet allemaal even succesvol zijn gebleken. Deze zijn grofweg in twee onderzoeksmethodes op te delen:
Onderzoek naar terreinen en het vinden van ontwerpen
Zoeken naar ontwerpen en het vinden van terreinen
Na een beschrijving van beide, zal aan de hand van een beslisboom uiteen worden gezet hoe aan de hand van vragen, die eerder in dit hoofdstuk zijn opgesteld, tot de lijst van ontworpen terreinen is gekomen.

Onderzoek naar terreinen en het vinden van ontwerpen
Aanvankelijk leek de meest logische aanpak om de lijst met terreinen van Staatsbosbeheer door te lopen en om van elk object na te gaan of hier aan is ontworpen. Doordat Staatsbosbeheer een uitgebreid eigen archief heeft die gesorteerd is op object kan informatie per object worden uitgezocht. Om te voorkomen dat ook de duidelijk niet ontworpen objecten, zoals buitendijkse gebieden, ook onderzocht zouden moeten worden, is een eerste grove selectie gemaakt. Met de hulp van Luc Korpel, adviseur landschap en cultuurhistorie in Regio Zuid, kon ongeveer een derde van de terreinen in regio Zuid worden weggestreept waar in alle waarschijnlijkheid niet aan was ontworpen.
De overige terreinen waar wel of vermoedelijk aan was ontworpen werden opgezocht in het Natuur Wetenschappelijke Archief (NWA).
Het NWA bleek echter niet toereikend qua aanhoud aangezien verschillende reeds bekende ontwerpen over het hoofd werden gezien. Een voorbeeld is ruilverkaveling Poel-Heinkenszand. Een landinrichting die onder andere beschreven is door De Visser (1997) en die grotendeels is ontworpen door N.M. de Jonge. Een bekend ontwerp, maar in het NWA was over het ontwerp niets te vinden, de informatie lag dus ergens anders. Dit betekend niet dat er in het NWA helemaal geen ontwerpdocumenten zijn gevonden, met name recente ontwerpdocumenten over de inrichting van natuurgebieden en landinrichtingen zijn af en toe te vinden in het NWA. De documenten zijn echter niet consequent voor elk ontwerp aanwezig.

Onderzoek naar terreinen en het vinden van ontwerpen

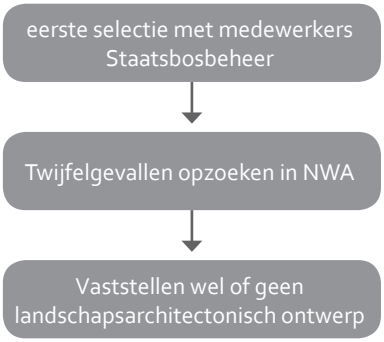

Zoeken naar ontwerpen en vinden van terreinen
Bij het onderzoek naar de ontworpen objecten van Staatsbosbeheer in de regio zuid is de focus gelegd op het onderzoek van binnen uit, dat wil zeggen vanuit de NWA-archieven die in de regio kantoren van Staatsbosbeheer voor handen zijn. Aangezien dit niet de beoogde resultaten heeft opgeleverd is gekozen voor een andere aanpak, een aanpak die sneller en meer resultaat geeft. Aan de hand van verschillende archieven, de jaarverslagen van Staatsbosbeheer en literatuur,

Zoeken naar ontwerpen en vinden van terreinen

werd gezocht naar ontwerpen. Vervolgens werd gekeken of het bezit van Staatsbosbeheer en noemenswaardige rol speelde in het ontwerp, een aanpak die precies andersom werkt als de vorige methode.
Op deze manier werd het risico dat een ontwerp over het hoofd werd gezien aanzienlijk verkleint, aangezien meerdere bronnen zijn gebruikt. De aanpak is echter niet per definitie sneller gebleken aangezien nu gebruik werd gemaakt van veel verschillende bronnen in plaats van één hoofdbron.

Gecombineerde aanpak

Gecombineerde aanpak
Beide methodes hebben voor- en nadelen. Bij de eerste methode blijkt dat veel informatie over oudere ontwerpen niet boven tafel komt omdat de huidige generatie medewerkers bij Staatsbosbeheer en DLG deze ontwerpen niet altijd paraat hebben. Vaak weten de medewerkers enkel een indicatie te geven dat er vermoedelijk aan een object is ontworpen. Daar bovenop is in het NWA-archief weinig over deze oudere ontwerpen te vinden. Kennis over nieuwere ontwerpen hebben de medewerkers van DLG en Staatsbosbeheer doorgaans wel paraat. Het NWA-archief vertoont daarentegen ook op dat gebied de nodige gaten, omdat niet alle ontwerpen die door de medewerkers zijn genoemd zijn terug te vinden in het NWA-archief. Het grootste manco van de eerste methode is met name de ontoereikendheid van het NWA-archief en de beperkte extra informatie die de medewerkers kunnen geven over de ontworpen objecten.

Bij de tweede methode wordt in verschillende bronnen en archieven naar ontwerpen gezocht. Het grote voordeel van deze bronnen is dat er veel informatie te vinden is en dat de beschikbare informatie vrijwel altijd ontwerp gerelateerd is. Het nadeel is dat veel archieven en bronnen moeten worden geraadpleegd, die allemaal weer heel erg veel informatie over ontwerpen bevatten. Een groot deel van deze ontwerpen is echter niet in het bezit van Staatsbosbeheer. Daarom moet per ontwerp uitgezocht worden of het ontwerp daadwerkelijk in bezit of beheer is van Staatsbosbeheer. Dit kost veel tijd, waardoor niet uit alle archieven en bronnen alle informatie die voorhanden is naar boven wordt gehaald.

Voor het vervolg van het onderzoek is voor een combinatie van beide methodes gekozen. Met behulp van de medewerkers van Staatsbosbeheer en DLG is een eerste snelle schifting binnen de lijst gemaakt. Vervolgens is aan de hand van de tweede methode gezocht naar nog onbekende ontwerpen en meer informatie over de vermoedelijk ontworpen objecten. Hierdoor worden de voordelen van beide methoden gecombineerd. Nadeel is de interactie tussen beide methoden. Wanneer er werd gesproken met werknemers van Staatsbosbeheer of DLG werd voornamelijk vanuit de objecten van Staatsbosbeheer wordt beredeneerd. Deze zijn bekend met de gehanteerde benamingen van Staatsbosbeheer en hebben een groot overzicht van de regio. Hetzelfde geldt voor het werken met het NWA archief. Dit maakt gebruik van dezelfde benamingen en is daardoor eenvoudig te zoeken vanuit de objecten. De naamgeving en begrenzing van objecten is echter administratief. Externe archieven en bronnen kennen deze naamgeving en begrenzing niet. Hierdoor moet er telkens een vertaalslag worden gemaakt tussen de objectennamen die Staatsbosbeheer hanteert en de namen van de gebieden die in de ontwerpdocumenten worden gehanteerd.

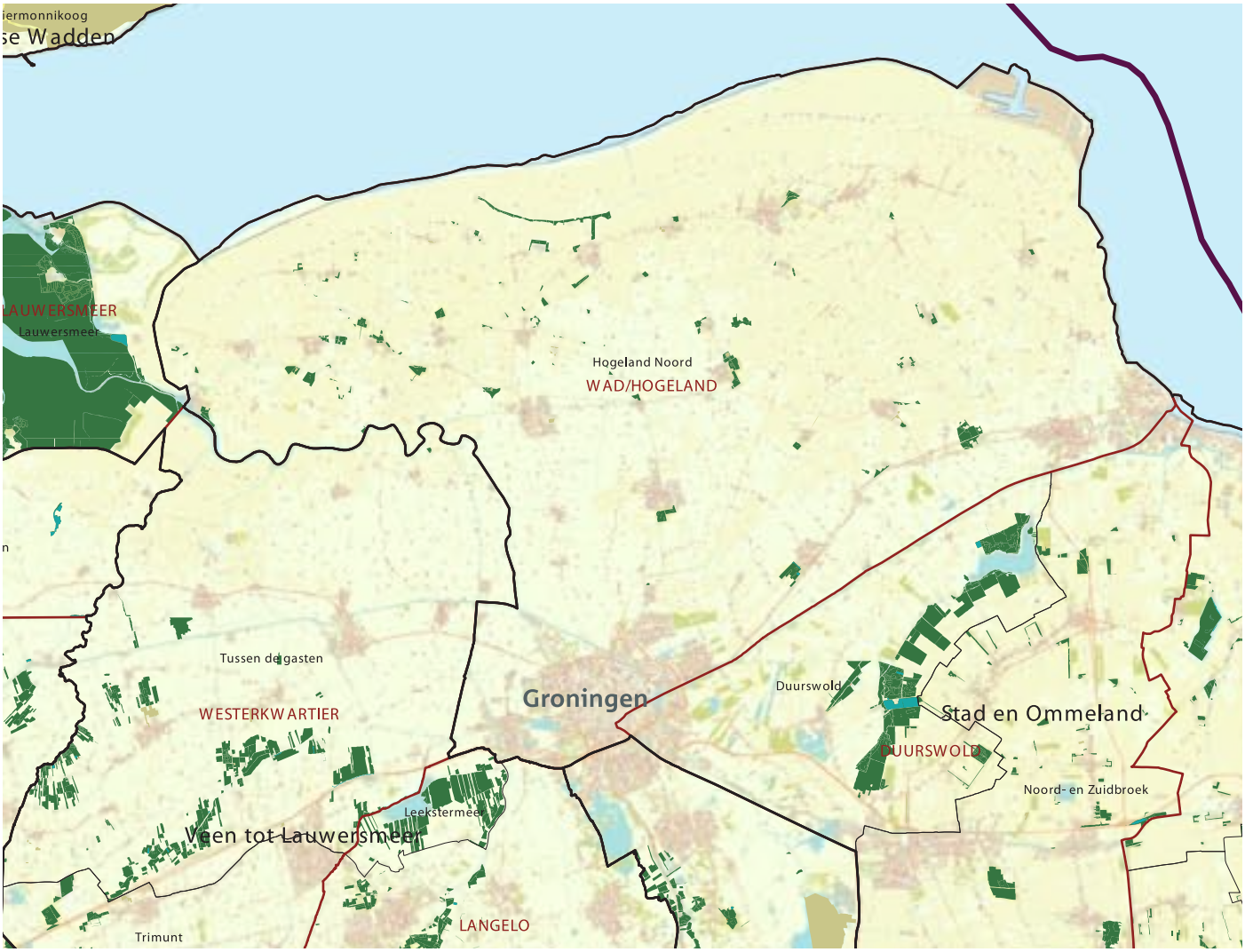

Uitsnede van de eigendomskaart van Staatsbosbeheer in Regio noord (Staatsbosbeheer, 2008). Hier is goed te zien dat de objectgrenzen administratieve grenzen zijn die meerdere deelobjecten kunnen vinden. Het object Hogeland bevat bijvoorbeeld een tal van kleine dorpsbossen die op zichzelf zijn ontwikkeld, maar wel bij hetzelfde object behoren.

Beslisboom

Bij een groot deel van de terreinen is het relatief eenvoudig om vast te stellen of er aan een terrein is ontworpen of niet. Het is bijvoorbeeld een natuurreservaat en daarmee niet ontworpen of bijvoorbeeld een ontwerp waarvan genoeg informatie is te vinden in de gebruikte bronnen. Echter bij een deel van de terreinen is niet gemakkelijk vast te stellen of het een product is van een landschapsarchitectonisch ontwerp. Het gaat hier dan voornamelijk om vroege ruilverkavelingen of juist recente natuurontwikkelingsprojecten, waarbij niet altijd duidelijk is of er met een landschapsarchitectonische insteek aan een object is ontworpen.
Daarom is de hiernaast afgebeelde beslisboom ontwikkeld. Indien alle vragen met 'Ja' te beantwoorden zijn, kan worden gesteld dat het hier gaat om een landschapsarchitectonisch ontwerp.

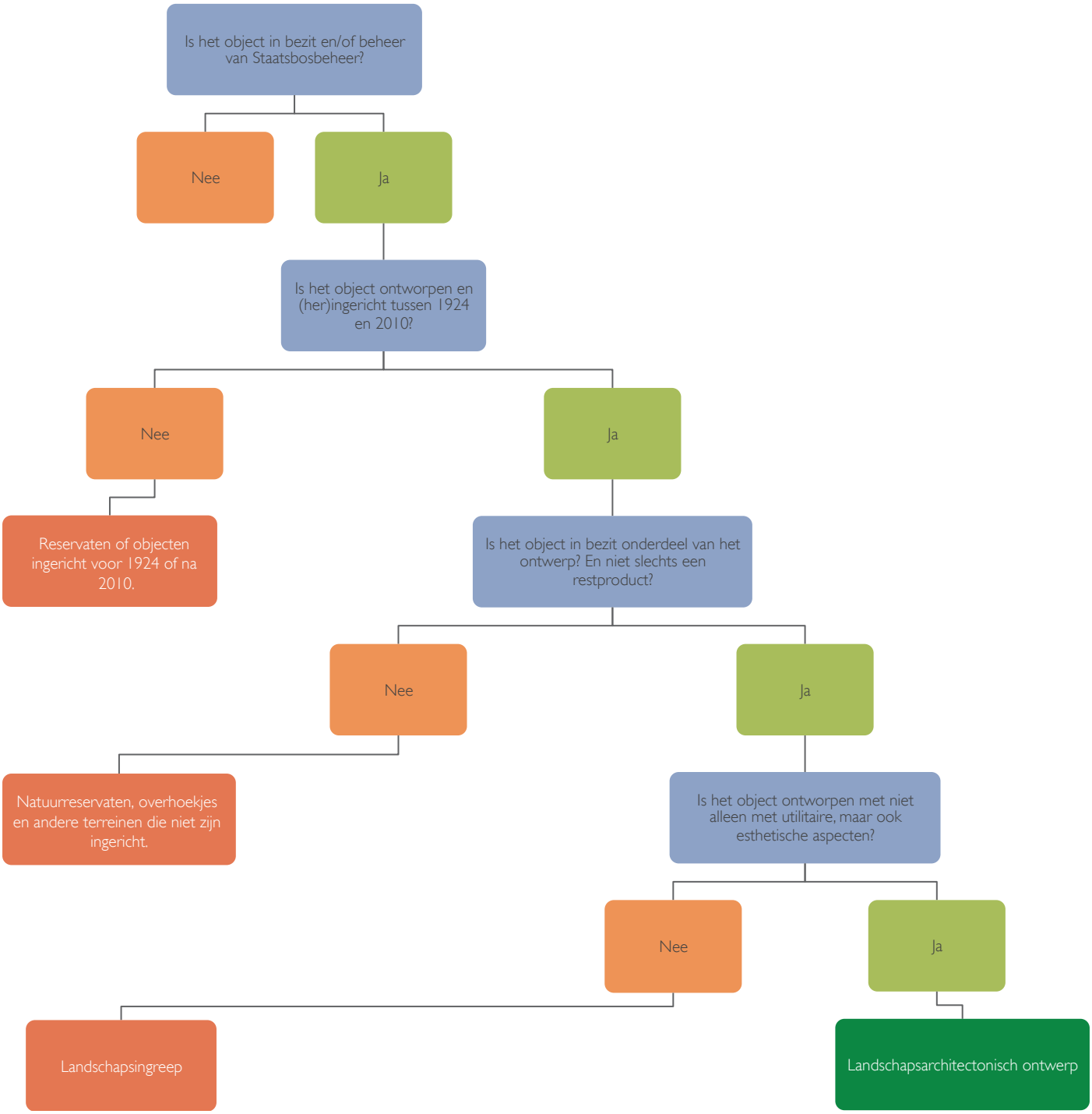

Beslisboom. Vragenmodel om per object vast te stellen of het een landschapsarchitectonisch ontwerp is.

3

RESULTAAT:

LANDSCHAPS-ARCHITECTONISCH ONTWORPEN TERREINEN & EXPERTMEETING

3.1 Resultaat selectie

Het resultaat van de eerste selectie is een overzichtslijst van alle objecten en een grafische representatie hiervan in de vorm van een kaart. Deze tabel is een Excel-bestand van 694 regels wat zou resulteren in een groot aantal pagina's indien uitgeprint. De tabel is daarom niet opgenomen als bijlage, maar wordt digitaal opgestuurd naar Staatsbosbeheer. De kaart die het resultaat is van deze tabel is weer gegeven op de volgende pagina. Belangrijk bij deze kaart is om op te merken dat er bij het onderzoek is uitgegaan van objecten en geen deelobjecten. Dit resulteert in deze vlekkenkaart die oppervlakkig weergeeft waarbinnen ontworpen is, het geeft echter niet aan welk deel exact ontworpen is. Om een kaart te produceren die precies weergeeft welk deelobject is ontworpen moet elk object opnieuw bekeken worden. Een voorstel hiervoor is opgenomen in de aanbevelingen.

Het resultaat van de eerste zoektocht is als volgt:

- Van de 618 terreinen zijn 276 terreinen niet ontworpen;
- Van 87 terreinen is dit nog niet vastgesteld;
- En van 255 objecten is vastgesteld dat hieraan is ontworpen. Deze zijn vervolgens onder te verdelen in 329 deelobjecten.

Van de 275 niet-ontworpen terreinen is een groot deel gebaseerd op het oordeel van de medewerkers landschap en cultuurhistorie van Staatsbosbeheer. Om een vlotte studie te maken, is voor een groot deel op dit oordeel vertrouwd. Het risico bestaat dat een aantal objecten binnen deze groep wel degelijk zijn ontworpen. Al eerder is vastgesteld dat enkele ontwerpen over het hoofd zijn gezien en de kans bestaat dat dit voor meerdere objecten het geval is.
Over de twijfelgevallen kan vooralsnog weinig worden gezegd. Dit zijn objecten waarvan nog moet worden onderzocht of deze inderdaad landschapsarchitectonisch zijn ontworpen, maar waar sterke vermoedens zijn, dat hier ooit iets is gebeurd. Maar wat en door wie is bij Staatsbosbeheer in ieder geval niet bekend.

Een groot deel van de 250 ontworpen objecten zijn onderzocht en beschreven. Hier is veelal bekend wie er aan heeft ontworpen, wanneer en wat er is gedaan. Het beschrijven van de ontwerpprincipes van alle objecten is echter onmogelijk gebleken. Deze ontwerpuitgangspunten worden nauwelijks beschreven in de beleidsdocumenten en voor een nauwgezette beschrijving van deze principes is nader onderzoek per object nodig. In hoofdstuk wordt dit voor tien objecten gedaan, aangezien de beschrijving voor alle objecten niet in het tijdsbestek van dit onderzoek niet past.

In regio Noord en regio Oost zitten nog de grootste gaten binnen de inventarisatie. Dit heeft vooral te maken met het feit dat voor deze regio niet het volledige inventarisatieproces is doorlopen, zoals dat in regio Zuid en West wel is gedaan. De gehanteerde methode kan ook op regio Noord en Oost worden toegepast om ook hier een beter overzicht van te krijgen.

Links de kladkaart van ontworpen terreinen West. Gedurende het zoekproces is geprobeerd om een overzicht te krijgen waar deze ontwerpen liggen en is ook geprobeerd om deze te categoriseren. Deze schetskaarten zijn voor alle vier de regio's gemaakt.

Rechts de categoriën van de tabel. Onder een deel van de tabel als voorbeeld hoe één object beschreven wordt.

Naam regio
Deelregio Staatsbosbeheer: Noord, Oost, West of Zuid.

Naam district
Districtsindeling door Staatsbosbeheer

Naam beheereenheden
Beheerseenheden, benaming door Staatsbosbeheer

Naam object
Objectnamen, benaming door Staatsbosbeheer. Deze en bovenstaande typeringen zijn allen administratieve grenzen.

Ontworpen
Is het terrein ontworpen Ja of Nee. Antwoord wordt bepaald door criteria welke eerder zijn vastgesteld.

Specificatie deelgebied
Binnen een object bestaan vaak verschillende deelobjecten. Indien er slechts aan een specifiek deelobject is ontworpen kan dat hier worden aangegeven. 'Als geheel' wordt ingevuld bij een ontwerp voor het object.

Jaar
Jaar van ontwerp van het plan. Indien er meerdere keren is ontworpen of over een langdurig proces, wordt dit eveneens weergegeven.

Ontwerper/bureau
Landschapsarchitect of ontwerpbureau welke het ontwerp heeft gemaakt. Indien meerdere, allen weergeven.

Type
Onderverdeling in verschillende categorieën, zie tabel voor een korte beschrijving. In hoofdstuk 2 zal deze ordening nader worden toegelicht.

Beschrijving
Korte beschrijving van het terrein met eventuele bijzonderheden.

Bron
Bronnen die zijn gebruikt en waar meer informatie is te vinden over het ontwerp.

Directie Zuid	West - Brabant	Beemden De	Haagse Beemden	12	Ja	Als geheel	1963-1976	Staatsbosbeheer: L. Tummers, F. Maas; Cultuurtechnische dienst	Ministerie van landbouw en visserij	R	Onderdeel van Ruilverkaveling Haagse Beemden. Aansterken landschapsstructuur met beplanting en aanleg recreatieplas. Baroklanen in het noorden zijn ten behoeve van de landschapsstructuur behouden.	NWA; Database TUiN

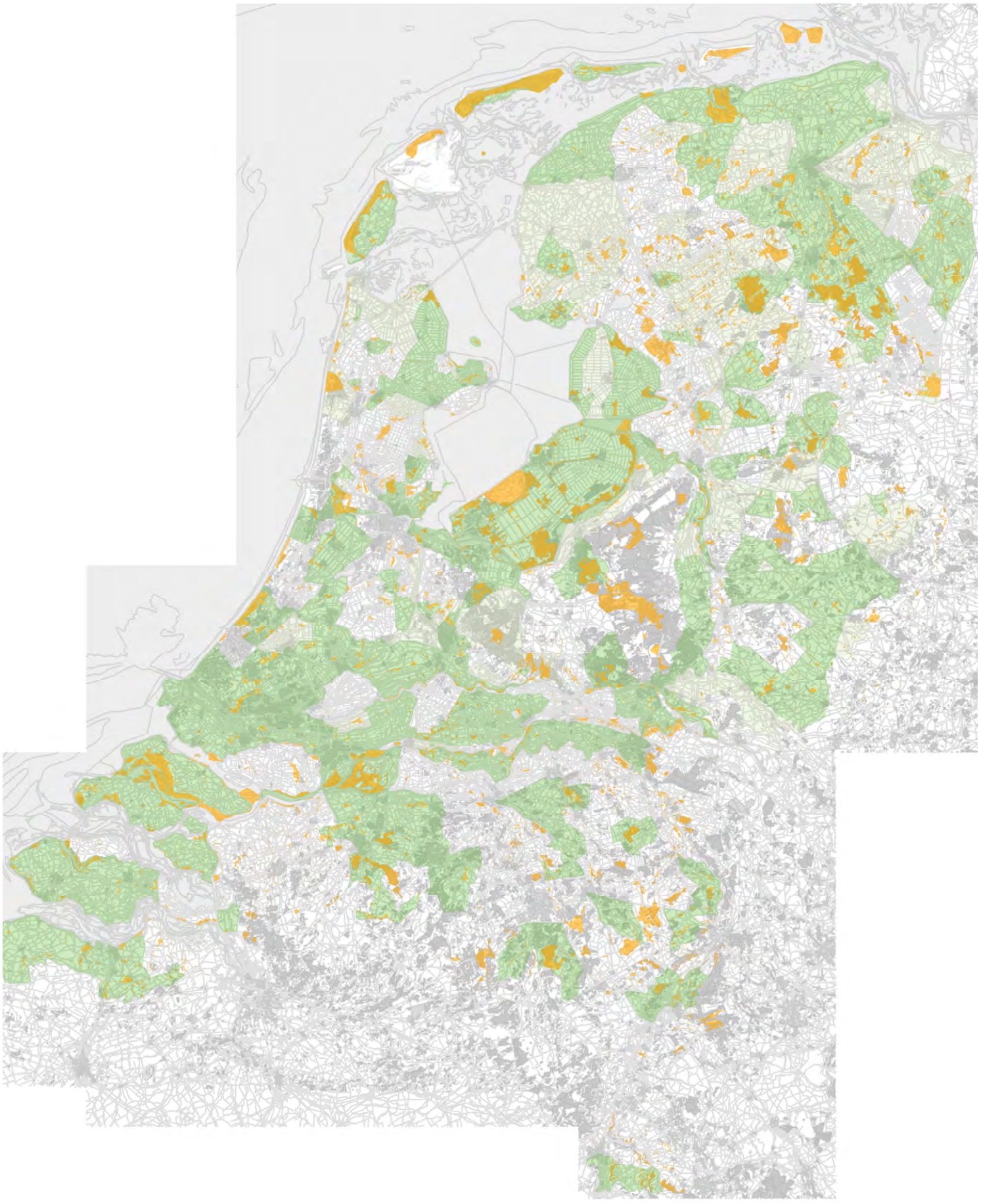

Kaart met ontworpen terreinen. Groen zijn de objecten waarbinnen ontworpen is, oranje zijn de gronden in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer. (Staatsbosbeheer, 2011)

3.2 Expertmeeting

Op vrijdag 8 juli 2011 hebben wij samen met Staatsbosbeheer in het Schip van Blaauw een workshop georganiseerd voor oudgedienden van Staatsbosbeheer en andere experts op het gebied van de landschapsarchitectuur. Het doel van de workshop was om de lijst met landschapsarchitectonische terreinen verder aan te vullen en een beter inzicht te krijgen in de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur. De volgende twee vragen zijn leidend geweest tijdens het workshop:

- Welk (uitgevoerd) ontwerp in de periode 1924-2010 (en in beheer bij SBB) hebben we tot nu toe bij onze inventarisatie over het hoofd gezien?
- Welke ontwerpen worden van belang geacht voor een bepaalde tijdsperiode/ categorie en waarom, dus welk criteria worden daarbij hanteert?

Aanwezig bij deze workshop waren als genodigden: Henk van Blerck, Eric Luiten, Meto Vroom, Dingeman Boogert, Rien van de Berg, Lodewijk Wiegersma, Jan Wouter Bruggekamp, Evelien van Maren, Wim Boetze, Yttje Feddes en Anita Blom.

De organisatie en documentatie was in handen van: Jonas Papenborg, Remco van der Togt, Marlies Brinkhuijsen, Harma Horlings, Jan Janse en Janine Beens.

De workshop is onderverdeeld in twee delen. In het eerste deel van de workshop werden de voorlopige resultaten van het onderzoek gepresenteerd en hadden de genodigden de mogelijkheid om aanmerkingen te maken op het onderzoek. In het tweede gedeelte van de workshop werd een ronde tafel discussie gehouden om, onder leiding van Marlies Brinkhuijsen, antwoord te vinden op de vraag: welke ontwerpen van belang worden geacht in de geschiedenis van de landschapsarchitectuur en waarom. Of anders gezegd: Wat vindt u een icoon van de landschapsarchitectuur? In de pauze en na de discussie konden de genodigden de inventarisatie aan vullen, door dit met stickers aan te geven op de kaart. Het aanvullen van de inventarisatie door de genodigden leverde circa 30 nog niet gevonden ontwerpen op. Het grootste gedeelte hiervan bestaat uit dorpsbossen in Noord-Nederland, aangevuld door Wim Boetze en Eric Luiten.

De ronde tafel discussie

In het begin van de ronde tafel discussie is aan de genodigden gevraagd om een icoon van de landschapsarchitectuur te noemen en hierbij argumenten te geven waarom dit ontwerp iconisch is voor de Nederlandse landschapsarchitectuur. Als iconen werden door de genodigden genoemd:

- Inpassing van de hooge Es bij A12 bij Veenendaal (Theo van Keulen)
- De Tielerwaard met het Lingebos (Meto Vroom)
- De Weelen (Dingeman Boogert)
- De Noordoostpolder met het Kuinderbos (Yttje Feddes)
- Walcheren (Anita Blom)
- Het water langs de Flevopolders (Jan Wouter Bruggekamp)
- Ruilverkaveling Lievelde (Evelien van Maren, Eric Luiten)
- Het landschapsplan voor de Drentse Aa (Henk van Blerck)
- De Deltawerken met onder andere de Grevelingedam (Lodewijk Wiegersma)
- De Bossche Broek (Rien van den Berg)
- Het Krimpenerbos (Eric Luiten)
- Ruilverkaveling Vries (Wim Boetze)

Wat deze ontwerpen iconisch voor de landschapsarchitectuur wordt bepaald door een aantal criteria:

- Zorgvuldige inpassing van bestaande waardevolle elementen in het nieuwe ontwerp. (Theo van Keulen)
- De gelaagdheid van het ontwerp en de ruimtelijke compositie in het landschap. (Meto Vroom)
- Het gebruik van een functionele opgave om ruimtelijke kwaliteit te realiseren. Oftewel een werk-met-werk project. (Dingeman Boogert)
- De samenhang van het ontwerp door de schalen heen. (Yttje Feddes)
- Het zichtbaar maken van de cultuurhistorie in het ontwerp. (Anita Blom)
- Het ontwerp is een kentering in de manier van werken. (Eric Luiten)

Nadat de genodigden hun meest iconische landschapsontwerpen met de groep hadden gedeeld, werd door de discussieleider Marlies Brinkhuijsen aan de genodigden gevraagd wat de Nederlandse landschapsarchitectuur uniek maakt.

- Als eerste argument werd door Dingeman Boogert en Wim Boetze aangedragen dat de Nederlandse landschapsarchitect thema-overkoepelend werkt. De landschapsarchitect heeft kennis van een groot aantal verschillende thema's en disciplines. Dit maakt de landschapsarchitect tot een verbindende factor tussen verschillende specialistische adviseurs.
- Als tweede argument wordt door Eric Luiten de tweeledigheid van de Nederlandse landschapsarchitectuur benoemd: Aan de ene kant is de landschapsarchitectuur gestoeld op een utilitaire been zoals de waterstaatswerken, de landinrichtingswerken en de verkeerswegen. En aan de andere kant is de landschapsarchitectuur gestoeld op een virtuoos been, dat voorkomt uit de traditie van tuin- en parkontwerp. Dat deze twee benen elkaar uitstekend aanvullen maakt de Nederlandse landschapsarchitectuur uniek ten opzichte van de landschapsarchitectuur uit andere landen waar de landschapsarchitectuur vaak maar op een been gestoeld is.
- Ten slotte wordt door Lodewijk Wiegersma de grote schaal van de projecten als kenmerkend voor de Nederlandse landschapsarchitectuur. Voorbeelden hiervan zijn de ruilverkavelingen en het ontwerp van de IJsselmeerpolders. Dit zijn projecten die de Nederlandse landschapsarchitectuur internationaal aanzien hebben verworven.

Aan het eind van het debat wordt aan de genodigden gevraagd hoe Staatsbosbeheer in de toekomst moet omgaan met de, uit dit rapport, opgedane kennis over het landschappelijk ontwerp.

- Yttje Feddes benadrukt dat Staatsbosbeheer de breedte van het scala aan ontwerpen moet behouden. Feddes noemt dit het 'staalkaart argument', waarbij van elk type ontwerp op zijn minst één exemplaar moet worden behouden.
- Henk van Blerck dicht Staatsbosbeheer een belangrijke rol toe met betrekking tot het landschap. Volgens Van Blerck is het belangrijk om een goed dooraderd landschap te hebben wat direct toegankelijk is voor iedereen. Van Blerck gelooft dat de grote gebieden zichzelf wel in stand houden en dat juist het behoudt van de 'dooraderingsontwerpen' onder druk staat. Staatsbosbeheer is volgens Van Blerck de organisatie die, vanwege het bezit van een groot deel van deze dooraderingsontwerpen in heel Nederland, een landschapsplan zou moeten opstellen die Nederland blijft voorzien van deze doorader ing.

Van de expertmeeting is een korte film gemaakt die een impressie geeft van de hele dag en de belangrijkste punten aanstipt. De link: http://www.youtube.com/watch?v=GjZdd1ZPADo

Gestickerde kaarten als resultaat van de expertmeeting in het Schip van Blaauw (8 juli 2009)
Rode stickers staan voor ontworpen objecten en blauwe stickers voor niet ontworpen objecten. Gele stickers voor ontwerpen die zijn aangevuld door de experts.

Noord

Oost

West

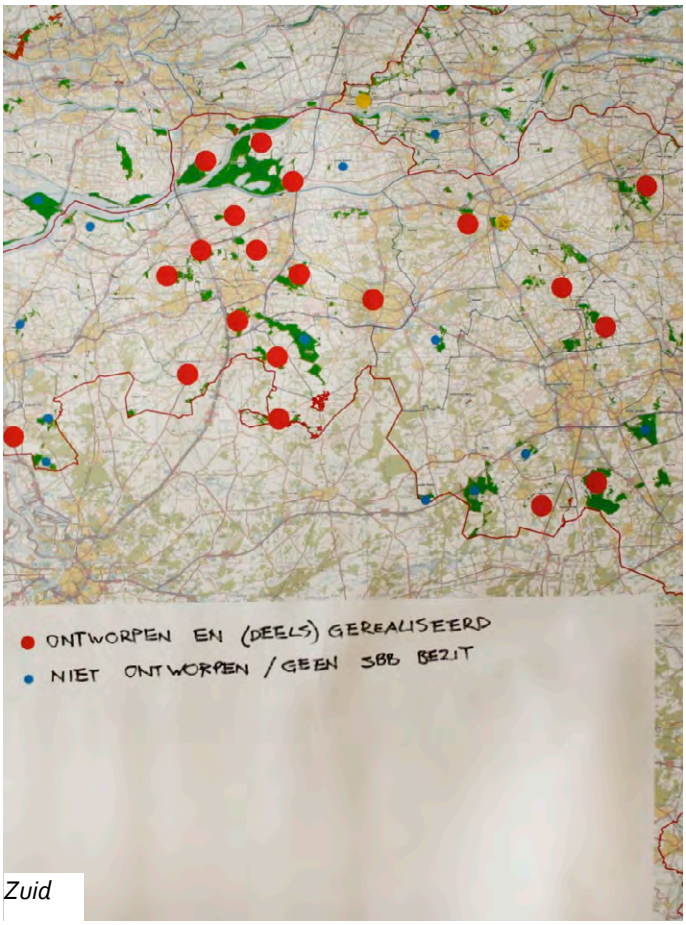

Zuid

Schip van Blaauw te Wageningen

Voorbereidingen voor de expertmeeting (foto Harma Horlings)

Janine Beens legt de expertmeeting vast op film

Introductie door Jan Janse

Ronde tafel discussie over iconen en de Nederlandse landschapsarchitectuur

Aanvullen van ontwerpen op de kaarten (foto Harma Horlings)

4 Aanpak: Ordening en Tweede selectie

Foto van Directeur R. van Duin, voormalig directeur van het RIJP. (bron: NieuwLand)

4.1 Stappenplan

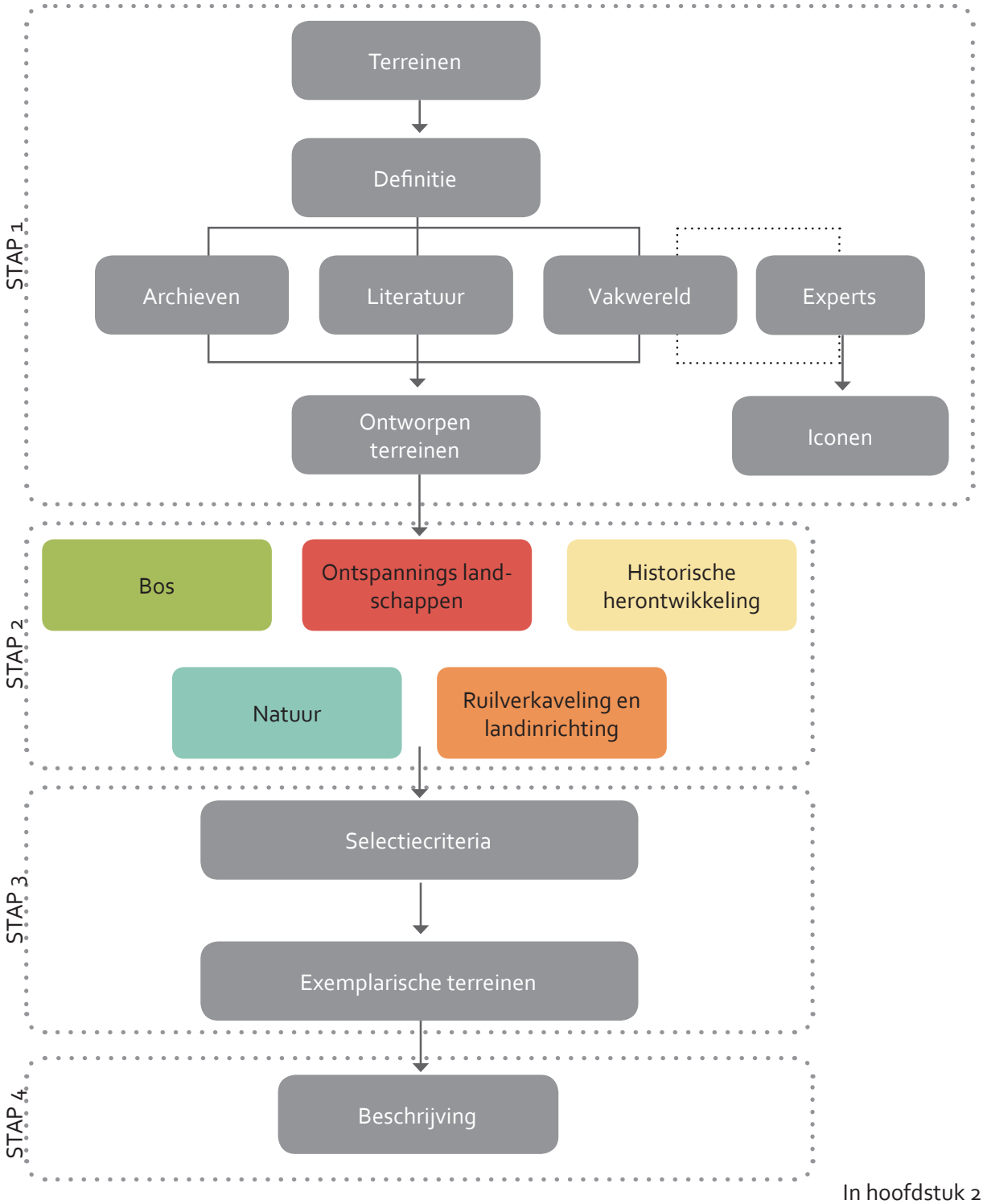

Stappenplan

In hoofdstuk 2 en 3 is de eerste stap van het stappenplan doorlopen. Hierbij is vastgesteld wat de ontworpen terreinen zijn. In dit hoofdstuk zal de verdere aanpak van het onderzoek verder worden toegelicht waarna deze in hoofdstuk 5 en 6 verder worden uitgewerkt.

4.2 Aanpak van de ordening

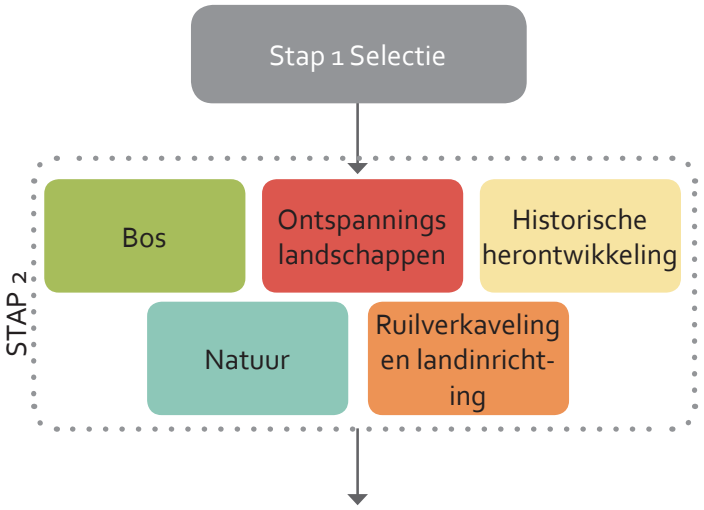

In de vraag van Staatsbosbeheer is beschreven dat naast een overzicht van de ontworpen terreinen, Staatsbosbeheer ook een lijst wil hebben met hierop de landschapsarchitectonische parels. Om een dergelijke lijst te produceren moeten terreinen met elkaar worden vergeleken en een waardering worden toegekend aan deze terreinen. Een vergelijking is echter niet snel gemaakt aangezien Staatsbosbeheer een zeer grote diversiteit aan terreinen bezit en hiermee niet eenvoudig kan worden gezegd dat het ene ontwerp beter is aan het andere. Een ruilverkaveling in Drenthe is bijvoorbeeld wezenlijk anders dan een Ruimte voor de Rivier-project langs de Waal.
Dus voordat er enige soort van conclusies of waardering aan de ontwerpen kan worden verbonden is het noodzakelijk om de ontwerpen te categoriseren. Binnen deze categorie is het eenvoudiger om eventuele vergelijkingen te maken en conclusies te trekken. Het resulteert eveneens in een betere en overzichtelijke lijst die de grote reikwijdte van bezit toont die Staatsbosbeheer bezit en beheert.

De objecten zijn ingedeeld in de volgende categorieën:

1. *Bossen (38 objecten in totaal)*
   Dit zijn objecten waar de hoofdfunctie bos is. Dit zijn nieuw aangelegde bossen zoals de populier productiebossen in Flevoland die ook een sterk structurerende functie hebben. Maar ook oudere bossen die aanvankelijk zonder ontwerpuitgangspunten zijn aangelegd maar waar nu nieuwe ontwikkelingen hebben plaatsgevonden.
2. *Ontspanningslandschap (38 objecten in totaal)*
   Gebieden die met hoofddoel recreatie en ontspanning zijn ingericht. De Groene Sterren die zich voornamelijk in het westen van Nederland bevinden zijn hiervan goede voorbeelden.
3. *Historische herontwikkeling (33 objecten in totaal)*
   Het betreft hier objecten die vanwege hun cultuurhistorische waarde opnieuw worden ingericht. Historische landgoederen vallen binnen deze categorie en ook militaire landschapsrelicten als forten en verdedigingslinies.
4. *Natuurontwikkeling (57 objecten in totaal)*
   Nieuwe natuurontwikkelingen waarbij duidelijk ontwerpuitgangspunten zijn meegenomen. Voorbeelden hiervan zijn de nieuwe Ruimte voor de Rivier-projecten en ook de ontwikkelingen rondom de EHS. Gebieden die alleen als natuurreservaat zijn aangewezen, maar niet opnieuw zijn ingericht vallen niet binnen deze categorie.
5. *Ruilverkaveling en landinrichting (108 objecten in totaal)*
   Grootschalige herinrichtingen van het landschap. Een landinrichting bestaat vaak uit kleine ingrepen en deelobjecten. Deze hebben op zichzelf een kleine invloed op het landschap, maar vormen samen het ontwerp en landschap.

In hoofdstuk 6 worden de categorieën nader toegelicht en in een historisch perspectief geplaatst. Om deze categorieën nog verder te verduidelijken wordt binnen elke categorie twee ontworpen objecten gekozen die een goed beeld geven van het type en representatief genoemd kunnen worden binnen het geschetste kader. In de volgende paragraaf wordt toegelicht hoe deze ontwerpen zijn gekozen.

4.3 Aanpak selectie exemplarische terreinen

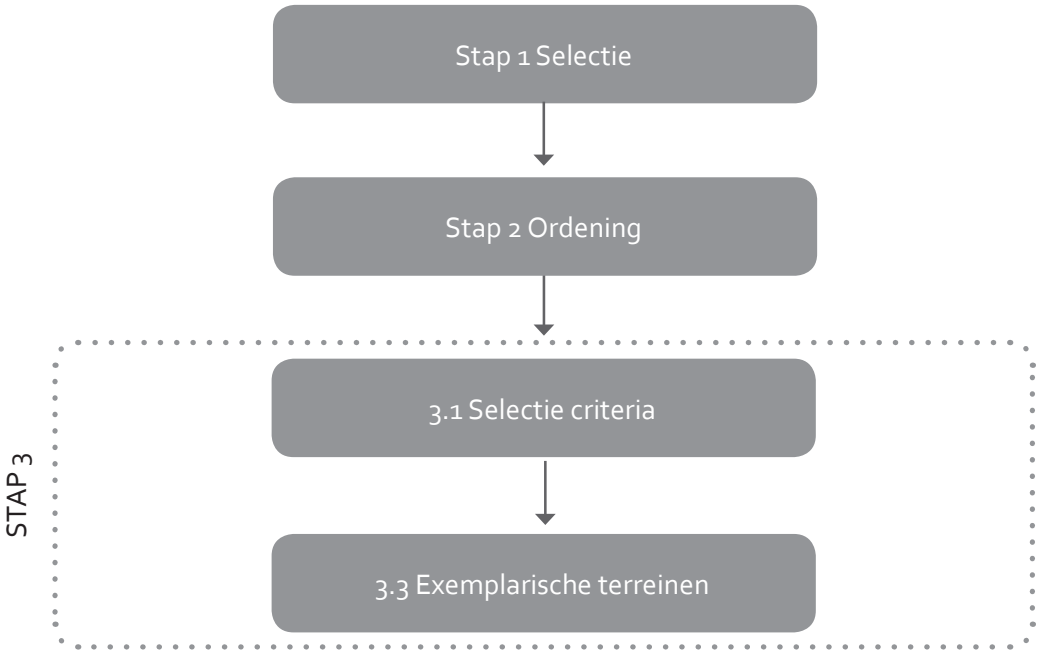

Een selectie van representatieve terreinen

In de initiële opdracht van Staatsbosbeheer is gevraagd naar een lijst met de meest waardevolle ontwerpen in beheer van Staatsbosbeheer. Nu in de eerste stap van het onderzoek is vastgesteld die terreinen zijn ontworpen zou hier vervolgens een waardering aan gekoppeld kunnen worden. Door middel van een objectief waarderingsstelsel kunnen de ontworpen object aan elkaar gemeten worden waarnaar er een lijst volgt met een ranking. Hierbij kan bijvoorbeeld gekeken worden naar de faam van de ontwerper, wat is er van uitgevoerd, hoeveel is er nog van over en hoe wordt het object gebruik. Echter, aan een dergelijke selectie zitten verschillende bezwaren en nadelen:

- Het gevolg van een waarde toekenning en ranking van de ontworpen objecten kan zijn dat er selectiviteit in beheer kan optreden. Selectiviteit in beheer hoeft niet per definitie slecht te zijn, maar kan het wel resulteren is beleid dat enkel gericht is op de meest 'waardevolle' ontwerpen. Het doel van dit onderzoek is juist om de reikwijdte van de ontwerpen duidelijk te maken.
- Het vergelijken van een grote diversiteit aan ontwerpen is gecompliceerd. Een ruilverkaveling in Drenthe is niet te vergelijken met een recreatiegebied bij Amsterdam omdat ze met andere ontwerpmiddelen en andere doeleinden zijn ingericht. Je kunt daarmee ook niet zeggen dat het één waardevoller is dan het ander.
- Het opstellen van werkelijk objectief waarderingsstelsel kost bovendien veel tijd. Elk terrein moet worden onderzocht en worden gewogen aan verschillende waarden. Aangezien een dergelijk waardering dermate veel tijd in beslag zou nemen, zou dit niet in het tijdsbestek van dit onderzoek passen. Daarmee is het efficiënter om voor een andere aanpak te kiezen die wel afgerond kan worden en waar Staatsbosbeheer meer aan heeft.

In het recente onderzoek van Staatsbosbeheer (2010) naar de cultuurhistorische waarde van hun terreinen werd onder meer gekeken naar de gaafheid van het 'oude' cultuurlandschap. Hoe minder er veranderd is, hoe hoger de waardering. Voor een ontworpen landschap is deze aanpak niet toepasbaar. Naast het feit

dat het ontwerp ook onderdeel is van de cultuurhistorie van het landschap, is het lastig om te spreken van volledigheid van een ontwerp. Binnen een ontwerp zijn er elementen die zijn behouden, nieuwe elementen die zijn toegevoegd, en onderdelen die nooit zijn aangelegd.

Omdat het opstellen van een objectieve waardering, die toegepast kan worden op alle terreinen en alle categorieën, dermate gecompliceerd is, is er bewust voor een andere aanpak is gekozen.
Een aanpak die niet als doel heeft om te zoeken naar de meest waardevolle objecten, maar als doel heeft om de reikwijdte aan ontworpen objecten te laten zien die Staatsbosbeheer beheert. Een lijst met de meest bijzondere of waardevolle objecten vestigt juist de aandacht op zichzelf in plaats van op het ontworpen landschap als geheel.
Het doel van deze tweede selectie is daarom:

- Inzicht geven in de verschillen tussen de categorieën.
- Inzicht geven in de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur.
- Nadere inzicht geven in de verschillen tussen de ontwerpprincipes van de verschillende categorieën en tijdsperiodes.

Dit is een vergelijkbare aanpak die gehanteerd wordt in bijvoorbeeld 'Maakbaar landschap' en 'Een halve eeuw landschapsbouw'. Hier spreken zij ook niet van 'waardevolle' ontworpen, maar worden de ontwerpen beschreven die een representatieve weergave geven van de ontwikkelingen in Nederland en in de landschapsarchitectuur.

Selectiecriteria

Bij het beschrijven van representatieve terreinen in plaats van waardevolle terreinen ligt de opgave niet in het ontwikkeling van een waarderingsstelsel, maar ligt de opgave in het beargumenteren en verantwoorden van de selectie.
In Landschapsbouw verantwoordt De Visser (1997) zijn selectie als volgt: *"De selectie van de plannen is gebaseerd op de behoefte om het werk van verschillende ontwerpers te tonen en daarbij een min of meer gelijkmatige verdeling te krijgen over de verschillende landschapstypen van Nederland. Voorrang is gegeven aan de projecten die de ontwerpers zelf suggereerden, omdat ze -naar eigen zeggen- illustratief waren voor hun ideeën, ervaringen en problemen."*
Voor de tweede selectie van dit onderzoek wordt er eveneens gezocht naar illustratieve voorbeelden die niet alleen de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur duidelijk maken, maar ook representatief zijn voor de lijst met ontworpen terreinen in beheer van Staatsbosbeheer. Voortaan wordt daarom gesproken van exemplarische ontwerpen die representatief zijn.
De vraag die natuurlijk rest: Wanneer is een ontwerp representatief?
Een ontwerp is representatief wanneer hij de groep vertegenwoordigd waartoe hij behoort. Dit lijkt evident, een ruilverkaveling is representatief voor de groep 'ruilverkaveling', want het is immers een ruilverkaveling. Echter, voor dit onderzoek worden er meer eisen verbonden aan de status 'representatief'.

Deze selectiecriteria zijn op te delen in fundamentele en pragmatische criteria. Deze fundamentele criteria zijn leidend in het vinden van de representatieve ontwerpen omdat deze duidelijk sturend zijn in het daadwerkelijk vinden van de terreinen. De pragmatische criteria zijn minder sturend, maar daarmee niet minder relevant omdat aan de hand van deze, een verdere selectie kan worden gemaakt die de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur verduidelijken.

Fundamentele selectiecriteria

Representatief voor zijn categorie

Het doel van een tweede selectieronde is vooral het nader toelichten van de verschillende typen die in de vorige fase zijn opgesteld (Bos, ontspanningsterrein, natuurontwikkeling, historische herontwikkeling of ruilverkaveling en landinrichting). Idealiter zou elk terrein beschreven worden, maar omdat dit qua tijd onhaalbaar is, is een snelle selectie en beschrijving efficiënter.

Om dit te doen worden twee ontwerpen gekozen die duidelijk de categorie illustreren. Dit zijn niet per definitie de beste of meest waardevolle, maar de ontwerpen die een goed beeld geven van de breedte aan ontwerpen en geen uitzondering binnen de categorie zijn.

De kwalificaties voor representativiteit verschilt bovendien per categorie, in hoofdstuk 6 wordt dit nader toegelicht.

Representatief voor zijn periode

Niet alleen is het belangrijk dat er wordt gekeken naar representativiteit binnen de categorie, maar ook naar representativiteit binnen de periode waarin het ontworpen is.

Door de tijd heen veranderd beleid en de kijk op het landschap. Niet alleen omdat het vakgebied zich verder ontwikkeld, maar vooral omdat sociaaleconomische omstandigheden veranderen en daarmee ook de kijk op de landschap en de waarden die wij hieraan verbinden. Om een logisch verhaal te vertellen is het van belang om ontwerpen te kiezen die ook zijn periode vertegenwoordigd en geen uitzondering is op de regel.

Spraakmakende ontwerpen die juist vooruitlopen op de tijd worden hiermee wel overgeslagen, maar zijn dan ook minder representatief voor de gehele categorie.

Pragmatische selectiecriteria

Voldoende bronnen

Een object kan niet goed worden beschreven als er weinig tot geen informatie over te vinden is. De beschrijving zou daarmee voornamelijk gestoeld zijn op aannames, die wellicht onjuist zijn.

Om binnen een beperkte tijd toch een goede en bondige beschrijving te doen is literatuur en kaartmateriaal van het object nodig. Bij voorkeur ook de ontwerpbeschrijving door de ontwerper zelf, dan wel door derden.

Variërend in leeftijd

Dit criteria hangt sterk samen met het criteria 'representatief voor de tijd'. Binnen de categorieën zijn enkele breekpunten in de tijd gevonden, waardoor de ontwerpen vóór dit moment duidelijk verschillen van die daarna. Een goed voorbeeld hiervan is het jaar 1975 voor de groep 'ruilverkaveling en landinrichting'. Na dit jaar wordt er niet meer gesproken van een landschapsplan, maar van een landschapsadvies, die veel meer is gericht op sturing in plaats van rechtstreekse uitvoering. Het uitgangspunt is om twee objecten te kiezen die in verschillende tijdvak zijn ontworpen.

Landelijke dekking

Bij het selecteren van de objecten wordt gestreefd naar een landelijke dekking. Hierbij telt niet alleen de topografische ligging, maar vooral de vertegenwoordiging van de landschapstypen. Er wordt bijvoorbeeld niet gekozen voor twee ruilverkavelingen in het zandgebied van Drenthe of twee ontspanningsterreinen in west Nederland.

'Nieuwe' terreinen

Bij de selectie wordt getracht om voornamelijk 'nieuwe' terreinen te beschrijven. Dit zijn de terreinen die niet bij iedereen uit de vakwereld bekend staan als parels of zelfs ontworpen, maar toch net zo representatief zijn als de 'usual suspects'. Naast het feit dat de aan de hand van deze terreinen een verhaal wordt verteld, probeert het ook iets toe te voegen aan de reeds verschenen literatuur over dit onderwerp.

Aandeel Staatsbosbeheer

Het terrein dat Staatsbosbeheer in bezit en/of beheer heeft moet een duidelijke rol spelen in het gemaakte ontwerp. Als het terrein alleen in de buurt het ontwerpgebied ligt of enkel een restproduct van het ontwerp is, vormt het geen wezenlijk onderdeel van het ontwerp en zijn de ontwerpprincipes ook niet relevant voor het terrein van Staatsbosbeheer.

4.4 Geselcteerde terreinen

Aan de hand van de genoemde selectie criteria zijn per categorie twee exemplarische objecten geselecteerd. Deze keuze voor deze individuele objecten en de beschrijving van de objecten wordt in hoofdstuk 6 gegeven. Ze worden pas later beschreven omdat het belangrijk is om de ontwerpen van deze objecten te plaatsen in de historische ontwikkeling van de landschapsarchitectuur en de vijf categorieën. Daarom wordt in het volgende hoofdstuk eerst een beschrijving gegeven van de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur waar de objecten een product van zijn.

Hieronder zijn de gekozen terreinen in kaart gebracht. De keuzes heeft geleid tot een band van noordoost tot zuidwest met een grote diversiteit aan terreinen.

Bossen
- Kuinderbos
- Boswachterij Dorst

Ontspanningsterreinen
- Dorpsbos Middelstum
- Noorderpark

Historische herontwikkeling
- Landgoed Oranjewoud
- Staats-Spaanse Linies

Natuurontwikkeling
- De Breemwaard
- Hermeandering De Hilver

Ruilverkaveling en landinrichting
- Ruilverkaveling de Sleenerstroom
- Landinrichting de Lopikerwaard

Exemplarische terreinen

5 Ontwikkeling van de Nederlandse landschaps-architectuur

Werken aan ruilverkaveling Bommelerwaard (Bron: http://bouwmachinesvantoen.nl/bedrijvenpagina/Verachtert/verachtert.htm)

Introductie

"Landschap is naast het product van de natuur en de mens ook een product van tijd. Het is een document waarin door de tijd sporen zijn achtergelaten door de mens en de dynamische processen van de natuur" (vertaald uit het Engels, E.B. Rogers, 2001). Hoe landschap en natuur wordt ervaren wordt sterk bepaald door sociaaleconomische factoren. Het bepaald wat mensen een mooi landschap vinden en het bepaald mede daarmee ook hoe het landschap wordt ingericht. Al eerder in het verslag is beschreven dat, om een ontwerp te beschrijven, men moet weten in welke tijd deze plannen zijn gemaakt, om zo beter te begrijpen wat het doel van het ontwerp is en waarom bepaalde keuzes zijn gemaakt. De ontwerpen moeten dus geplaatst worden in de ontwikkeling van de Nederlandse landschapsarchitectuur. Eric Luiten beschrijft de Nederlandse landschapsarchitect als volgt: *"De landschapsarchitect loopt op twee benen, een utilitair been en een virtuoos been, hiermee onderscheiden wij ons van het buitenland waar ze op één been lopen."* (opmerking in discussie Landschapsplan Nederland, 08-07-11). De ontwikkeling van deze moderne landschapsarchitect is ook in Nederland op '**één been begonnen**'. In de 17e eeuw begint de Nederlandse ontwerptraditie bij de klassieke tuinarchitectuur (Meeus, 1986). Het is deze vorm van ontwerpen die aan de basis staat van de ontwikkeling van esthetische kant van de moderne landschapsarchitectuur. Door ontwikkeling van sociaaleconomische factoren was een zuiver artistieke aanpak niet voldoende en diende er een modernere en wetenschappelijkere aanpak te worden gebruikt. Een aanpak die rekening hield met factoren als water, landbouw en recreatie en niet enkel beleving.
In dit hoofdstuk zal geprobeerd worden om deze ontwikkeling van de moderne landschapsarchitectuur aan de hand van plannen, regels en wetten te beschrijven. En hebben geleid tot een altijd dynamische samenleving en dynamisch landschap, immers: *"Het (cultuur)landschap in Nederland heeft te allen tijde een sterk dynamisch karakter bezeten, het is goed ons dat duidelijk bewust te maken."* (Benthem, 1965).

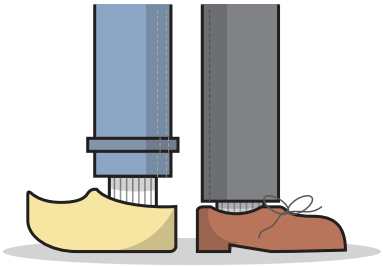

De Nederlandse landschapsarchitect loopt op twee benen of leunt op twee pijlers. Eén virtuoos, één utilitair.

Het aanpassen van de omgeving ten behoeve van de overlevingskansen van de mens is bekend in elke moderne samenleving ter wereld. Door het land te bewerken, het water te sturen en zaaien van planten is de mens instaat geweest om landbouw te plegen en zodoende zich op één plaats te vestigen. Echter in geen enkel land is het landschap dusdanig gevormd door de mens als hier (Bijhouwer, 1944). Het kenmerkende is eveneens dat vanwege de heersende condities in ons land deze ingrepen altijd samenwerking verlangde. Het aanleggen van dijken en droogmaken van grote gebieden verlangde meer arbeiders en meer geld, en zo konden grotere problemen worden aangepakt. Hierover zegt Benthem in 1965 het volgende: *"Wellicht in geen enkel ander land is ons werelddeel heeft de zorg voor het landschap een reeds zo concrete en praktische vorm van verwezenlijking gekregen als hier te lande, maar ook nergens elders was de noodzaak daartoe zo in hoge mate dringend."*
Hoewel deze ingrepen niet vanuit een ontwerpende insteek zijn gedaan en vrijwel geheel landbouwkundig van aard zijn, is dit het begin van het grootschalig ingrijpen in het land die aan de basis staat van de moderne landschapsarchitectuur.
Grootschalige ingrepen die nu nog tot de verbeelding spreken als de Beemster (1612) en de Haarlemmermeer (1852) staan eveneens aan de basis van de droogmaking van de Zuiderzeepolders waaraan het werk in 1927 begon. De grootschalige wijze van het vormgeven van het landschap staat aan de basis van

de ruilverkavelingen en de herinrichtingen van na de Tweede Wereldoorlog. En vormt hiermee eveneens de basis voor de technische en functionele kant van de moderne Nederlandse landschapsarchitectuur, die zich na 1945 sterk zou ontwikkelen.

De ontwikkeling van de landschapsarchitectuur kan worden onderverdeeld in zes periodes.

De ontwikkeling van de landschapsarchitectuur kan worden onderverdeeld in zes periodes. Deze indeling is gebaseerd op belangrijke gebeurtenissen als invoeringen van wetten die breekpunten zijn geweest in de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur. Als basis voor deze periodisering wordt het boek 'Een halve eeuw landschapsbouw' van De Visser (1997) gebruikt en het proefschrift van Meeus (1986) die sinds de Tweede Wereldoorlog drie hoofdperiodes onderscheid.

- **17e eeuw-1915 | Klassieke landschapsarchitectuur.** Periode die gekenmerkt is door de artistieke tuinarchitectuur. Landschapsarchitecten hielden zich nog enkel bezig met het ontwerpen van tuinen en parken.
- **1915-1940 | De eerste ruilverkavelingen.** Periode die volgt op de Eerste Wereldoorlog, waar niet alleen de eerste ruilverkavelingen worden gedaan, maar ook Staatsbosbeheer voor het eerst een rol gaat spelen in de inrichting van het landschap. Landschapsarchitectuur is in deze periode nog vooral landschapsverzorging en diende vaak alleen als aankleding van het landschap.
- **1940-1965 | Naoorlogse efficiëntie.** Een periode die gekenmerkt is door een hoge mate van functionaliteit en nieuwe vormen van ontwerp. De inrichting van Walcheren en de Noordoostpolder zijn kenmerkend voor deze periode (Duchhart, 2007). Een andere benaming voor deze stroming is naoorlogse efficiëntie (Lörzing, 1992).
- **1965-1980 | Landschapsbouw.** Periode waarin de landschapsbouw steeds groter wordt en bepalender in het landschap, hiervoor landschapsverzorging genoemd en later landschapsinrichting. Landschapsplannen worden steeds breder en gaan in systemen werken. De periode is ook gekenmerkt door de uitbouw van theorie en wetenschap en het idee van historische continuïteit (Duchhart, 2007).
- **1980 en 1992 | Landschapsarchitectuur**. Door een welvaartsgroei in deze periode ontstaat er meer vrijheid in het ontwerpen aan het landschap en wordt de zakelijke manier van ontwerpen aan het landschap, die zo kenmerkend is geweest voor de landschapsbouw, heroverwogen (Vroom 1992 uit Duchhart, 2007). De periode wordt ook gekenmerkt door een groot omgevings- en systeembesef en het ontwerpen hiermee (Vroom 1992 uit Duchhart, 2007).
- **1992-heden | De ontwikkeling van de landschapsarchitectuur.** Deze periode wordt door Meeus en Vroom (1986) nog niet behandeld, maar aangestipt door onder andere Visser (1997) en Duchhart (2007). Met het uitbrengen van de 'Nota Landschap' wordt deze periode ingezet. Landschap had in de voorgaande periode zijn integrerende karakter verloren en met concepten als de casco-benadering moest de landschapsarchitectuur deze positie terug krijgen (Duchhart, 2007).

In dit hoofdstuk worden de hierboven beschreven periodes nader toegelicht. De geschiedenis die hierin wordt beschreven draait voornamelijk om de ontwikkeling van de ruilverkavelingen en de landinrichtingen. Niet alleen, omdat deze de grootste allure en landschappelijke impact hebben, maar voornamelijk omdat deze historische traditie beter is beschreven dan bijvoorbeeld de

ontwikkeling van het ontwerpen aan ontspanningslandschappen. Om de ontwikkeling van bos, recreatie, historie en natuur eveneens overzichtelijk te maken worden deze samen met de ruilverkavelingen behandeld in hoofdstuk 6.

5.1 Klassieke landschapsarchitectuur | 17e eeuw-1916

17e eeuw | Begin traditie tuin- en landschapsarchitectuur (Meeus, 1986).
1852 | Haarlemmermeer valt droog

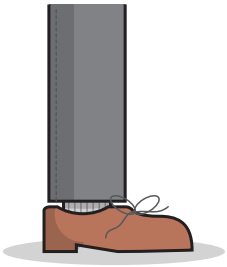

De historische tuinarchitectuur staat met zijn artistieke aanpak aan de basis van de esthetieke peiler van de moderne landschapsarchitectuur.

Tuinarchitectuur
Naast de ontginningen van voorheen staat ook de klassieke tuinarchitectuur aan de basis van de landschapsarchitectuur. De Nederlandse Tuin- en landschapsarchitectuur, die dan bekend staat als de Nederlandse tuinstijl (E.B. Rogers, 2001), begint in de 17e eeuw (Meeus, 1986). Deze stijl kenmerkt zich door een barokke stijl, sterk geïnspireerd op de Franse tuinstijl, met toch een zekere mate van bescheidenheid en aangepast aan de condities van het Nederlandse landschap (E.B. Rogers, 2001). Onder invloed van de nieuwe Engelse landschapsstijl, die opkomt in de 18e eeuw, ontwikkeld ook de Nederlandse stijl zich in een stijl die nu kenmerkend is voor landgoederen als Groeneveld in 1836, maar ook stadparken als het Vondelpark in 1864 (Backer et al, 1995-1998). De aanleg van stadsparken is de eerste stap richting een ontwerptraditie die niet alleen op de elite is gericht.
De klassieke tuinarchitectuur is niet gericht op het oplossen van problemen of het verantwoorden aan opgave. Een tuinarchitect uit de 17e eeuw had ook meer vrijheid omdat deze niet gebonden is aan het rekening houden met breed uiteen liggende factoren als landbouw en natuur. De klassieke wijze van ontwerpen kan volgens Meeus kort worden beschreven: "ruimtelijk vormgeven in de stijl van één of ander bekend voorbeeld". Ontwerpen is hiermee een esthetisch vraagstuk, los van de maatschappelijke context, met het doel behoud of herstel van de cultuur of goede smaak uit dat voorbeeld (Meeus, 1986). De omschrijving als gehanteerd door Meeus is niet gebonden aan een vaste periode en stopt niet bij 1916, wel kan worden geconcludeerd dat deze aanpak kenmerkend is geweest voor de klassieke tuinarchitectuur.

Met een steeds groter wordend werkterrein is de klassieke aanpak niet langer voldoende. Het is veelal een behoudende aanpak en zoals Meeus hierboven al beschreef een aanpak die losstaat van de maatschappelijke context. De ontwerpprincipes die warden gehanteerd voor stadsparken en landgoederen waren niet op een gelijke manier toepasbaar op het agrarische landschap, het gebied waar de nieuwe opgave lag. Opgaven die vragen om een nieuw soort landschapsarchitectuur.
In de klassieke landschapsarchitectuur is het landschap een door kunstzinnig ambacht geschapen eenheid. Deze artistieke insteek die aan de grondslag ligt van de tuinarchitectuur heeft zich doorontwikkeld en vormde de basis voor de esthetische pijler van de moderne landschapsarchitectuur. Echter bij het ontwerpen aan het agrarische landschap zijn naast artistieke ook utilitaire eisen verbonden en vragen om een aanpak die de functionele eisen van de landbouw verbind met het ontwerpende aspect van de tuinarchitectuur.

5.2 De eerste ruilverkavelingen | 1916-1940

1916 | Staatsbosbeheer geeft beplantingsadvies rijkswegen
1924 | Eerste Ruilverkavelingswet
1927 | Start Afsluitdijk en daarmee ook het begin van de Zuiderzeepolders
1931 | Staatsbosbeheer geeft beplantingsadvies nieuwe polders

Een nieuwe ontwerpopgave

Tot de twintigste eeuw werken tuin- en landschapsarchitecten nog als onafhankelijke experts (Duchhart, 2007). Met de Zuiderzeepolders als nieuwe uitdaging en de opkomst van urbanisatie, motorisering en recreatie, ontstaat er een nieuw platform dat vraagt om een andere expertise en een andere aanpak. Dit hield in dat de artistieke aanpak van voorheen plaats moest maken voor planning en ontwerpprincipes die waren gegrond op logica, redenering en berekening (Meeus, 1986) (Duchhart, 2007). Met het droogvallen van de Wieringenmeer breekt deze nieuwe periode aan waarin de overheid het zich als taak ziet om geheel nieuwe landschappen vorm te geven en een visie daarop te ontwikkelen (Visser, 1997). Naast het scheppen van nieuwe landschappen, was er ook de taak om de oude cultuurlandschappen met ruilverkavelingen en ontginningen aan de moderne eisen aan te passen. Mechanisering en de uitvinding van de kunstmest stelde boeren in staat om grotere gronden te bewerken en meer te produceren en daar moest het oude landschap aan worden aangepast (Bergh, 2004). Het oude cultuurlandschap was echter sterk versnipperd en niet gebouwd op deze nieuwe manier van werken. Om het land hier beter geschikt voor te maken werd naar Amerikaans voorbeeld overgegaan op een ruilverkaveling. De eerste ruilverkavelingen vinden al plaats vanaf 1916, maar vanwege chaotische omstandigheden en het ontbreken van beleid voert de overheid in 1924 de eerste ruilverkavelingswet in, die de ruilverkaveling in goede banen moest leiden (Andela, 2000).

Om te voorkomen dat een landinrichting tot een zuiver productielandschap zou leiden werd in 1926 door D. Hudig en Th.K. van Lohuizen gepleit voor een landschapsplan. "Met een landschapsplan zouden de stedenbouwkundigen invloed kunnen uitoefenen op de ontginningen, teneinde de schoonheid van de het landschap te behouden" (Visser, 1997). Mede door toedoen van Hudig werd een esthetisch adviseur aangesteld bij de Dienst der Zuiderzeewerken. Het werd de stedenbouwkundige Granpré Molière, die later ook het landschapsplan voor de Noordoostpolder zou maken. Omdat de stedenbouw tekort schoot in assortimentskennis werd de houtvester G.A. Overdijkink van Staatsbosbeheer aangewezen als beplantingsadviseur voor de nieuwe polders (Visser, 1997).

Overdijkink geeft later aan dat met de met het ontwerp van de Noordoostpolder, Staatsbosbeheer meer doet dan enkel het aankleden van de weg, zoals ze dit doen vanaf 1916, maar ook daadwerkelijk vorm geeft aan het landschap (Overdijkink 1935 uit Visser, 1997).. Bijhouwer, veelvuldig adviseur van Staatsbosbeheer vergroot de opgave van de landschapsarchitect in zijn artikel 'Behouden of Scheppen' (1934): *"Toch is het geheele landschap van de westelijke provincien, van de wijde graspolders tot de prachtige buitenplaatsen op de geestgronden, in het Gooi en langs de Utrechtsche heuvelrug niet ontstaan door behoud, maar door scheppend werk in een tijd toen in den Nederlander de liefde voor land en buitenleven evenzeer leefde. Dit doet de vraag rijzen: is men niet te veel gebonden aan het idee van reserveering, ziet men niet te veel de schoonheid van de bestaande, losse, landschapselementen en te weinig de mogelijkheden tot het scheppen toekomstige schoonheid"* (uit Visser, 1997). Deze afweging tussen behouden en scheppen vormt een belangrijk onderdeel van de toenmalige en ook hedendaagse landschapsarchitectuur. Naast deze afweging tussen vernieuwing en bescherming, is landschapsarchitectuur ook een samenkomst van kunst en wetenschap. De herinrichting van het landschap is geen zuiver esthetisch of technisch vraagstuk. Het is het resultaat van een landschapsanalyse waarbij wordt uitgegaan van de eisen van het dagelijks leven maar altijd met het 'ideaal van schoonheid in het hart' (Cleyndert 1939, uit Visser, 1997). Hiermee onderscheid de landschapsarchitect zich van de landschapskunstenaar en de cultuurtechnici die enkel vanuit één oogpunt het landschap inrichten (Cleyndert 1939, uit Visser, 1997).

De landschapsarchitect wordt betrokken bij het inrichten van het landschap en belangrijk door zijn ‹twee-benige› aanpak.

De cultuursteppe

"De ogen zijn geopend voor het vraagstuk van een bevolking met steeds meer vrije tijd maar met steeds minder ruimte om die tijd op zinvolle wijze te besteden." Dit is het beeld dat Bijhouwer schetste, het perspectief van een verhoogde welvaart in een verarmd milieu (Cultuursteppe Nederland in Forum 1946, uit Jaarverslag 1966). De eerste ruilverkavelingen werden enkel ingericht ten behoeve van de landbouw en het oude landschap moest hiervoor plaats maken. Het oude landschap wat zo gewaardeerd werd om zijn verleden en zijn schoonheid, zou verloren gaan en enkel een kaal productielandschap zou resteren. Dit beeld wordt ook door R.J. Benthem, toenmalig landschapsadviseur, voorzien, hij vreesde in de veenkoloniën van Drenthe, Groningen en Overijssel voor een 'cultuursteppe' (Benthem, 1965). Een landschap met "*eindeloos-lange kanalen, wijken en wegen, monotone rijen hofsteden met onvoldoende erfbeplantingen, stuivende akkers en dorpen zonder sfeer en zonder groen zijn hier geen uitzondering!"* De term 'cultuursteppe' is geïntroduceerd door Bijhouwer en duidde op de kaalslag die werd gepleegd op het vroegere cultuurlandschap dat enkel resulteerde in een kaal en leeg landschap, zuiver dienend als productiegrond.

Het doel van een ruilverkaveling is de vergroting van de productie efficiëntie, maar het beter bewoonbaar maken.

Benthem benadrukte dat het doel van de ruilverkaveling (in de veenkoloniën) niet enkel het verbeteren van de productie was, maar gebied ook bewoonbaarder te maken. Hij sprak daarom ook van een 'beterbewoonbaarmaking' als vervangende term voor ruilverkaveling (Benthem, 1965). Hiervoor waren weg-, dijk-, en erfbeplantingen nodig die "*tot de belangrijkste elementen van ons landschap behoren en bovendien van niet te onderschatten economische betekenis zijn...*" (Benthem, 1965).

Ook het toekomstige landschap van de nieuwe polders moest niet ingericht worden als een zuiver technisch landschap. Het landschap moest eigentijds worden, zich onderscheiden van het oudhollandse landschap maar ook van de droogmakerijen. Er was geen plaats voor de armoedige negentiende-eeuwse nuchterheid, én de versierselen van de oude tijd. En het moest bovenal weerspiegelen dat er niet alleen productiefactoren, maar ook mensen woonden (Visser, 1997).

5.3 Naoorlogse efficiëntie | 1940-1965

1943 | Staatsbosbeheer neemt landschapsadviseurs in dienst
1954 | Tweede Ruilverkavelingswet, welk onder andere het landschapsplan verplicht maakt.
1963 | Landschapsverzorging wordt landschapsbouw

Wederopbouw

Na de Tweede Wereldoorlog werd duidelijk dat grote delen van het platteland achterliepen in productie en de leefomstandigheden ronduit slecht waren. Het platteland was ouderwets en het landelijk gebied moest dus grootschalig worden heringericht (Andela, 2000). Voor deze herinrichting waren aan de ene kant economisch-emotionele motieven: De groei van cultuurgrond was sterk achtergebleven bij de groei van steden en de bevolking en om agrarische economie in stand te houden was een intensivering van het grondgebruik nodig (Steenhuis et al, 2009). Het moest niet alleen de productie in absolute zin vergroten, maar vooral de efficiëntie vergroten, want na het trauma van de hongerwinter in 1944 moest Nederland zelfvoorzienend worden (Andela, 2000). Sociale en hygiënische verbeteringen was het tweede motief tot herindeling. Modderige zandweggetjes moesten geasfalteerd worden en drassige gronden

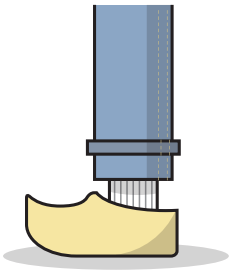

De naoorlogse landschapsarchitectuur, met zijn efficiente en wetenschappelijke aanpak, vormt de basis voor de utilitaire peiler van de moderne landschapsarchitectuur.

ontwaterd en ook de boerderijen en plattelandsbevolking zelf moesten gemoderniseerd worden (Andela, 2000) (Steenhuis et al, 2009).

De ruilverkavelingen betekende voor veel gebieden een uitkomst. *"Duizenden en duizenden hectaren grond liggen in hoge mate verwaarloosd. Toendra's zijn het in de winter, keiharde velden in de zomer"*. Door een groot aantal maatregelen konden deze gronden rendabel worden en kreeg de bevolking een nieuwe toekomst (Steenhuis et al, 2009). Een ruilverkaveling bracht echter ook het risico mee dat waardevol landschaps- en natuurschoon verloren kon gaan en de grond enkel ten behoeve van de productie zou worden ingericht. Met de aanstelling van drie landschapsadviseurs, waaronder R.J. Benthem moest een teloorgang van waardevolle terreinen en een 'cultuursteppe' voorkomen worden.

Nieuw land

Met de Noordoostpolder die in 1943 droogviel en Walcheren dat door oorlogsschade was verwoest, was er een nieuwe aanpak nodig en werd er binnen de landschapsverzorging de omslag gemaakt van kleine naar grote projecten (Buis et al, 1999). Voor projecten van deze omvang was simpel gezegd wegbeplanting en landschapsaankleding niet voldoende, er moest een totaal nieuw landschap worden gevormd. Waar Walcheren al een zeer rijke geschiedenis had en bekend stond als 'de tuin van Zeeland', was de Noordoostpolder een compleet nieuw landschap en vroeg dus ook om een nieuw soort ingreep.
"Het polderlandschap zal dan ook geen copie mogen zijn van fraaie landschappen, die elders worden aangetroffen." (Overdijkink 1946; uit Steenhuis et al, 2009). Het landschap moest strak en functioneel worden ingericht, maar wel daadwerkelijk anders dan de Haarlemmermeer, die als kaal en saai werd bevonden. De maat van het beplantingsplan van de Noordoostpolder werd bepaald door grootschalige landbouw en alleen de voor landbouw ongeschikte gronden werden ingericht met boscomplexen, vier in totaal. Om meer maat te geven aan het gebied en een overzichtelijk landschap te creëren werd het centrale assenkruis aangeplant dat de polder in vier delen opsplitste. Boerenerven werden vervolgens aangeplant en werden groene eilanden in een zee van ruimte.

Ook in Walcheren, dat door oorlog en waterschade was verwoest, moest compleet worden heringericht. De taak was om een nieuw Walcheren te maken, *"doch tevens het karakter van het oude landschap te handhaven, omdat de bodem nu eenmaal de structuur zo duidelijk aanwijst, hij wenste geen restauratie, maar aanpassing van het bestaande."* (Benthem in notulen snelcommissie Walcheren nr. 252; uit Steenhuis et al, 2009). Benthem vond bovendien dat een lijnrechte verkaveling geen recht zou doen aan het landschap van Walcheren wat kenmerkende reliëfverschillen heeft en bovendien speelde ook recreatie toen al een grote rol in Zeeland wat een zuiver productief landschap niet ten goede zou komen. Het landschapsplan, wat werd uitgevoerd door N.M. de Jonge, voldeed aan deze eisen. De kreekruggen, die door de open poelen liepen, werden gezien als coulissen, met de beplante wegen als ruggengraat (Visser, 1997). Grote delen van beplantingsplan zijn niet uitgevoerd en het plan resulteerde in een grootschaliger landschap dan voor de oorlog, maar de schaal paste aanzienlijk beter bij de naoorlogse landbouw. Het landschap had een duidelijk opbouw gekregen door het consequent accentueren van landschappelijk hoofdstructuren (Visser, 1997).
Door het sterke gebruik van een wetenschappelijke inventarisatie voor het landschapsplan en door het sterk vormgevende ontwerp van Nico de Jonge werd

Walcheren een schoolvoorbeeld voor de nieuwe landschapsarchitectuur.

Hoewel het landschap van Walcheren enorm verschilt van het polderlandschap van de Noordoostpolder, vertonen beide landschapsplannen overeenkomsten in hun methodiek. Begrippen als ritme, schaal en leesbaarheid waren essentieel. En bij de keuze van beplanting werd er gekozen voor streekeigen soorten. Ook was er ruimte voor het behoud van cultuurhistorische of natuurwetenschappelijk waardevolle elementen (Steenhuis et al, 2009). De elementen die bij deze plannen een grote rol hadden gespeeld zouden hiermee de basis vormen voor de ontwerphouding van de afdeling landschapsverzorging (Steenhuis et al, 2009): *"Het planmatig werken* (op Walcheren) *beviel zo goed dat landschapsarchitecten ook bij ruilverkavelingen, ontginningen, normalisaties van waterlopen en nieuwe inpolderingen in de vorm van landschapsplannen begonnen te adviseren. Ook eenvoudiger adviezen over het beplanten van boerenerven, militaire objecten, wegen, spoorwegen en waterwegen kregen een planmatiger karakter."* (Buis et al, 1999).

Het landschapsplan was een succes gebleken bij de aanpak voor Walcheren en de Noordoostpolder, maar had nog steeds geen juridische grondslag. Hierdoor was het sparen van waardevolle natuurterreinen alleen mogelijk wanneer er met het maken van plan voor wegen en waterlopen rekening was gehouden. Landmeters en cultuurtechnici weigerden dit meestal (Bruyns et al 1950; uit Steenhuis, 1997). De landschapsverzorging kwam daarom pas aan bod wanneer de ruilverkaveling gereed was en kon er zodoende op enkele plekken een paar bomen worden aangeplant.
"Het eindresultaat van een verkaveling was dan ook vaak dat Staatsbosbeheer slechts kleine stukken waardevolle grond te beheren kreeg die nauwelijks tegen de invloed van de landbouw te beschermen waren. 'Postzegelbeleid' werd het wel genoemd." (Buis et al, 1999).
In 1954 moet hier een einde aan komen wanneer de Ruilverkavelingswet van 1924 wordt aangepast en het landschapsplan verplicht wordt gesteld. Het landschapsplan moest bovendien worden ingediend, nog voordat er over de ruilverkaveling gestemd was, 'de vroegtijdige inschakeling van de landschapsdeskundigen' was hiermee verzekerd (Benthem, 1950). De landschapsplannen moesten kaartbeelden zijn die vergelijkbaar waren met de kaarten die de landmeter maakte voor een nieuwe verkaveling van een gebied (Blerck, 1995). Waardevolle elementen moesten behouden worden en waar nodig werden nieuwe elementen toegevoegd om de landschappelijke structuur te versterken. De landschapsverzorging had echter nog geen gevestigde plaats in de landinrichting en ook met de invoering van het landschapsplan was deze niet gegarandeerd. Ook de toegewezen of overgebleven ruimte voor 'de aankleding van het landschap' was beperkt. Tijdens de voorbereiding van een ruilverkaveling kreeg Harry de Vroome de volgende opmerking te horen: *"Meneer de voorzitter, ik stel een ander landschapsplan voor: laten we alle bomen kappen op één na en als de ruilverkaveling klaar is dan hangen we die meneer van het landschapsplan daar aan op.»* (Blerck, 2002). Maar, met enkele uitzonderingen daargelaten, werden dankzij het landschapsplan, de ruilverkavelingsplannen niet alleen breder, ze werden ook beter.

Landschapsplan als basis voor een ruilverkaveling.

Ruilverkaveling Nieuwe Stijl
Met de ruilververkavelingswet van 1954 wordt de ruilverkaveling meer dan enkel een eigenaarsruil van gronden (Visser, 1997). Het werd een opbouw van een fysieke structuur van grote agrarische gebieden met als hoofddoel het beter

bruikbaar maken van het landschap (Staatsbosbeheer, 1963).
Deze nieuwe ontwikkeling hield in dat de landschapsverzorging steeds meer ging doen behalve het aankleden van wegen en agrarische gebieden. Er kwam meer ruimte voornatuurreservaten en recreatiegebieden en bij de inrichting hiervan was ook de afdeling Landschapsverzorging van Staatsbosbeheer betrokken.
De plannen voor een ruilverkaveling moesten echter nog steeds vanuit het gezichtspunt van de landbouw plaatsvinden (Herweijer uit Visser, 1997).

Landschapsplannen worden steeds multifunctioneler

Het sparen van terreinen ten behoeve van de recreatie en de aanleg van paden vormen in enkele gevallen een geheel met het inrichtingsplan (Staatbosbeheer, 1958). Mensen krijgen meer vrije tijd, hebben meer te besteden en ook steeds meer mensen hebben een auto. Hierdoor neemt de druk op de bestaande recreatiegebieden toe en hierbij neemt ook de vraag naar nieuwe recreatiegebieden toe. Hiermee werd het niet langer beschouwd als enkel recreatievraagstuk, met een verzorgings- of vormgevingsprobleem, maar als een ruimteprobleem (Luiten en de Visser, 1985). En kan daarmee alleen opgelost worden als op een nationale of regionale schaal wordt nagedacht over recreatie en hoe de stadsmens toegang krijgt tot het landelijk gebied.
Deze transitie van landbouwplan naar multifunctioneel inrichtingsplan verloopt stapsgewijs. Een belangrijke stap is het beschikbaar komen van kredieten ten behoeve van de recreatie, deze waren voorheen alleen beschikbaar voor het aanbrengen of behouden van beplanting (Staatsbosbeheer, 1958). Ook recreatie wordt hiermee een onderdeel van het landschapsplan. Het sparen van terreinen en ook het actief inrichten ten behoeve van de recreatie wordt hiermee niet langer bepaald nadat de ruilverkaveling is volbracht, maar al tijdens het ontwerpproces meegenomen. Hiermee wordt het landschapsplan meer dan alleen een ruilverkaveling ten behoeve van de landbouw, het verbetert de streek in zijn geheel. Deze 'multi-purpose' plannen (Staatsbosbeheer 1958) werden ook wel 'ruilverkaveling-nieuwe stijl' genoemd, het feit dat de landschapsverzorging definitief een nieuwe richting is was geslagen (Andela, 2000).
Deze ontwikkeling zet zich verder door en de vraag naar recreatieve ruimte neemt zo toe, dat steeds meer voor landbouw geschikte gronden, beschikbaar worden gesteld voor andere doeleinden: *"Noodzakelijk blijkt de onttrekking van grond aan de puur agrarische bestemming in verband met het realiseren van een ruimer doelstellingspakket"* (Staatsbosbeheer, 1962).

Landschapsverzorging wordt landschapsbouw (1963)

In 1963 maakt de landschapsverzorging een belangrijke ontwikkelingsstap. Staatsbosbeheer spreek in zijn jaarverslag niet meer van landschapsverzorging maar van landschapsbouw. De landschapsverzorging had zich dusdanig ontwikkeld, dat er meer werd gedaan dan alleen het aanbrengen en behouden van beplanting, waardoor de term 'verzorging' niet langer dekkend was (Visser, 1997). Landschapsbouw stond voor vernieuwing voor het landschap in zijn totaliteit en had als voornaamste doel het 'beter bruikbaar' maken van het landschap, niet alleen voor de productie, maar ook ter ontspanning. De verklaring van de term Landschapsbouw werd als volgt gegeven: *"het geheel van activiteiten is aangeduid met het woord landschapsbouw, naar analogie en als complement van stedebouw."* (Staatsbosbeheer, 1963).

In de twintig jaar na de oorlog heeft de landschapsverzorging zich kunnen ontwikkelen van een dienend vak ten behoeve van de cultuurtechniek, naar de landschapsbouw die leidend is in het ruimtelijk ontwerp en nadenkt over alle aspecten van het landschap. Deze ontwikkeling neemt een verdere vlucht na de invoering van het landschapsstructuurplan in 1966.

5.4 Landschapsbouw | 1965-1980

1966 | Landschapsstructuurplan
1975 | Visie Landschapsbouw
1975 | Ruilverkavelingswet wordt de Landinrichtingswet, hiermee wordt niet meer gesproken van een landschapsplan maar van landschapsadvies.

Het nut en de noodzaak van de landschapsbouw
De ruilverkaveling werden niet door iedereen als 'streekverbeteringsplannen' gezien en vooral in de kringen van de natuurbescherming vroeg men zich of zulke grootschalige ingrepen in het landschap wel nodig waren: *"Dorpen en landschappen krijgen een ander gezicht, maar niet iedereen is er zo zeker van dat het door bulldozers en draglines gecreëerde land leefbaar is. Er is een groeiend besef dat het veranderende land wel eens een niemandsland zou kunnen zijn."* (Bierman 1973; uit Steenhuis et al, 2009). Dat de landschapsbouwers zich wel degelijk bewust waren van de problemen van de ruilverkavelingen blijkt het jaarverslag van 1968: "*Meer nog dan anderen worden zij, die verantwoordelijkheid dragen op het gebied van stedebouw en landschapsbouw met dit verschijnsel geconfronteerd. Enerzijds is er de noodzaak om waardevolle elementen uit vroegere cultuurperioden, om mogelijk met behoud van hun functie, in nieuwe structuren in te passen, anderzijds leeft het besef, dat een herinrichting van de stedelijke en de landelijke gebieden op vele plaatsen een gebiedende eis is geworden."* (Staatsbosbeheer, 1968). Alleen door het landschap te herstructureren kon de productie vergroting van de landbouw en de toenemende stedelijke druk worden opgelost.
Een jaar later pleit Staatsbosbeheer voor de ruilverkavelingen: "*Veel zal er nog veranderen in de structuur en de inrichting van ons platteland. Dat is nodig en het is in wezen ook niet nieuw want het cultuurlandschap is immers door de tijden heen dynamisch geweest. Bij een juiste opvatting van de landschapsbouw zullen grote delen van de landelijke ruimte zelfs gevarieerder en 'beter bruikbaar' kunnen worden voor de velerlei vormen van recreatie van onze stedelijke bevolking."* (Staatsbosbeheer, 1969).
Een goed landschapsontwerp was ook hard nodig want door gigantische uitbreidingen van het wegennet en een explosieve ontwikkeling van recreatie en toerisme was op het vele plaatsen moeilijk om de vertrouwde omgeving te herkennen. Door het gebruik maken van het apparaat van de ruilverkaveling stelde Staatsbosbeheer zich in staat om deze problemen op een integrale manier op te lossen (Staatsbosbeheer, 1965): "*Stedebouw en landschapsbouw moeten in de komende jaren het stramien voor die toekomstige ontwikkeling verschaffen. De groei van de bevolking en drastische veranderingen in haar levenswijze maken het nodig de structuur van ons platteland in grote stijl te herzien."* (Staatsbosbeheer, 1965).

Een ruilverkaveling is ook een middel om andere doelen naast landbouw te realiseren.

Verbreding van de landschapsbouw
In de jaren 50 en 60 was er sterk behoefte aan een vernieuwende visie die het landschap op een grootschalige aanpakte en die paste bij idee van de maakbare samenleving volgend op de Tweede Wereldoorlog. Het landschap moest worden vernieuwd en daar werden de plannen ook naar gemaakt. In de jaren 70 kregen mensen meer geld en meer vrije tijd te besteden en hadden ook meer ruimte nodig om dit te doen. Hierdoor begon behoud steeds meer de overhand te krijgen boven vernieuwing, en natuur en landschap boven productie. Het is dan ook in deze periode dat ruilverkavelingen soms werden aangepast of zelfs werden afgewezen ten behoeve van de natuur, de ruilverkaveling Volthe-de Lutte is hier een voorbeeld van (Buis et al, 1999).

Het karakter van de ruilverkaveling veranderde, en omdat steeds vaker landbouw niet het hoofddoel van een ruilverkaveling was, werd er steeds vaker gesproken van een landinrichting (Buis et al, 1999).
Bij de ruilverkaveling was al sprake van een ontwikkeling dat het herinrichtingsgebied vergroot werd om zodoende aan andere doeleinden te voldoen. De ruimte voor 'groen' werd steeds groter en daarmee ook het werkgebied voor de landschapsarchitecten. *"In de eerste Zuiderzeepolders, de Wieringermeer en de Noordoostpolder, bedroeg bijvoorbeeld de voor bos en beplanting bestemde oppervlakte circa 8% van het nieuw gewonnen land, ongeveer overeenkomende met het landelijk gemiddelde. Voor de thans in uitvoering zijnde polder Oostelijk Flevoland bedraagt deze oppervlakte nu reeds circa 16%, dus het dubbele van voorheen."* (Staatsbosbeheer, 1968).
De bevoegdheden die de Cultuurtechnische Dienst altijd bij de inrichting van landbouwgrond hadden gehad, kregen Staatsbosbeheerders nu ook bij de inrichting van landschap en natuur (Buis et al, 1999). En met dit uitgebreide takenpakket kon de landschapsbouw zich definitief onttrekken van zijn *"quasi-wetenschappelijk vorm en zich ontwikkelen tot een grootschalige, wetenschappelijke en beleidsmatige manier van landschapsbouw"* (Benthem in Buis et al, 1999).

De definitieve omslag van ontwerpen voor de landbouw naar ontwerpen voor de stedelijke, met tot dan toe, onbekende behoeftes, maakte Staatsbosbeheer onzeker. Ze maakte de fout door dit met alomvattend onderzoek op te lossen (Steenhuis et al, 2009). Met de invoering van het landschapsstructuurplan in de jaren zeventig, waren de plannen inmiddels uitgegroeid tot uitgebreide verslagen met enorme hoeveelheden aan feiten, tabellen en getallen. Vervolgens was er alleen op het eind nog wat ruimte voor wat tekeningen en kaarten afkomstig van de tekentafel (Buis et al, 1999).

De afdeling landschapsbouw krijgt een steeds grotere rol en wordt wetenschappelijker.

De keerzijde van de uitgebreide analyse was, dat de ruimte voor creatie en vernieuwing kleiner werd en er weinig plaats was voor een grote daad en een persoonlijke stempel, zoals Nico de Jonge in zijn tijd bij Staatsbosbeheer veel had gedaan.

Visie landschapsbouw en landschapsarchitectuur nieuwe-stijl
In 1975 werd de Ruilverkavelingswet van 1954 gewijzigd. Nog voor de stemming ruilverkaveling dienen er nu vier deeladviezen te worden opgesteld: een landbouwstructuuradvies; een advies van de natuurwetenschappelijke commissie; een advies openluchtrecreatie en een advies landschapsbouw. Het landschapsplan diende op basis van deze adviezen te worden gemaakt, waardoor de gehele procedure van het landschapsplan steeds meer in beslag ging nemen. Het werken met deze multidisciplinaire adviezen bevorderde de integratie met natuur, landbouw en recreatie, maar leidde eveneens tot een kleinere invloed van de landschapsbouw op de daadwerkelijke uitvoering.
In 1977 werd door de opvolger van Benthem, ir. Th.A.M. van Keulen, de beleidsnota Visie Landschapsbouw opgesteld. Dit bevatte het nieuwe beleid waarin nieuwe ecologische en esthetische inzichten werden gecombineerd met ruimtelijke functies in een programma hoofdlijnen (Buis et al, 1999). De visie zette het gedachtegoed van Benthem en Bijhouwer voort en ging bovenal uit van een integrale aanpak, te zien aan de volgende punten (Visie landschapsbouw, 1977):

- Noodzaak van samenhang tussen de verschillende landschappelijke lagen.
- Landschapsbouw is gericht op het in stand brengen van een functioneel landschap.
- Elk gebied heeft een eigen identiteit.
- De betekenis van een landschap wordt mede bepaald door zijn verschillende functies (en de vormgeving hiervan).

In de visie worden drie niveaus van uitvoering en planning onderscheiden, het macroniveau van de streek- en structuurplannen, het mesoniveau van de bestemmings- en landinrichtingsplannen en het microniveau voor de vormgeving van afzonderlijke objecten (Visser, 1997). Vooral het macroniveau zou een belangrijke rol gaan spelen volgens Van Keulen. In het structuurplan werd op bijna provinciale schaal nagedacht over de structuur van het landschap en de mogelijke ontwikkeling hiervan. Dit zou hiermee de brug moeten vormen tussen de kaderscheppende ruimtelijke ordening en de dagelijkse praktijk van de ruilverkaveling (Visser, 1997).
In de visie wordt eveneens uiteengezet dat het landschap niet meer kan worden beschouwd "als dat als 'vanzelf' tot stand komt en aan zichzelf kan worden overgelaten" (Staatsbosbeheer, 1977).
In de jaren 80 kwam er kritiek op het gedachtegoed van Staatsbosbeheer (Visser, 1997), de aanpak was te wetenschappelijk, te rigide en bovenal te behoudend. De aanpak moest veranderen en aan het eind van de jaren 80 kwamen deze veranderingen.

Het landschap kan niet aan zichzelf worden overgelaten» Staatsbosbeheer, 1977

5.5 Landschapsarchitectuur | 1980-1992

1985 | Ruilverkavelingswet wordt Landinrichtingswet
1987 | Plan Ooievaar
1988 | Staatsbosbeheer wordt verdeeld in twee afdelingen, beheer (Staatsbosbeheer) en beleid (Dienst Landelijk Gebied)
1990 | Start EHS

Landschapsarchitectuur
De trend van het breder worden van ruilverkaveling zet zich in de jaren 80 verder door. Als begrip is de 'ruilverkaveling' al vrijwel geheel vervangen door 'landinrichtingsplan' en in 1985 komt er een definitief einde aan dit tijdperk. *"Met de totstandkoming van de lang verwachte Landinrichtingswet kwam het instrument beschikbaar waarmee aan de ene kant het tijdperk van de Ruilverkavelingswet definitief werd afgesloten en aan de andere kant het nieuwe programma voor de toekomstige inrichting van het Nederlandse landschap kon worden uitgevoerd."* (Andela, 2000).
Naast de wetgeving verandert ook de organisatie van Staatsbosbeheer en wordt de afdeling Landschapsbouw de afdeling Landschapsarchitectuur (Staatsbosbeheer, 1979).
In 1985 komt er een afdeling Landschapsecologie en -beheer bij de sector Landschapsbouw. De eerste taak is een onderzoek naar het functioneren van het rivierensysteem in zowel landschappelijk als natuurlijk opzicht. De conclusie is dat de rivieren meer ruimte moeten krijgen, zodat natuurlijke processen kunnen plaatsvinden en soorten zoals de zwarte populier en de zwarte ooievaar weer kunnen terugkeren. Dit onderzoek vormde de basis voor het 'Plan Ooievaar' wat de Eo Wijers prijsvraag van 1985 zou winnen.

De landinrichtingswet vervangt de ruilverkavelingswet (1985)

Landschapsarchitecten gaan zich steeds meer afzetten tegen de moderne aanpak van de naoorlogse periode. De gedachte dat zowel het landschap als de samenleving maakbaar is, wordt achterhaald bevonden, en de nieuwe gedachte wordt dat beide de ruimte moeten krijgen om zich te ontwikkelen, maar hierin wel gestuurd kunnen worden.
Het besef van tijd, democratie en processen wordt niet alleen gezien als onderdeel van het landschap, maar ook als landschapsvormende middelen die gestuurd kunnen worden en gebruikt kunnen worden in het ontwerpproces. Verschillende landschapsarchitectenbureaus gebruiken daarom ook vormen van workshops om niet alleen het werkproces te versterken, maar ook om gebieden meer eigen te maken van de latere gebruikers. Dit zijn ontwerpbureaus als DS landschapsarchitecten, maar ook de schetsschuit van DLG is hier een voorbeeld van.
Dit wordt door Meeus (1986) postmoderne landschapsarchitectuur genoemd en beschreven als: "de intentie om zowel de inrichting als de procedure van inrichting van het landschap te verweven". En ook beschreven als 'ontwerpen met beide benen op de grond' en niet het 'tekentafel ontwerpen' (Meeus, 1986). De ontwikkeling van deze nieuwe manier van werken gaat gepaard met de ontwikkeling van het gehele vakgebied. Staatsbosbeheer verliest zijn positie op het gebied van regionaal ontwerpen en dit gat wordt gevuld door bureaus als HNS, Vista en Bosch en Slabbers.

Het casco-concept

Met de ontdekking van de Oostvaardersplassen in de jaren zeventig, komt het besef dat ook natuurwaarden gemaakt kunnen worden (Lörzing, 1992). Hoewel het ontstaan van het gebied niet gepland was, toonde dit aan dat unieke natuurwaarden konden ontstaan in een kunstmatig landschap als de polder, en kon dat hier dan kon dat ook elders. Deze ontdekking luide een meer aanvallende manier van natuurontwikkeling in. Niet langer werd er alleen uitgegaan van bestaande natuurwaarden, maar werden potentiële natuurwaarden belangrijk gevonden (Visser, 1997).

Plan Ooievaar (1987) gaat niet uit van bestaande, maar potentiële natuurwaarden.

Een plan dat deze maakbaarheid van natuur en werken met natuurlijke processen ten volle benutte was 'Plan Ooievaar' (Bruin et al, 1987). In het plan werd een compleet nieuwe natuurontwikkelingsstrategie ontwikkeld. Niet de bestaande natuurwaarde waren bepalende, maar de potentiele natuurwaarden werden belangrijk gevonden (Visser, 1997). Het plan was tevens een reactie op het bestaande natuurbeleid. In dit beleid wordt krampachtig geprobeerd om bestaande natuurwaarden te behouden in minieme natuurreservaten waar uiteindelijk de natuurkwaliteit sterk van achteruitging (Bruin et al, 1987). In plaats van de natuur angstvallig te beschermen, moest het juist de ruimte krijgen, zodat natuurlijke processen zich konden herstellen en de natuur zou terugkomen, die er voor de ingrepen van de mens was.
'Plan Ooievaar' behield een nieuwe beleidsstrategie voor natuur en landschap en was een strategie die dacht in tijd en landschapsvormende processen en hoe deze actief ingezet konden worden. Dit denken in processen werd een belangrijk uitgangspunt voor de Nota Landschap van 1992 die de Visie landschapsbouw van 1977 bijstelde.

Het casco-concept pleit voor een laagdynamisch raamwerk waar hoogdynamische functies in passen.

In de Visie Landschapsbouw van 1977 wordt geconstateerd dat het «tempo en de schaal van de veranderingen zo sterk zijn toegenomen, dat het landschap zich niet meer kan aanpassen en dus ook niet meer aan zichzelf kan worden overgelaten». In de Nota Landschap wordt dit beaamt en opgemerkt dat het landschap tijd nodig heeft om zich te vormen en dat er een adequaat antwoord moet komen op de ontwikkelingen die de kwaliteit van het landschap

aantasten. Dit werd het casco-concept. Landschap wordt hier beschouwd als een organisme waar zich verschillende processen zich afspelen met elk hun eigen tempo en dynamiek. Deze processen worden gezien als onvoorspelbaar en ook oncontroleerbare en daarmee was ook het idee van de maakbare samenleving verlaten (Buis et al, 1999). Om deze processen te sturen moet er een duurzaam en robuust raamwerk, of casco, worden gemaakt gevormd door laagdynamische functies als ecologie en hydrologie. Binnen dit raamwerk moest er plaats zijn hoogdynamische functies als industrialisatie en verstedelijking (Sijmons, 1991). Plan Ooievaar, onder andere ook door Sijmons ontwikkelt, was in feite het eerste plan dat dit concept toepaste met laagdynamische functies in de uiterwaarden en hoogdynamische functies in de kommen en op de oeverwallen.

Het concept bleek een uitkomst te zijn voor landschapsarchitecten die toen al meer in systemen dachten en voor de nieuwe generatie natuurbeschermers die meer in natuur*ontwikkeling* dachten (Visser, 1997). Het casco-concept werd bij Staatsbosbeheer al eerder gehanteerd om het landschapsstructuurplan nader toe te lichten*: "Het landschapsstructuurplan wil een krachtig landschappelijk raamwerk voor de toekomst scheppen waarbinnen ontwikkeling mogelijk is, een sterke ruimtelijke structuur die het landschap continuïteit en flexibiliteit verschaft."* (Staatsbosbeheer, 1985)
Het casco-concept sloot ook goed aan bij het overheidsbeleid en fondsen kwamen beschikbaar om het raamwerk van het nationaal landschapspatroon te realiseren. Het rijk werkte daarbij aan drie samenhangende casco's:
Het nationaal landschapspatroon, de ecologische hoofdstructuur en de Randstadgroenstructuur. Kritiek was er echter ook op de benadering en de werking van het concept moest zich in de praktijk nog bewijzen (Visser, 1997).

Het einde van een tijdperk
De resultaten van de landschapsbouw begonnen steeds vaker tegen te vallen (Buis et al, 1999). Staatsbosbeheer concentreerde zich noodgedwongen sterk op het behoud van landschapselementen, daarin gesteund door de natuurwetenschappelijke commissie. Veel waarde werd gehecht aan het behouden van oude landschapselementen, omdat deze zouden bijdragen aan cultuurhistorische en ecologische waarde. Echter na onderzoek en evaluatie van verschillende ruilverkavelingen bleek dat Staatsbosbeheer niet in zijn opzet was geslaagd, landschapselementen werden niet goed behouden en kansen werden gemist om een nieuwe structuur aan te leggen (Buis et al, 1999).
Ontwerp is een combinatie van behouden en ontwikkelen en dit doen van nieuwe ruimtelijke ingrepen deed Staatsbosbeheer niet meer, het was een behoudende instantie geworden die vooral uitging van bestaande of vroegere kwaliteit. Hierdoor kregen ze veel kritiek:
"*Het cultuurlandschap is het huis van de samenleving en als dat huis niet meer past, moet het worden verbouwd, desnoods tot de fundamenten. En dan moeten niet, zoals nu in ons land voornamelijk gebeurt, alleen de wrakke gevels worden gerestaureerd. Wij moeten niet parasiteren op de dingen van onze voorouders. Onze samenleving moet nieuwe dingen maken die voor de toekomst waardevol zijn."*(Klaas Kerkstra uit Visser, 1997). Kerkstra pleitte verder voor een vernieuwende geest, enkel behouden zou op een lange termijn niet werken.
De bossen in de Flevopolders en de Oostvaardersplassen hadden immers aangetoond dat ook in het nieuwe landschap, landschappelijke en natuurlijke kwaliteit gemaakt kan worden (Visser, 1997). Al in 1945 waarschuwde Bijhouwer voor deze behoudende geest: "*Onze belangstelling en waardering voor de oude ontginningen mag niet zoo vér gaan, dat wij toestanden, die zichzelf hebben*

Resultaten van de landschapsbouw beginnen steeds vaker tegen te vallen.

overleefd, tegen beter weten in bestendigen."

Door het steeds groter worden van de onderzoeksrapporten en het breder worden van het onderzoek werd "landschapsbouw zo complex dat het de doelstellingen van Staatsbosbeheer begon te overstijgen" (Buis et al, 1999). Deze doelstellingen werden aan het eind van de jaren 80 ook nog eens kleiner doordat Staatsbosbeheer zich opsplitste in een beheersafdeling en een beleidsafdeling (Staatsbosbeheer, 1988). Door deze duidelijke scheiding tussen beleids- en beheerstaken was Staatsbosbeheer zijn integrale karakter verloren en werd de afstand tussen ontwerp en uitvoering nog groter.

Beleid en beheer worden binnen Staatsbosbeheer opgesplitst (1988).

5.6 De ontwikkeling van de landschapsarchitectuur 1992-heden

1995 | Ruimte voor de Rivier
1999 | Nota Belvedère
2003 | Projectbureau Nieuw Hollandse Waterlinie
2006 | Wet inrichting landelijk gebied (WILG)

De laatste periode is relatief nieuw en er is zodoende nog weinig op gereflecteerd. Vooral opvallend is de literatuur die spreekt over de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur als 'Een halve eeuw landschapsbouw' en 'Maakbaar landschap' die beide rond 1985 stoppen. Het moment dat de ontwerpafdeling bij Staatsbosbeheer verdwijnt en de ontwerptaken overgaan naar de Dienst Landinrichting.
Deze periode kenmerkt zich door een groter wordende aandacht voor natuur en historie in het landschap. Voor de natuur wordt de EHS de leidende visie die de aanleg van nieuwe natuur stimuleert. Het belang van historie in het landschap wordt aangewakkerd door de Nota Belvedère. Door middel van de WILG (2006) en het ILG (2007) krijgen provincies een eigen investeringsbudget en wordt het eenvoudiger om zelfstandig projecten te realiseren. Projecten veelal in het kader van de EHS of de Nota.
In tegenstelling tot bijvoorbeeld de ontwikkelingen in de jaren 50 die gekenmerkt waren door grootschalige ingrepen worden deze plannen vaak opgedeeld in kleinere deelobjecten. Deze worden apart ontworpen en ingericht door verschillende bureaus. En zodoende komt het voor dat voor één gebied verschillende visies zijn gemaakt, vervolgens een ontwerp gemaakt door landschapsarchitectenbureau en het daadwerkelijke inrichtingsplan door bijvoorbeeld DLG is gemaakt. Of de vooraf opgestelde ontwerpgedachtes ook daadwerkelijk zijn gerealiseerd en wie het auteursrecht van het ontwerp heeft is dan vaak moeilijk te traceren.

De positie die landschapsarchitect heeft in het vormgeven aan het landschap is in zestig jaar landinrichting veelvuldig veranderd. Van enkel beplantingsadviseur van wegen tot maker van totale landschapsplannen. En ook nu weer maakt de landschapsarchitectuur een nieuwe ontwikkeling door. Waar het ontwerpen aan het landschap voorheen enkel het werkgebied was voor ontwerpers als landschapsarchitecten en stedenbouwkundige, hebben nu ook anderen, en met name ecologen, direct invloed bij de inrichting van het landschap. Door het EHS-beleid en de Ruimte voor de Rivier projecten worden grote gebieden 'teruggegeven' aan de natuur. Hierbij neemt de ecologie een belangrijke positie in en verwordt de inrichting vaak een systematische inrichting die sterkt leunt op doelsoorten en gegevens en weinig op beleving en vormgeving. Natuurwaarde is

De EHS en ook ecologen krijgen een belangrijke rol in het inrichten van het landschap.

daarmee een doel geworden en een gebied waar mensen eigenlijk niet bij horen. Over deze ontwikkeling wordt sceptisch gereageerd, met name in wereld van de landschapsarchitectuur, omdat de natuurbeweging hiermee precies hetzelfde doet als de cultuurtechniek 60 jaar geleden Namelijk gebieden 'onttrekken uit het landschap' en deze voor één functie inrichten (Steenhuis et al, 2009. Interview Meto Vroom 2002; door Hooimeijer en Steenhuis).
De ontwikkelingen in het vakgebied en de positie van de landschapsarchitect laten zien dat deze constant veranderd, soms vooruit, soms achteruit. Ideeën worden gepresenteerd, worden achterhaald en later herontdekt of opnieuw uitgevonden. De herinrichting van Walcheren die is bedacht en ontworpen door Benthem, Bijhouwer en de Jonge kan bijvoorbeeld worden gezien als een cascoplan avant-la-lettre (Buuren, Kerkstra en Vrijlandt, 1991; uit Visser, 1997). Deze ontwikkeling van de landschapsarchitectuur zal zich ook in de toekomst verder doorzetten. Het verleden laat zien dat deze niet stilstaat. In het volgende hoofdstuk zal verder worden ingegaan op de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur gekoppeld aan de vijf categorieën die al eerder zijn genoemd. Het laat zien dat er niet één ontwikkelingslijn is binnen de landschapsarchitectuur, maar velen.

6 BESCHRIJVING CATEGORIËN EN EXEMPLARISCHE TERREINEN

Krijttekening door E.E. Brandes voor het Staphorster bos (Bron: NAi)

6.0 Aanpak

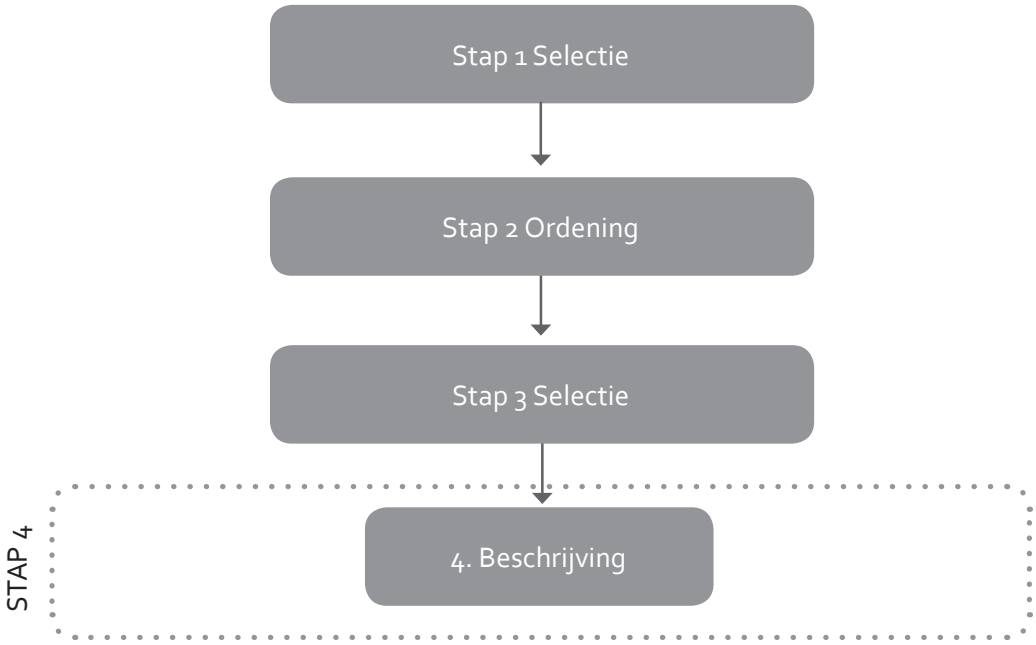

In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gemaakt van de categorieën en de exemplarische objecten die in hoofdstuk 4 zijn geselecteerd.
Eerst worden de categorieën nader toegelicht, waarbij een beknopte beschrijving wordt gegeven van de belangrijke ontwikkelingen voor de betreffende categorie in de afgelopen eeuw. Uit deze beschrijving is op te maken wat per categorie de reikwijdte aan ontwerpen is en welke ontwerpen exemplarisch zijn om deze reikwijdte te illustreren. Vervolgens wordt voor deze exemplarische ontwerpen kort toegelicht waarom deze exemplarisch zijn.

Om verschillen tussen deze objecten te kunnen waarnemen en patronen te kunnen herkennen wordt een systematische methode gebruikt om de ontwerpen te beschrijven. Hierdoor is het niet alleen eenvoudiger om conclusies uit de analyse te trekken, maar geeft het eveneens een duidelijker overzicht van de diversiteit van het bezit van Staatsbosbeheer.
In dit rapport wordt voor de beschrijving van de geselecteerde ontwerpen deze volgorde aangehouden:

- Algemene beschrijving van het object
- Beschrijving van de ontwerpintenties
- Beschrijving van de uitwerking van het ontwerp.

Algemene beschrijving

In de algemene beschrijving van het object wordt de achtergrond van het ontwerp beschreven. Zaken die hierbij beschreven worden zijn gegevens die eveneens in de lijst met terreinen vermeld staan. Informatie die in deze beschrijving meegenomen wordt is: Wie heeft het object ontworpen; wie was de opdrachtgever voor het ontwerp; wanneer is het object ontworpen; wanneer is het ontwerp uitgevoerd; en in welk kader is er aan het object ontworpen. Een nadere toelichting van het ontwerp wordt vervolgens uitvoerig besproken bij de beschrijving van de ontwerpintenties.

Beschrijving ontwerpintenties

Als basis voor de analyse en beschrijving van de ontwerpintenties wordt een driedeling gehanteerd die Marlies Brinkhuijsen maakt in haar proefschrift *Landscape 1:1.* Brinkhuijsen onderscheidt drie niveaus waar vanuit een ontwerp is opgebouwd: Ideeën, ontwerpconcepten en ontwerpmiddelen (Brinkhuijsen, 2008).

Ontwerpideeën

De ideeën vormen het kader van het gedachtegoed van de ontwerper. Wat wil de ontwerper over het algemeen bereiken met zijn ontwerpen? Deze ideeën zijn doorgaans terug te voeren naar de tijd waarin de ontwerper ontwerpt. Wat zijn de heersende opvattingen in de tijd en hoe is de ontwerper hiermee omgegaan. Lodewijk Baljon beschrijft de herkomst van ontwerpideeën van de ontwerper kernachtig in zijn proefschrift 'Designing Parks'*:*
"Aan de basis van de ideeën van de ontwerper ligt een ontwerptraditie waarbinnen de ontwerper ontwerpt. Deze ontwerptraditie is 'een complex geheel van geschreven en ongeschreven ontwerpnormen en waarden. Opgebouwd uit een mix van theoretische en praktische kennis met betrekking tot ontwerptechnieken, ontwerpconcepten en onderliggende ideeën over landschapsarchitectuur. De ideeën zijn een samenraapsel van kennis, traditie, ervaring en onderdelen van theorieën en ideeën die door een interactie met de ontwerp instructie operationeel worden en kristalliseren." (Brinkhuijsen, 2008, pp. 46-47), (Baljon, 1992, p. 20)

Uit het inventarisatieproces voor het vinden van de ontworpen terreinen, is echter gebleken dat de ontwerpideeën van een ontwerper vaak niet of moeilijk uit de ontwerpdocumenten zijn te destilleren. Hierdoor is het nodig om nader onderzoek te doen naar de ideeën van de ontwerpen. In een aantal gevallen is er reeds uitgebreid onderzoek gedaan naar de ideeën van ontwerpers. Voorbeelden hiervan zijn de studies naar het werk van Harry de Vroome, J.T.P. Bijhouwer, Alle Hosper, Hans Warnau en Pieter Verhagen. Echter, van het merendeel van de ontwerpers is nooit opgeschreven welk gedachtegoed ten gronde heeft gelegen aan zijn of haar ontwerpen. Om hier een beter beeld van te krijgen moeten de ontwerpen worden geplaatst in de tijd en in het kader dat het ontwerp is gemaakt. Dit zegt veel over de manier van ontwerpen van die tijd, zijn plaats in de ontwerptraditie en daarmee ook over de ontwerpideeën van de ontwerper.

Ontwerpconcept

Het tweede schaalniveau binnen de beschrijving van de ontwerpprincipes is het ontwerpconcept. Een ontwerp wordt doorgaans gestructureerd door een aantal basisideeën die het ontwerp structureren en waar omheen het ontwerp voor het grootste gedeelte is opgebouwd. Deze basisideeën waartoe een ontwerp kan worden gereduceerd wordt een concept genoemd (Lawson, 1980). Het ontwerpconcept kan gezien worden als een niet uitgewerkte basis voor het ontwerp. Gaande het ontwerpproces worden de ideeën aangescherpt en verder uitgewerkt en ontstaat er uiteindelijk een uitgewerkt plan. Het ontwerpconcept representeert hierbij de essentie en de basisprincipes van een ontwerp (Brinkhuijsen, 2008) .

Ontwerpmiddelen

Elke ontwerper gebruikt bepaalde ontwerpmiddelen van waaruit hij of zij het concept weet te vertalen in een concreet ontwerp. De ontwerpmiddelen zijn de bouwstenen die de ontwerper gebruikt om het ontwerp concreet vorm te kunnen geven en die samen de grammatica van het ontwerp vormen (Vroom,

2005). Bij de ontwerpmiddelen gaat het niet alleen om de concrete materialen of bouwstenen, die de ontwerper gebruikt, maar vooral op de wijze waarop deze worden toegepast in het ontwerp. De bouwstenen kunnen vele vormen aannemen en op vele verschillende manieren worden georganiseerd (Vroom, 2005).

De beschrijving van de ontwerpmiddelen kan daarom worden opgesplitst in wat er is gebruikt en hoe dit is gebruikt. Aan de ene kant zijn er de type elementen, dit zijn de materialen die de ontwerper gebruikt en aan de andere kant is er de aard van de elementen, dit is hoe de elementen zijn toegepast in vorm, compositie, grote en schaal (Brinkhuijsen, 2008).
Naast de tastbare elementen van het landschap, die hierboven de ontwerpmiddelen worden genoemd, is een ander belangrijk aspect niet te negeren. Het aspect van het landschap die bij de beschrijving van de ontwerpmiddelen mee genomen dient te worden: de ruimte (Blerck, 1995). Henk van Blerck geeft in *Bouwen aan het Drentse landschap, een spanningsveld tussen ontwerp en verzorging* een aantal voorbeelden van ruimten die in de landschapsarchitectuur herkend of herkenbaar gemaakt kunnen worden. Dit zijn: de onbegrensde ruimte, losse elementen in de onbegrensde ruimte, begrensde ruimte, gelede ruimte en de overdekte ruimte. Met de maat van de ruimte en de massa kan de ontwerper de mensen een gevoel geven van beslotenheid en geborgenheid of juist van openheid en verlorenheid (Loidl & Bernard, 2002). Deze ruimte kan gemaakt worden door omsluiting van lijnvormige elementen of massa's, in het landschap zijn dit bijvoorbeeld bos of bomenrijen (Vroom, 2005).

Beschrijving huidige staat van het ontwerp

Belangrijk voor Staatsbosbeheer is om de koppeling te kunnen leggen tussen de oorspronkelijk intenties van het ontwerp en de huidige staat van het ontwerp. Als de hedendaagse conditie van het ontwerp dusdanig verschilt met de originele intenties, dan zal Staatsbosbeheer de afweging moeten maken of het beheer aangepast dient te worden om zo de originele ontwerpintenties meer naar voren te laten komen. De conclusie kan natuurlijk ook zijn dat de ontwerpintentie niet meer stroken met de plannen of eisen van nú en daarmee het ontwerp achterhaald is. In dit rapport zal alleen notie worden gemaakt van de verschillen en overeenkomsten tussen de oorspronkelijke intenties en de conditie daarvan heden ten dage. Het toevoegen van een waardering en het nemen van beslissingen hierover is een taak van Staatsbosbeheer zelf.

6.1 Bossen

Mastbos nabij Breda. Oudste productiebos van Nederland. Herinrichtingen zijn gedaan ten behoeve van natuurwaarden en als uitloopgebied voor Breda.

6.1.1 Bossen

Het grootste oppervlakte van de door Staatsbosbeheer beheerde terreinen wordt ingenomen door bossen. En zoals de naam ook al doet vermoeden zijn bossen van origine het werkterrein van Staatsbosbeheer.
Zolang er mensen in Nederland zijn geweest, is er ook bos geweest. De naam Holland (holt-land) geeft daar blijk van. In dit onderzoek worden echter alleen de bossen meegenomen die na 1924 in Nederland zijn aangeplant of gewijzigd, aangezien daarin de focus van dit onderzoek ligt.
Ook al wordt bos als één categorie in dit rapport opgenomen, toch zijn er grote verschillen binnen deze categorie. De verschillende oorsprong van de bossen, de verschillende ligging van de bossen en het verschillende beheer van de bossen zorgen voor een grote variatie binnen deze categorie.

Bebossing van de woeste gronden
In 1899 werd Staatsbosbeheer opgericht om de woeste gronden, die door hun onvruchtbaarheid niet rendabel waren voor de landbouw, door middel van bebossing rendabel te maken. De hoofdtaak van Staatsbosbeheer was in de eerste jaren van zijn bestaan enkel de productie van hout (Buis & Verkalk, 1999). In de begin jaren van Staatsbosbeheer concentreerde de werkzaamheden zich voornamelijk op de slechtste gronden van Nederland die zich voornamelijk bevonden op de arme zandgronden. Doordat er in de Eerste Wereldoorlog een schaarste aan hout ontstond werd er door Staatsbosbeheer zoveel mogelijk bos aangeplant. In de crisisjaren die volgden na de oorlog zette deze bosbouwtrend zich door. Staatsbosbeheer kon nog niet winstgevend zijn omdat de bossen nog niet volgroeid waren, maar door op grote schaal nieuwe bossen aan te planten op de woeste gronden kon er wel werk verschaft worden om zo de werkloosheid tegen te gaan (Buis & Verkalk, 1999).

Bebossing in de Polders
Nadat Staatsbosbeheer in 1915 Rijkswaterstaat begon bij staan met advies over de beplanting van (water)wegen, raakte Staatsbosbeheer ook betrokken bij de inrichting van de nieuwe polders in de voormalige Zuiderzee (Buis & Verkalk, 1999). Op de plekken die niet rendabel waren voor de landbouw vanwege de slechte grond, werd bos aangelegd voor houtproductie. Anders dan de aanplant van bossen op de zandgronden, lag aan de beplanting van de polders een landschapsplan ten grondslag (van Goor et al., 1985).
In de latere Flevopolders werd er een nog groter percentage bos aangeplant. Daarvan werd ook bos aangeplant op gronden die wel rendabel waren voor de landbouw. Dit is hiermee een unicum, nog niet eerder werd binnen een landinrichtingsproject, op zo een grote schaal, goede grond ingericht voor iets anders dan landbouw.

De functie van de bossen werd ook anders, waar de hoofdfunctie van de bossen in de Wieringermeer en Noordoostpolder nog voornamelijk houtproductie was, werden nu een veelzijdigheid van functies aan de bossen toegewezen, waarbij recreatie samen met houtproductie een van de hoofdmotieven werd. Binnen de bossen was ook nog de nodige ruimte ingericht voor natuurreservaten (van Goor et al., 1985).
In tegenstelling tot de bossen in de Noordoostpolder, die aangeplant werden met vele verschillende soorten bomen in verschillende ingewikkelde beplantingsschema's, werden de bossen van de Flevopolders nauwelijks gemengd. De bossen in de Flevopolders bestaan uit grote percelen van monotone mechanisch geplante beplanting; voornamelijk populier. Bij het kappen van de populieren zouden deze worden herplant met eik en es (van Goor et al., 1985). Populier had namelijk de

eigenschappen dat het snel groeide en dus ook snel massa kon geven aan het landschap van de nieuwe provincie.

Bos voor nieuwe functies
In de jaren na de oorlog groeide de recreatie in Nederland explosief. Dit had ook grote gevolgen voor de bossen van Staatsbosbeheer. Staatsbosbeheer moest steeds meer voorzieningen treffen om de recreant op te vangen. De overheid stimuleerde recreatie in de bossen en subsidieerde vanaf 1966 particulieren en organisaties die de bossen openstelden voor recreanten (Buis & Verkalk, 1999). Deze stap zette Staatsbosbeheer al eerder door in 1959 zijn bossen al open te stellen voor de recreatie (Steenhuis et al., 2009).
Niet alleen waren bossen toegankelijk gemaakt voor recreatie, vanaf de jaren zestig werden er ook bossen aangelegd speciaal voor de recreatie. Omdat in de omgeving van de Randstad nog weinig recreatiemogelijkheden waren word in het kader van de Randstadgroenstructuur 10.000-12.000 hectare bos aangeplant. Het hoofddoel van deze bossen is het opvangen van recreatie. Desondanks wordt er in deze bossen ook ingezet op houtproductie om zo de kosten van de bossen zo laag mogelijk te houden (van Goor et al., 1985). Echter, omdat deze bossen voornamelijk een recreatieve functie hebben worden de bossen die zijn aangelegd in het kader van de Randstadgroenstructuur ingedeeld bij de categorie recreatie.

De multifunctionele focus van het bos zette zich aan het eind van de 20e eeuw flink door. De opkomst van natuur na de oorlog zorgde ervoor dat Staatsbosbeheer natuurterreinen ging opkopen en steeds meer een natuurbeheerder werd. Dit had zijn uitwerking op de bossen. Het onderscheid tussen bos en natuurbeheer werd niet meer gemaakt (Buis & Verkalk, 1999). Bos werd niet meer primair gezien als product, maar als een multifunctioneel terrein met zowel natuurlijke, recreatieve als economische waarde. In een aantal gevallen ging het bos hierdoor zo op de schop dat natuur en recreatie de nieuwe hoofdfuncties zijn geworden in een bos dat ooit voor de houtproductie is aangelegd.

Ook al zijn praktisch alle bossen die Staatsbosbeheer nu beheert als multifunctioneel bos te bestempelen toch is er nog een duidelijk onderscheidt te maken in verschillende typen bossen. Dit onderscheid is vooral te maken door de locatie van de bossen. Aan de ene kant zijn er de historische en productiebossen op de zandgronden en aan de andere kant zijn er de ontworpen bossen in de polders en bij de grote steden.

In de eerste plaats zijn er de bossen die zijn aangelegd na aanleiding van de bebossing van woeste gronden en ter gelegenheid van werkverschaffing tijdens de crisis in de jaren dertig. Deze bossen zijn van origine niet landschapsarchitectonisch ontworpen. Vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw werden deze bossen echter toegankelijk gemaakt voor de recreant. Als gevolg hiervan zijn in een groot aantal bossen recreatieterreinen aangelegd zoals speelweides en recreatieplassen. Deze elementen zijn wel als landschapsarchitectonisch ontwerp te bestempelen en van een aantal van deze elementen zijn de ontwerpers ook bekend. Voorbeeld hiervan is de recreatieplas 'Canadameer' in het Drents-Friese Wold dat werd ontworpen door de Ellen Brandes.
In de laatste jaren is te zien dat de productierol van het bos helemaal op de achtergrond raakt. Bossen worden omgezet van productie bos naar parkbos in dienst van de recreant en de natuur. Voorbeeld hiervan is de herontwikkeling van de boswachterij Dorst.

Een tweede groep vormen de bossen in de polders. Deze bossen verschillen van de bossen die zijn aangeplant in het kader van de werkvoorziening op de zandgronden, doordat er aan de bossen in de polder wel een ontwerp ten grondslag ligt. Daarnaast wordt met name bij de aanleg van de bossen in de Flevopolders meer rekening gehouden met de recreatieve functies van het bos. In de bossen in de Noordoostpolder zijn net als bij de productiebossen op de zandgronden in latere tijden recreatieve functies toegevoegd aan het bos om op die wijze het bos aantrekkelijker te maken voor de recreant.

De bossen die bij de steden zijn aangelegd in het kader van de Randstadgroenstructuur kenmerken zich door de focus op de recreatie, de hoofdfunctie van de bossen. Daarom worden deze bossen verder beschreven bij de categorie ontspanningslandschappen.

Exemplarische terreinen:

- Kuinderbos. Een nieuw bos in Flevoland aangelegd met als hoofdfunctie: Bos. Hierbij wordt bos als een structurerend element gezien die vorm moet geven aan het nieuwe landschap van de IJselmeerpolders. De vormgeving is typerend voor deze tijd en doeleinden en is ook sterk vergelijkbaar met andere bossen in Oost-Flevoland waaronder het Horsterwold.
- Boswachterij Dorst. Nieuwe ontwikkeling in een oud bos. Een ontwikkeling die feitelijk in 1959 is ingezet met de openstelling van productiebossen voor de recreant. Met het wegvallen van de mijnbouw in de jaren zeventig werd de naaldproductie van minder belang en kwam de nadruk te liggen op andere functies met recreatie voorop. Boswachterij Dorst is een goed voorbeeld van deze ontwikkeling, waarin een relatief monotoon bos nieuwe functies krijgt en meer divers wordt ingericht en beheerd.

6.1.2 Bos | Kuinderbos

Liggend binnen het object Kuinderbos

Algemene beschrijving van het object

In 1947 werd begonnen met de aanplant van het Kuinderbos. Een boscomplex van 1200 hectare in de noordoost hoek van de Noordoostpolder. Toen in 1942 werd begonnen met de inrichting van de Noordoostpolder werd voorgesteld om Staatsbosbeheer te belasten met het ontwerpen van een algemeen plan voor de beplanting van de polder. Hiervoor heeft Staatsbosbeheer J.T.P. Bijhouwer in de hand genomen om samen met de afdeling landschapsverzorging van Staatsbosbeheer een algemeen beplantingsplan te maken voor de Noordoostpolder. Om tot een algemeen beplantingsplan voor de polder te komen moest er eerst een algemeen ontwerp worden gemaakt voor de polder. Daarom werd samen met verschillende disciplines met kennis over de aanleg, vormgeving, in cultuur brengen en koloniseren eerst een landschapsplan opgesteld voor de inrichting van de polder. Het ontwerp voor het Kuinderbos komt voort uit het landschapsplan en het beplantingsplan voor de polder (Overdijkink, 1953). In latere tijden zijn er nog een aantal nieuwe elementen in het bos toegevoegd met name ter bevordering van de recreatie. Elementen die zijn toegevoegd zijn een zandwinningplas, een natuurcamping, een vuilnisbelt die omgevormd is tot uitkijkheuvel en de reconstructie van een middeleeuwse burcht.

Beschrijving van de ontwerpintenties

Ontwerpideeën

Het ontwerp van het Kuinderbos is niet los te zien van het ontwerp van de Noordoostpolder. In feite is het Kuinderbos een onderdeel van het plan voor de Noordoostpolder. De Noordoostpolder werd in 1942 aangelegd met als voornaamste doel voedselproductie. In 1918 werd door de regering het plan aangenomen om de voormalige Zuiderzee af te sluiten. Hierdoor kon door gedeeltelijke drooglegging van de IJsselmeer nieuwe landbouwgronden worden gecreëerd om de groeiende bevolking van voedsel te kunnen blijven voorzien (Ool, 2011). Hoe dit nieuwe land er moest komen te zien, wordt in 1928 beschreven in het rapport 'Het toekomstig landschap der Zuiderzeepolders'. In dit rapport wordt omschreven wat de gedachten zijn voor het landschap van de nieuwe polders. De commissie die het rapport heeft geschreven wilde in de IJsselmeerpolders een 'nieuwe schoonheid' creëren gestoeld op de eisen van de moderne landbouw en stedenbouw (Ool et al, 2011). Grote inspiratie voor de IJsselmeerpolders was niet de Haarlemmermeer, die met zijn evenwijdig lopende kavels als saai werd ervaren, maar de Beemster. In de Beemster zorgde de afwisselende kavelrichtingen in een strak grid voor de gewenste afwisseling van het landschap. In de IJsselmeerpolders wilde men eenzelfde aantrekkelijk zakelijk landschap. Daarnaast onderstreepte de commissie in het raport het belang van beplanting. De polders zouden namelijk niet alleen akkerbouwers, maar ook andere bewoners huisvesten. Beplanting was daarvoor noodzakelijk (Ool et al, 2011). Het hoofddoel van de Noordoostpolder bleef echter landbouw. Dit betekende dat de beplanting zich altijd voegde naar de landbouw. Zo werden op de oost-west liggende wegen alleen bomen aangeplant aan de zuidzijde om zo te voorkomen dat de landbouw hinder zou ondervinden van de schaduw van de bomen (Ool et al, 2011). Op deze manier staat het Kuinderbos ook in dienst van de landbouw. Omdat de grond onder het Kuinderbos niet geschikt was voor de landbouw, werd er uiteindelijk voor gekozen om op die plek bos aan te planten.

Ontwerpconcept

De grondgedachte voor het landschapsplan van de Noordoostpolder is de indeling van de Noordoostpolder in vier, afzonderlijke overzichtelijke ruimten (compartimenten), waarvoor een assenkruis gevormd door wegen en kanalen het stramien vormt. Door de indeling van de polder in compartimenten wordt de grote eindeloze open ruimte van de polder gereduceerd tot vier, voor het oog, overzichtelijke ruimten. De kern van de polder wordt gekenmerkt door een open landschap waarbij Emmeloord met zijn bos sterk wordt gemarkeerd als het middelpunt van de polder. De randen van de polder worden ingericht als een meer besloten landschap. In het westen gekarakteriseerd door kleine ruimtes door dichtere beplanting en dicht op één gepakte kleinere boerderijen en in het oosten gekarakteriseerd door de aanplant van bossen op de waardeloze zandgronden en fruitteelt op de vruchtbare gronden (Overdijkink, 1953).
De inrichting en vormgeving van de aanplant van het Kuinderbos werd in eerste instantie overgelaten aan de districtshoofden, opzichters en bosbouwkundigen van Staatsbosbeheer. De landschapsarchitecten van de afdeling landschapsverzorging waren vooral druk met aankleding van de hele polder en de weg en erfbeplantingen. Leidend voor de mensen van Staatsbosbeheer die de bossen van die zorg droegen voor de inrichting van de Noordoostpolder was het creëren van een levensvatbaar bos. Door dat de bodem onder het Kuinderbos gevormd werd door een mozaïek van grondsoorten waren er complexe beplantingsschema's en beplantingsmethoden nodig. Dit zorgde er wel voor dat er een vitaal, soortenrijk bos ontstond (Ool et al, 2011).

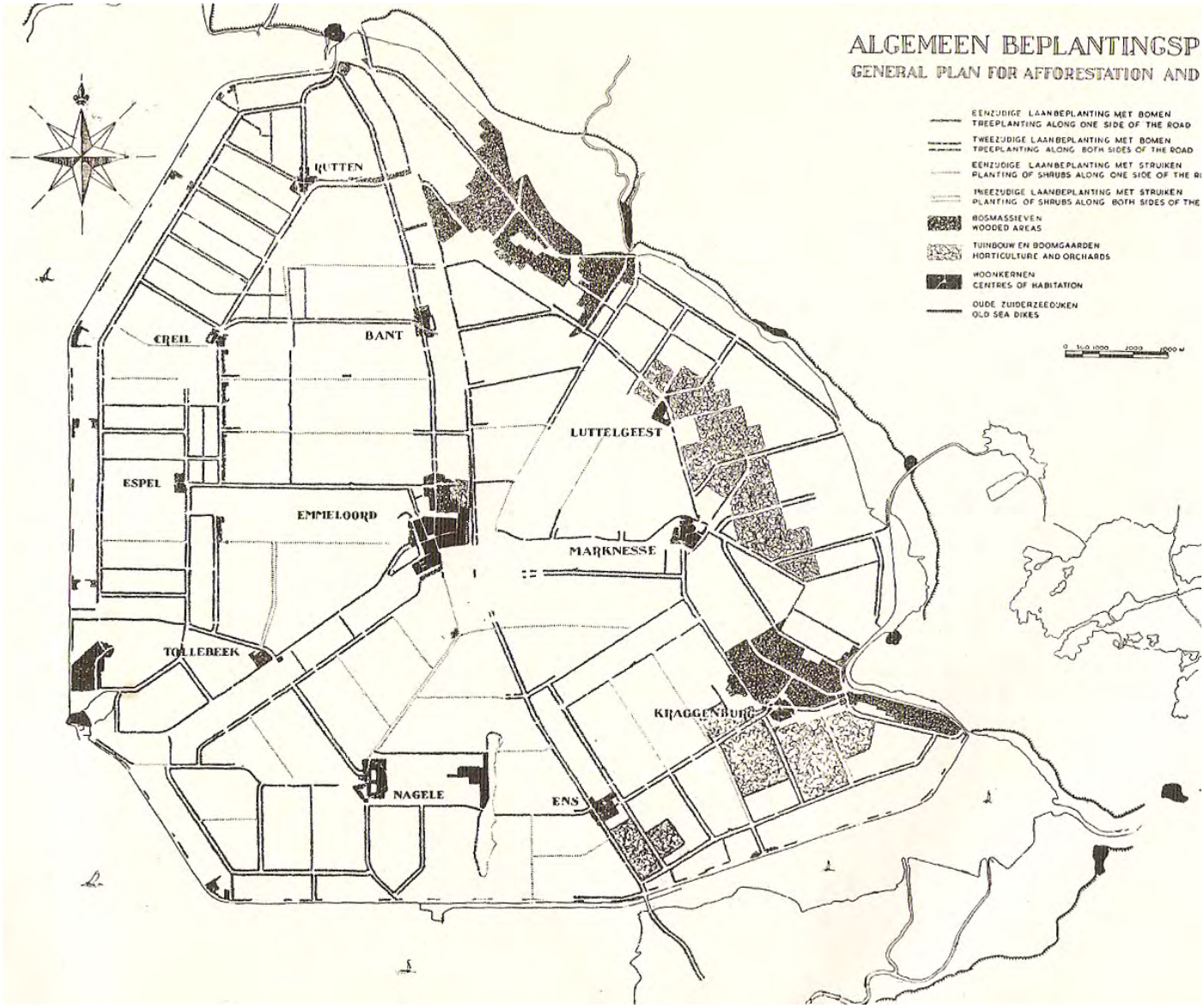

Advies beplantingsplan Noordoostpolder (Overdijkdink, 1953)

Dat de taak voor de inrichting van het Kuinderbos voornamelijk bij de bosbouwkundig ambtenaren van Staatsbosbeheer lag, wil niet zeggen dat de landschapsarchitecten van de afdeling landschapsverzorging niets te zeggen hadden over het bos. Uit verslagen van de vergaderingen van de beplantingscommissie van de Noordoostpolder blijkt dat er veel gediscussieerd werd over de vorm van het Kuinderbos. Voornamelijk over de maat en vorm van het bos wordt gediscussieerd. Als uitgangspunt wordt gesteld dat het Kuinderbos een dermate grootte krijgt dat het bos goed exploitabel is voor houtproductie. Om toch te kunnen verkopen dat een zo'n groot gebied in de polder bestemd wordt voor een andere functie dan landbouw, wordt besloten om twee landbouwenclaves in het bos aan te brengen.

Ontwerpmiddelen

- Omdat het bos een te groot oppervlakte aan nieuw land begon in te nemen moest er aan het bos geschaafd worden om de nodige ruimte vrij te maken voor landbouwgronden. In plaats van te kiezen om een stuk bos aan een van de zijdes op te offeren is er voor gekozen om uitholingen in het bos te maken. Een uitholling komt als pure ruimte, aan alle zijden omgeven door bos, midden in bos te liggen. De andere uitholling vormt een scheg in het bos. De uithollingen worden door middel van infiltratie geschikt gemaakt voor de landbouw. Per uitholling is er plaats voor één a twee landbouwbedrijven. De uitholling in de vorm van een scheg, wordt op de plek waar de doorgaande weg de open ruimte doorsnijdt, opgedeeld door middel van beplanting om zo een intiemere ruimte

te creëren. Echter wel met een dergelijke transparantie dat het een doorzicht niet belemmerd (Overdijkink, 1953).

- Naast de uitspraken over de uithollingen van het bos doet de beplantingscommissie ook uitspraken over de randen van het bos. Gekozen is voor trapsgewijze of gerafelde bosranden. Overdijkink zegt hier over in een 'Korte toelichting op het bosplan Kuinre' (1948): "De begrenzing van deze grote boskern is, vooral aan de zijde van de polder, vrij grillig. Hoewel dit uit bosbouwtechnisch oogpunt minder aantrekkelijk is door de naar verhouding grotere lengte van de randen, die bijzondere zorg vereisen en daarbij veelal minderwaardig hout leveren, zijn het juist de randen van het bos, die in esthetisch opzicht het meeste voldoening schenken; de waarde van dit uitgestrekt bos voor de schoonheid van de polder zal er slechts mee winnen."
- Naast de vorm van het bos liggen de voornaamste ontwerpingrepen in de samenstelling van de beplanting. De samenstelling van de beplanting kwam heel secuur omdat de bodem van het Kuinderbos op verschillende plaatsen erg verschilt. Voor al deze bodemtypes werd een apart beplantingsplan opgesteld met soorten die het beste en het meest levensvatbaar waren op de specifieke grond (Ool, 2011). De grond van het Kuinderbos bestond voornamelijk uit veen afgewisseld met marien zand. De voornaamste houtsoorten op de zandgronden waren Corsicaanse den, Oostenrijkse den, grove-den, larik, fijnspar en sitka spar en op de veengronden sitkaspar, es en esdoorn doorgezaaid met inlandse eikels. (Wilmes, 1953).

Huidige staat van het ontwerp

De grootste veranderingen in het Kuinderbos zijn aan de zuidoost zijde van het bos aangebracht in het kader van de recreatie. Het bos aan de kop van de Kuindervaart is gedeeltelijk weggekapt om plaats te maken aan vijverpartijen, speelweides en de reconstructie van de Kuinderburcht. Deze mutaties van het oorspronkelijke plan passen in de algemene trend van de toegenomen multifunctionaliteit van het platteland. Een grotere verandering van de het oorspronkelijke ontwerp is het verdwijnen van de landbouwbedrijven in de enclave midden in het bos. Hiervoor in de plaats zijn een zandwinningplas en een halfopen natuurgebied beheerd door Welsh pony's gekomen. De zandwinningplas betekent een behoudt van de originele openheid. De begrazing heeft er echter voor gezorgd dat een deel van de enclave is veranderd van een open in een halfbesloten gebied. te creëren.

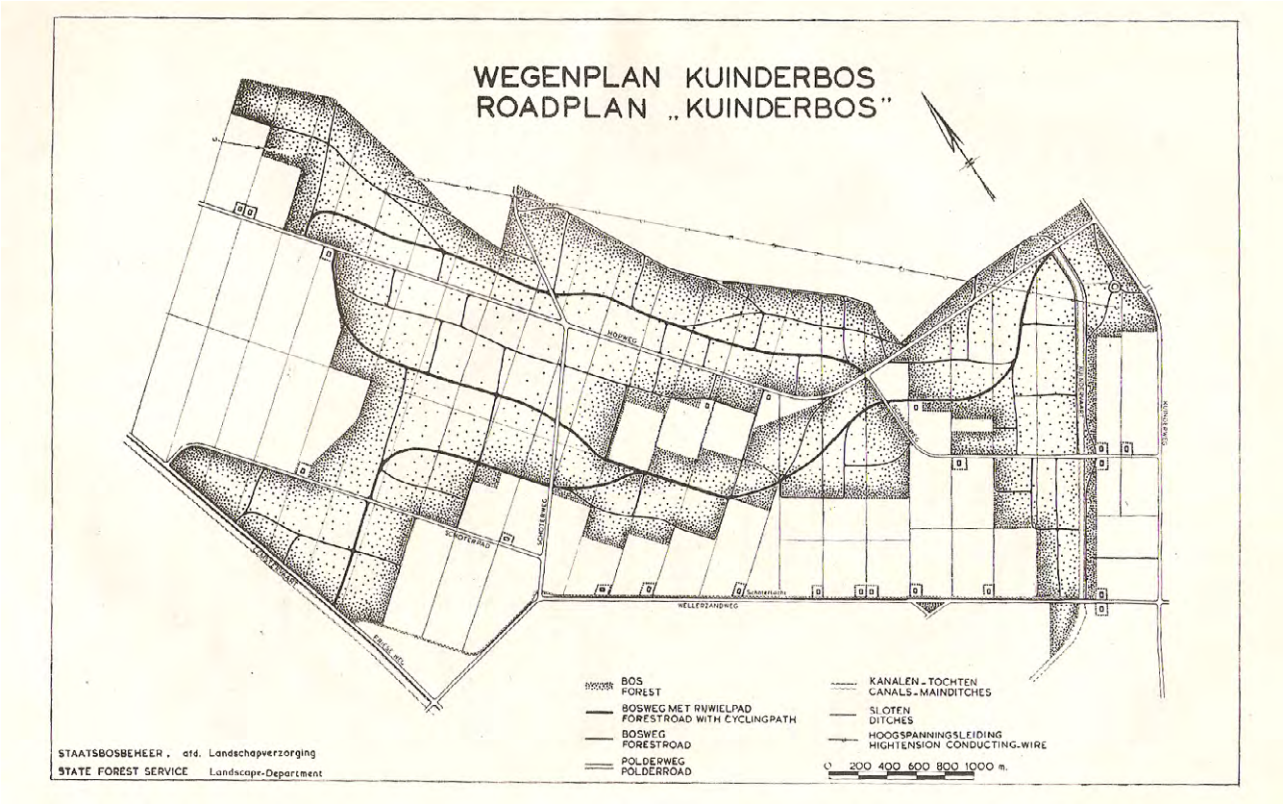

Beplantingsplan Kuinderbos (OVerdijkdink, 1953)

Grillige bosrand aan de buitenrand van het bos

De Kuinderburcht

Natuurenclave in het bos

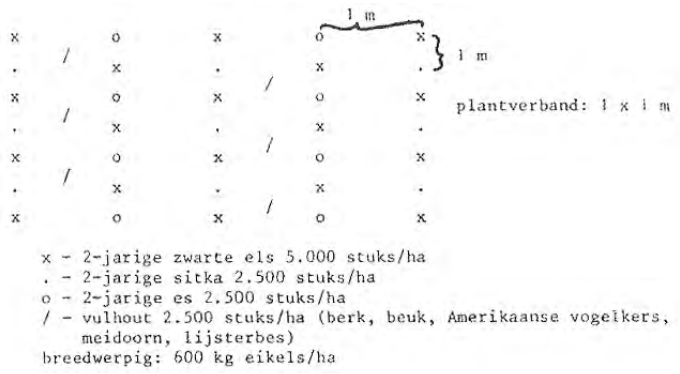

Beplantingsschema Kuinderbos (Ool et al, 2011; Uit 50 jaar Kuinderbos)

Landbouw enclave in een holle ruimte van het bos

6.1.3 Bos | Boswachterij Dorst

Liggend binnen het object Dorst

Algemene beschrijving

Boswachterij Dorst is 1.117 hectare groot en sinds de oprichting van Staatsbosbeheer in 1899 in bezit en beheer van Staatsbosbeheer. De taak van de organisatie was toen om de stuifzanden in het gebied vast te leggen met naaldhout en waar nodig ontgonnen gebieden in beheer te nemen. Honderd jaar kan het beleid haast niet meer verschillen, recreatie en natuur zijn nu belangrijk en het naaldhout wordt verwijderd en de natte heidegronden moeten weer terugkomen.
De ontwikkelingen rondom de boswachterij passen in een ontwikkeling die plaats vindt in veel vergelijkbare bossen, een ontwikkeling die zich al in 1959 heeft ingezet met de openstelling van productiebossen voor de recreant (Steenhuis et al, 2009). Met de verdwijning van de mijnbouwsector in de jaren zeventig gaat de bosproductie een steeds kleinere rol spelen en worden bossen steeds sterker ontwikkeld tot multifunctionele bossen. Voor Boswachterij Dorst gaat dit ook op, er wordt meer loofhout geplant en natuur en recreatie krijgen steeds meer aandacht, de boswachterij krijgt dan ook de aanduiding 'multifunctioneel bos' (B+B, 2001). Al in 1968 is door E.E. Brandes al aan Boswachterij Dorst ontworpen die het bos diverser moest maken. De ontwerptekeningen hiervoor liggen in het NAi, maar in hoeverre deze zijn uitgevoerd is niet bekend. Binnen het bos zijn er diverse recreatiemogelijkheden en ook een natuurbas, maar omdat er wordt verwacht dat het bos over 30-50 jaar midden in stad ligt is bureau B+B in 2001 gevraagd om een visie voor de ontwikkeling van het bos te maken (B+B, 2001). Deze visie is vervolgens door Strootman landschapsarchitecten in samenwerking met Route IV in 2004 verder uitgewerkt in een definitief ontwerp en wordt momenteel uitgevoerd.

Beschrijving van de ontwerpintenties

Ontwerpideeën

De boswachterij past in een reeks boswachterijen die rondom Breda liggen. De stad heeft zich sterk uitgebreid en verwacht wordt dat deze trend zich verder zal doorzetten, waardoor deze bossen steeds meer stadsbossen worden en uitloopgebied voor de stadsmens. De boswachterij ligt tussen de steden Breda en Tilburg en moet niet alleen een rol spelen als groene buffer en ecologische verbindingszone het moet ook samen met het Liesbos en het Mastbosch de 'voortuin' worden voor Breda (gemeente Breda in B+B, 2001, blz. 12).
In een groter geheel moet Boswachterij Dorst in het kader van de EHS verbonden worden met de Loonssche en Druensche Duinen en de boswachterijen van

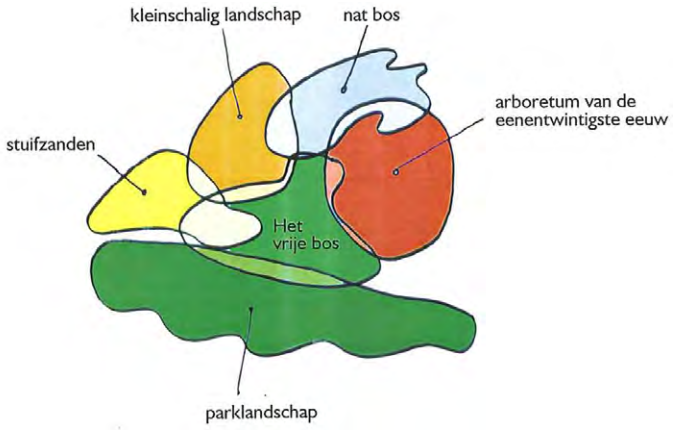

Concept Boswachterij Dorst (B+B, 2001)

Ulvenhout en Chaams. Voor de laatste verbinding is reeds een visie gemaakt door DLG zuid (2006). Echter een dergelijke ecologische verbinding heeft alleen betekenis wanneer er daadwerkelijk soorten bestaan die binnen deze kerngebieden kunnen migreren. Dit doel kan alleen bereikt worden door de ecologische omstandigheden en boswachterijen te verbeteren.

Ontwerpconcept

Om de recreatieve en ecologische kwaliteit van de boswachterij te verbeteren is door B+B voorgesteld om het bos op te delen in verschillende zones. Een stille kern, genaamd het vrije bos, en een gevarieerde schil. Dit concept is overgenomen in de uitwerking van Strootman landschapsarchitecten en is al door Staatsbosbeheer overgenomen als leidend concept in de ontwikkeling en beheer van het bos.
In het vrije bos moet het stiller worden en na verloop van tijd een dicht en natuurlijk bos vormen waar "mensen zich maximaal bevrijd voelen van de ordening en de drukte van de stad" (B+B, 2001). Het doel is dat mensen van de paden zullen gaan en het beheer wordt verzorgt door grote grazers, zoals Schotse Hooglanders welke al voor de ontwikkeling de visie in het gebied rondliepen.
De schil rondom de kern bestaat uit: Stuifzanden; kleinschalig landschap; nat bos; het arboretum van de eenentwintigste eeuw; en het parklandschap. De functies en de inrichting van de schil wordt bepaald door de fysische omstandigheden en de ligging ten opzichte van de omgeving. Daar waar het zeer nat is of zeer droog komt natuur en de gebieden grenzend aan de stad krijgen een inrichting gericht op intensiever gebruik. Door deze opdeling in zones wordt er naast een verdeling in functie en inrichting ook nagedacht over tijd en beheer. Door bijvoorbeeld in het 'vrije bos' de natuur de ruimte te geven zal het bos zich gaan ontwikkelen vanaf zoals het nu is. In andere delen wordt het oude bos verwijderend en nieuwe elementen

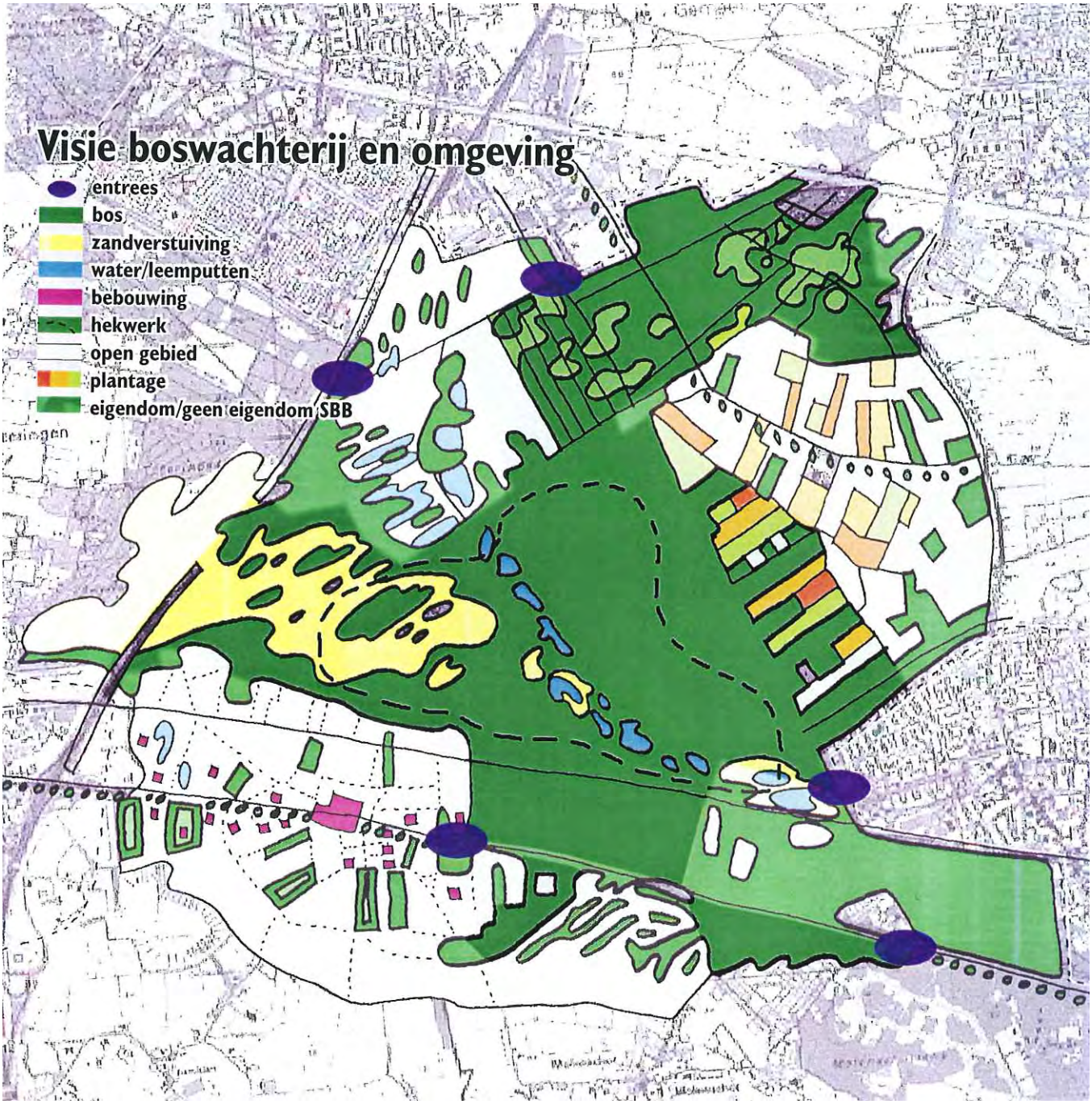

Ruimtelijk visie Boswachterij Dorst (B+B, 2001)

toegevoegd die juist weer veel meer tijd nodig hebben om een bepaalde kwaliteit te creëren.

Ontwerpmiddelen

- Ingrijpen door beheer. Om het karakter van het bos te veranderen worden hoofdzakelijk beheersmaatregelen ingezet. Dit moet het bos omzetten van een monofunctioneel naaldbos in een divers bos met divers gebruik. In het vrije bos wordt er min mogelijk beheerd.
  Om te zorgen dat mens en dier zijn eigen paden maakt, worden bomen omgehakt die bestaande paden blokkeren. Op deze manier zal er een natuurlijk padenstelsel ontstaan dat sterk afsteekt van het rechtlijnige productiebos.
  Om dit gebied te beheren worden Schotse Hooglanders en Exmoorpony's ingezet die door middel van een hek en wildroosters in de stille kern worden gehouden.
  In het gehele bos wordt ook op een meer intensievere manier ingegrepen. Percelen met naaldhout worden gekapt en worden vervolgens kaal gehouden of aangeplant met loofbomen en dan met name berk. Deze

ingrepen verjongen het bos en moeten de biodiversiteit vergroten. Al deze ingrepen zorgen voor een geleidelijke en natuurlijke ontwikkeling van de boswachterij.

- Plaatsing van objecten. Naast het vergroten van de ecologisch waarde is het andere belangrijke speerpunt om het bos duidelijkere recreatief aantrekkijker te maken. Dit wordt vooral gedaan door duidelijkere ingangen te geven aan het bos, verbeteren van paden en plaatsen van kunstwerken.
  Eén van de nieuwe ingangen is recent gerealiseerd en is een nieuwe parkeerplaats langs de Ketenbaan, welke moet bijdragen aan de informele bossfeer (Strootman, 2004) en een duidelijk ingang tot de boswachterij zijn (B+B, 2001). Andere ingangen zijn op dit moment nog niet gerealiseerd.
  De nieuwe kunstwerken dienen als bestemming voor een wandelroute maar moeten vooral toevallig' ontdekt worden (Strootman, 2004). Het zijn zogeheten follies, objecten die niet bij het bos lijken te horen. Strootman landschapsarchitecten heeft hiermee samengewerkt met kunstenaars: Robbrecht & Daem, Jeroen Doorenweerd en Pjotr Müller. Naast dat de kunstwerken het bos een grotere belevingswaarde geven, hebben de follies ook een functie als stal of vleermuizenkelder (Strootman, 2004).
- Herontwikkeling grote gebieden. Naast de omvorming van het bos door geleidelijk beheer wordt er ook gewerkt met grotere ingrepen. Geen van deze voorstellen zijn op dit moment gerealiseerd en kunnen daarmee niet geëvalueerd worden. Voorbeelden van de plannen zijn een woonbos, sportbos, golfbos en de realisatie van een arboretum van de 21e eeuw. Al deze grote ingrepen staan verder af van het huidige beeld en gebruik van bos en voorzien daarmee een mogelijk nieuwe toekomst voor de boswachterij en bos in het algemeen.

Huidige staat van het ontwerp

Over de huidige staat en de ontwikkeling van het ontwerp kan op dit moment nog niet veel gezegd worden. Grote delen van het ontwerp zijn immers nog niet gerealiseerd en de ingrepen die wel zijn gedaan zijn van zeer recent. Staatsbosbeheer is echter wel direct begonnen met het overnemen van de visie van B+B en het ontwerp van Strootman. Wat goed aan de aanpak is, is dat er stap voor stap aan de boswachterij wordt gewerkt. De kunstwerken worden één voor één gerealiseerd en blijft hiermee een ontdekking. Het concept van B+B over de indeling in zones is zelfs opgenomen op het informatiebord van Staatsbosbeheer wat goed laat zien hoe belangrijk de ontwikkeling is. Met de ontwikkeling van het vrije bos zijn de eerste stappen genomen en er is duidelijk te zien dat het bos zich langzaam zal ontwikkelen. Omgevallen bomen blijven liggen, mens en dier maakt zijn eigen pad en zo ontwikkeld de boswachterij zich langzaam tot een diverser bos.

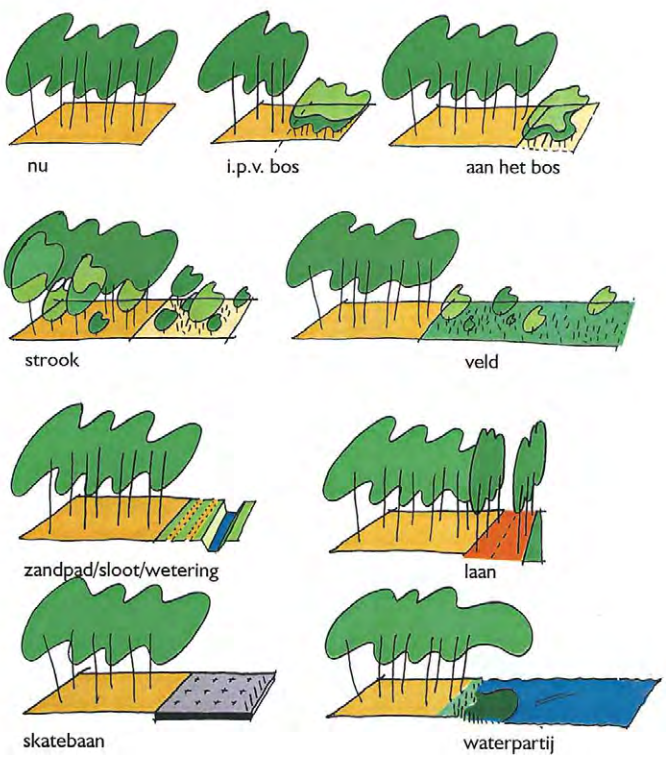

Enkele ontwerpprincipes waarmee de boswachterij wordt vormgegeven. Hier principes voor de randen van het bos. (B+B, 2001)

De verwijdering van naaldhout en vervanging door loofbomen. Hier met berk (Bentula pendula), welke als pioniersoort het langzaam moet omvormen tot een diverser bos met een hogere natuurwaarde.

Eén van de follies in het bos. Het object wordt gebruikt als stal voor grote grazers en is zo vormgegeven dat het een sterk perspectivische werking heeft wanneer men er in staat. Het object kijkt uit over het open leemputten gebied.

In de stille kern of 'vrije bos' worden mens en dier bewust gestimuleerd om hun eigen pad te zoeken. Het gebied wordt hierdoor minder rechtlijnig en moet 'spannender' worden. Het zorgt er ook voor dat mensen minder snel bepaalde paden nemen.

6.2 ONTSPANNINGS TERREINEN

Lingebos. Recreatiegebied ontworpen in het kader van de ruilverkaveling Tielerwaard-West. Staatsbosbeheer: N.M. De Jonge, OD 205, N.P.H.J. Roorda van Eysinga, R. Van Bergen (1959-1969).

6.2.1 Ontspanningslandschap

De objecten van Staatsbosbeheer zijn niet alleen plekken waar de ecologie of de bosbouw hoog in het vaandel staan, maar ook plekken waar volop gerecreëerd kan worden. Op tal van plekken, zoals in oude productiebossen, is de recreatie als een nieuw laag aan het object toegevoegd, maar er zijn ook een tal van nieuwe objecten in het landschap die speciaal zijn ingericht in dienst van recreatie.

De eerste stappen voor de recreatie
Rond 1920 neemt de recreatiebehoefte in Nederland door veranderende arbeidsvoorwaarden flink toe. Tot dan toe dient vooral de vrije natuur en de stad als ontspanningsgebied voor de stedeling. Omdat er dicht bij de stad geen recreatiemogelijkheden zijn en de aantrekkelijke gebieden zoals de Veluwe en de Noordzeekust vaak te ver weg liggen voor dagrecreatie worden er rondom de stad nieuwe voorzieningen gerealiseerd om de recreatiebehoefte op te vangen. Vroege kenmerkende voorbeelden hiervan zijn het Amsterdamse bos en de Kralingerhout, die als werkverschaffingsprojecten in de jaren dertig werden aangelegd (Woestenburg et al., 2009). Deze nieuwe parken werden niet aangelegd voor een klein stadsdeel zoals de reguliere parken, maar voor grotere stedelijke gebieden en zelfs voor de hele stad (Lörzing, 1992).

Massarecreatie en clustering
Tot de jaren veertig was recreatie alleen een aangelegenheid van de lokale besturen en regionale besturen. Na de Tweede Wereldoorlog werd de recreatie een nationale aangelegenheid (Brinkhuijsen, 2008). Na de oorlog groeit de Nederlandse bevolking explosief. Er komen meer mensen, die ook meer te besteden krijgen, meer vrije tijd hebben en ook steeds vaker een auto hebben (Woestenburg et al., 2009). Hierdoor ontstaan er zorgen bij de nationale overheid over de opvang van de recreant. In 1958 komt de overheid met oplossingen in de rapporten 'De ontwikkeling van het weste des lands' en 'Recreatieruimte in het westen des lands'. Hierin wordt het plan geschetst om tussen de steden groene bufferstroken te leggen, die het aaneengroeien van steden moest voorkomen en die de recreatiebehoeften vanuit de stad kunnen opvangen (Steenhuis et al., 2009). Een concreet plan voor de vormgeving van deze buffer recreatiegebieden is het voorstel voor de ontwikkeling van 'Elementen van formaat' of 'Groene sterren' dichtbij de grote steden. Bekend voorbeeld hiervan is recreatiegebied Spaarnwoude, die voor een deel in bezit en beheer is van Staatsbosbeheer, en de buffer vormt tussen Haarlem en Amsterdam.

Kenmerkend voor de inrichting van de Groene sterren is de planmatige opzet. Functionaliteit is de leidraad van de ontwerpen, waarbij onderhoud en beheer veelal leidend zijn voor de inrichting van de terreinen. Daarnaast ontbreekt veelal de link met het omliggende landschap. De groene sterren liggen als grote autonome objecten in het landschap. Hiertegen wordt gereageert door bekende ontwerpers zoals Hans Warnau en Frans Maas. Zij pleitten ervoor om recreatie niet te zien als een aparte plekken in het landschap, maar om recreatie deel uit te laten maken van het landschap (Steenhuis et al., 2009).

Multifunctioneel platteland
De clustering van massarecreatie in geconcentreerde gebieden (Groene sterren) gaat in de jaren nog steeds door. Echter recreatief medegebruik als onderdeel van het multifunctionele platteland treedt vanaf het midden van de jaren 70 steeds meer op de voorgrond in het recreatiebeleid (Brinkhuijsen, 2008). In het landelijk gebied ontstaat het besef dat het landelijk gebied niet alleen het domein is van enkel agrarische productie. Natuur en recreatie worden belangrijke spelers op het platteland die de alleenheerschappij van de landbouw beslechten.

Het landschap verandert in een multifunctionele smeltkroes van verschillende functies als landbouw, natuur, cultuurhistorie en recreatie (Woestenburg et al., 2009).

Randstadgroenstructuur en latere projecten
De laatste jaren blijft de overheid werk maken van het opvangen van de recreatie in het landelijk gebied. De overheid blijft met projecten zoals *Randstadgroenstructuur, Groen in en om de Stad ,Vinac en Recreatie om de Stad* vanaf de jaren tachtig de ontwikkeling van recreatie rondom de stad stimuleren (Staatsbosbeheer, 2011). De overheden zorgen samen met natuurbeheerders voor nieuwe groenvoorzieningen rondom de stad. Doel van de Randstadgroenstructuur en latere projecten is het tegengaan van achteruitgang van het landelijk gebied door de oprukkende verstedelijking (Lagerwey & Steenbergen, 1985). In het artikel 'van barokbos tot randstadgroenstructuur' in 'Groen' geven Kerkstra en de Jonge een beschrijving van de werking van randstadgroenstructuur: *"Door de aanleg van bossen en recreatiegebieden worden de negatieve aspecten van de verstedelijking bestreden. ...Op plaatsen waar de centrale open ruimten raken aan stedelijke gebieden dient gestreeft te worden naar een afronding van de verstedelijking en inrichting van het overgangsgebied ten behoeve van harde groene functies, zoals recreatiegebieden, bosbouw, land- en tuinbouw en beschermde natuurgebieden."* (de Jonge & Kerkstra, 1985).

Zeker de laatste decennia is recreatie een belangrijke pijler geworden van Staatsbosbeheer. Het beleid van Staatsbosbeheer is er de laatste jaren op gericht dat praktisch alle gebieden die ze beheren toegankelijk moeten zijn voor de recreant. Dit maakt dat eigenlijk alle objecten die Staatsbosbeheer beheert kunnen vallen onder de categorie ontspanningslandschap. In dit onderzoek worden echter alleen de objecten die als bij ontwerp als (mede-)hoofdfunctie recreatie hebben als ontspanningslandschappen gezien.

Hiervan uitgaande is er een eerste groep van ontspanningslandschappen te onderscheiden van objecten die zijn aangelegd als autonome geclusterde recreatiegebieden of groene sterren in de jaren 60 van de vorige eeuw. Voorbeelden hiervan in bezit van Staatsbosbeheer zijn Spaarnwoude en recreatie gebied het Twiske. Deze gebieden worden echter niet beheerd door Staatsbosbeheer.
Een tweede groep van ontspanningslandschappen zijn de ontwerpen die vanuit het landschap zijn vormgegeven en waarbij recreatie een van de functies is van het multifunctionele platteland. Voorbeelden hiervan zijn de dorpsbossen in het noorden van het land, die veelal als product van ruilverkavelingen zijn aangelegd om de bewoners van het gebied mogelijkheden te bieden tot ontspanning. De dorpsbossen zijn in de jaren zeventig en tachtig aangelegd als recreatieve component in het landschap.

Tenslotte focuste de overheid zich de laatste jaren op het platteland als uitloop gebied voor de stad. binnen deze filosofie zijn in het kader van de randstadgroenstructuur en recreatie om de stad gebieden vlak bij de steden aangelegd om de recreant uit de stad op te vangen. Grootverschil met de groene sterren uit de jaren zestig is het feit dat deze objecten niet als autonome objecten in het landschap geland zijn, maar dat de objecten van de randstadgroenstructuur aansluiten leggen op het omliggende landschap. Voorbeelden van randstadgroenstructuur en RodS gebieden in beheer van Staatsbosbeheer zijn: De Balij en Bieslandse bos, het Alblasserbos, recreatiegebied IJsselmonde en Noorderpark.

Exemplarische terreinen:

- Dorpsbos Middelstum. In het kader van een ruilverkaveling werden grote gebieden opnieuw ingericht. Waarbij in het begin deze voornamelijk een agrarisch karakter hadden, werden andere waarden, waaronder recreatie, steeds belangrijker. In dit kader werden ook dorpsbossen aangelegd. Kleine recreatiebosjes vlak bij een dorp die voornamelijk in het Noorden van Nederland zijn gerealiseerd. Het dorpsbos van Middelstum is slechts één van velen.
- Noorderpark. In het kader van verschillende beleidsprogramma's waaronder de RODS (Ruimte om de Stad) zijn gebieden rondom grote steden aangewezen als bufferzones. Deze gebieden hadden een voornamelijk agrarische functie en moesten voorkomen dat steden aan elkaar zouden groeien. Tevens dienden deze gebieden als uitloopgebied voor de stedeling waar hij vrij kon recreëren. Het Groene Sterren beleid past in dezelfde rij en kenmerkt een zeer andere manier van inrichten dan de huidige RODS-gebieden waar het Noorderpark een voorbeeld van is.

6.2.2 Ontspanningslandschap | Dorpsbos Middelstum

Liggend binnen het object Hogeland

Algemene beschrijving

Na aanleiding van de ruilverkavelingen in de jaren 70 en 80 zijn in het noorden van Groningen op een groot aantal plekken bossen aangeplant. Het overgrote deel van deze bossen zijn aangeplant vlakbij de dorpen in het Hogeland. Deze bossen die qua grootte variëren van een halve tot maximaal 40 hectare zijn indertijd aangeplant om te zorgen voor recreatief gebruik nabij de dorpen en om het landschap van noord Groningen te verfraaien (Landschapsbeheer Groningen, 2010).
Aan de rand van het wierde dorp Middelstum is in 1984 als gevolg van de ruilverkaveling Stedum-Loppersum uit 1976 het Middelstumerbos aangeplant. Dit dorpsbos, een ontwerp van Jan Waal, sluit aan op de structuur van het landgoed Ewsum dat eveneens aan de rand van het dorp ligt. In 1994 is het dorpsbos van Middelstum nog een keer uitgebreid. Het ontwerp voor de uitbreiding van het Middelstumerbos is gemaakt door Wim Boetze. De totale omvang van het Middelstumerbos bedraagt 31 hectare.

Ontwerpintenties

Ontwerpideeën

In het ruilverkavelingrapport van Stedum-Loppersum worden de achterliggende ideeën achter de beplanting in de ruilverkaveling toegelicht. De landschappelijke beplanting die in het kader van het landschapsplan wordt aangebracht in het ruilverkavelinggebied bestaat voornamelijk uit het aanleggen van groenvoorziening nabij de dorpen. Het doel van de beplanting nabij de dorpen is, naast de landschappelijke functie die het vervult in dienst van het landschapsplan, ook het vervullen van een recreatieve functie voor de inwoners van het dorp (Landinrichtingsdienst, 1973).
In het rapport voor de ruilverkaveling Noordpolder, ten noorden van Middelstum, wordt aangekaart dat de ruilverkaveling niet alleen een verbetering oplevert voor de agrarische productieomstandigheden, maar dat het in stand houden en ontwikkelen van een goed woon- leef en werkklimaat eveneens een belangrijk aandachtspunt voor de ruilverkavelingen vormt. Daarom moet er ook bijzondere aandacht worden besteedt aan de landschappelijke verzorging van het gebied. Door het handhaven en aanleggen van nieuwe landschapselementen, waaronder voornamelijk dorpsbossen, wordt het leefklimaat in de dorpen verbeterd, mede doordat de aanleg van de nieuwe landschapselementen gepaard gaat met het treffen van voorzieningen ten behoeve van openluchtrecreatie zoals wandelen en vissen (Landinrichtingsdienst, 1983). De rol van het dorpsbos voor de leefbaarheid van de omgeving en de dorpen zien we ook terug in andere regio's van Groningen. Over het dorpsbos van Beerta in het Oldtambt schrijft Peter van Bolhuis: "De omwentelingen die vanaf de Tweede Wereldoorlog in de akkerbouw plaatsvonden, maakten velen werkloos. In de jaren vijftig trokken zij naar de nieuwbouwwijken die bij de dorpen verrezen en zochten werk buiten de landbouw. Om de leefbaarheid van Beerta te verbeteren werd rond 1970 een dorpsbos aangelegd." (Bolhuis, 2004).

Ontwerpconcept

Voor de aanleg van het dorpsbos in Middelstum werd vooral het landgoed Ewsum en het terrein rondom het landgoed door de inwoners van Middelstum gebruikt voor ommetjes. In het landschapsplan van de ruilverkaveling Stedum-Loppersum wordt gesproken over een 'aanzienlijke uitbreiding van het borgterrein.' En daarmee een uitbreiding van de mogelijkheid om ommetjes te maken. Bij het ontwerp van het dorpsbos als uitbreiding van de Ewsumer borg (adellijk huis)wordt gehamerd op het behoud van de cultuurhistorische waarde van het terrein. De graslanden bij het borgterrein moeten behouden blijven en moeten samen met de nieuwe beplanting een geïntegreerd onderdeel gaan vormen van het borgterrein (Landinrichtingsdienst, 1973). Het accentueren van de cultuurhistorische waarde van de omgeving lijkt ook het concept in het in tweede instantie aangelegde deel van het dorpsbos. De toevoeging uit 1994 voegt zich met zijn vorm geheel naar de ronde vorm van het oude wierdedorp Middelstum.

Ontwerpmiddelen

Omdat informatie over de ontwerpmiddelen van het dorpsbos ontbreken zijn de beschreven ontwerpmiddelen voornamelijk gebaseerd op waarnemingen in het bos zelf.

- Het eerste deel van het Middelstumerbos, dat grenst aan de borg Ewsum is landschappelijk sterk verbonden met de borg. Het ontwerp kent een monumentale opzet. Een dubbele laan van lindes loopt vanaf de borg dwars door het bos. Het bos zelf kent een blokvormige opzet die aansluit op de blokvormige percelering van de borg. In het bos is een vierkant blok uitgespaard die qua maatvoering aansluit bij het perceel van de borg. Dit blok, dat dienst doet als poel, krijgt een bepaalde monumentaliteit door de omsluiting met een enkele laan van platanen, dat afsteekt tegen de verwilderde bosblokken.
- Het ontwerp van het tweede deel van het Middelstumerbos dat is aangelegd in 1994 is gefundeerd op het dorp Middelstum.

Middelstum is van oorsprong een wierde dorp, iets wat nog terug te zien is in de ronde vorm van het dorp. Het dorp wordt gekenmerkt door een aantal ringwegen om de kern van het dorp heen die worden doorsneden door radiale wegen. Het tweede deel van het Middelstumerbos ligt als een buitenste schil rond een deel van het dorp. Door de ronde vorm van het bos en het padenstelsel kent het bos geen lange zichtlijnen zoals het bos bij de borg. Echter in het midden van het bos is een radiaal uitgespaard die een zicht vanaf het platteland naar het dorp en andersom. In het midden van de radiaal ligt een langgerekte vijverpartij. Vanaf het midden van de brug die over de vijver loopt heeft de bezoeker vrij zicht op de kerktoren van Middelstum, die in het midden van de wierde staat.

- Bijzonder in het dorpsbos van Middelstum zijn de waterpartijen. De waterpartijen zorgen ervoor dat het Middelstumerbos een hogere biodiversiteit kent dan vergelijkbare dorpsbossen in de omgeving (Ommelander Courant, 2004). Qua bossamenstelling verschilt het dorpsbos Middelstum echter niet zoveel van de omliggende dorpsbossen. Bij de aanplant van de bossen werd voornamelijk gekozen voor essen en veld-iepen. Daarnaast werd gebruik gemaakt van eik, wilg, els, meidoorn vlier, sleedoorn en lijsterbes. De es is nog veelvuldig aanwezig in de dorpsbossen. De iep is door de iepenziekte voor een groot deel verdwenen uit het de dorpsbossen (Landschapsbeheer Groningen, 2010).

Luchtfoto dorpsbos Middelstum (Op basis van BingMaps 2011)

Huidige staat van het ontwerp

De dorpsbossen die Staatsbosbeheer in beheer heeft liggen er ogenschijnlijk qua vorm nog voor een groot deel hetzelfde bij als dat ze ontworpen zijn. In het kader van het project b(l)oeiende bosranden, een initiatief van Staatsbosbeheer, Groninger Dorpen, ANWB, boseigenaren en Landschapsbeheer Groningen, zijn een aantal dorpsbossen op de schop gegaan. Het doel van dit project is om de, door gebrekkig onderhoud, saaie bossen weer attractief te maken voor de recreant door de éénvormige bossen om te vormen tot structuurrijke en gevarieerde bossen (Provincie Groningen, 2008). Toch lijkt de toekomst van de dorpsbossen ongewis. In het artikel 'Natuur te koop;
Reportage 40 miljoen bezuinigen' in de Volkskrant van zaterdag 30 april 2011 wordt de zorgen geuit over de mogelijke verkoop van dorpsbossen en andere kleine landschapselementen in Noord Groningen. Met name de dorpsbossen hebben een belangrijke functie voor samenleving en de leefbaarheid van de dorpen. Als deze bossen in particulier bezit komen verliest niet alleen Staatsbosbeheer, maar ook het dorp een waardevol terrein (de Volkskrant, 2011).

Speelbosjes

In Groningen rijdt Henk Maring aan het einde van de dag de oprijlaan op van de voormalige borg Ewsum bij het dorpje Middelstum. Hij heeft onderweg her en der gewezen op projecten die Staatsbosbeheer uitvoert met gemeenten en andere organisaties. Dan gaat het over bloeiende akker- en bosranden, over speelbosjes bij dorpen, over projecten met scholen. Wat hij maar wil zeggen: Staatsbosbeheer doet ook aan maatschappelijke diensten.

En in Middelstum staat het kroonjuweel van de maatschappelijke dienstverlening op de tocht: 25 mensen met een beperking werken hier vanuit een monumentale schuur aan het onderhoud van het terrein en van het Middelstummerbos. In het schathuis is een theeschenkerij, er zijn exposities, op het terrein zijn een kwekerij, een boomgaard en een historische tuin, een gracht en een geschuttoren.

'Er komen hier nog weleens oudere mensen die zeggen: mogen we hier zomaar in, zonder entree te betalen', zegt Wim Meijer, een van de begeleiders van het Werkpro, het Groningse integratiebedrijf dat het terrein onderhuurt. 'Ewsum is nu volledig verbonden met het dorp.'

Meijer is als de dood dat het terrein straks wordt gekocht door een projectontwikkelaar. 'Er mag dan een cultuur-historische bestemming zijn, maar als iemand het koopt met een economische bestemming, gaat het toch een andere kant op.

En voor de mensen hier is dit werk ontzettend belangrijk. Sommigen werken hier al twintig jaar, ze vinden hier hun gelijken. En als ze iets niet begrijpen kunnen ze het desnoods twintig keer vragen. Je kunt Staatsbosbeheer wel grond laten verkopen, maar het gaat niet alleen om grond. 'Je maakt er veel meer mee kapot.'

Sectie uit artikel 'Natuur te koop; Reportage 40 miljoen bezuinigen', uit het katern Het Vervolg: Volkskrant 30-04-2011

Open zone in het bos met uitzicht op de kerktoren van Middelstum

Een laan, breed aangezet met bomen, verbind het dorp met het bos.

Formele sfeer en inrichting binnenin het bos.

6.2.3 Ontspanningslandschap | Noorderpark

Liggend binnen de objecten: Bethunepolder, Molenpolder en Gagelpolder

Algemene beschrijving

Het Noorderpark beslaat het gehele open gebied tussen Utrecht, Hilversum en de Vechtse plassen. Het gebied is een planologische bufferzone tussen Hilversum en Utrecht met als doel stedelijke functies te weren en landelijke functies te versterken (DLG West, 1995). De ontwikkeling van het Noorderpark kent zijn oorsprong in de Tweede Nota voor de Ruimtelijke Ordening uit 1966 waarin het gebied wordt aangewezen als een 'element van formaat' of 'Groene Ster', genaamd Noorderparkbos (Buro Maas, 1979). Het gebied is in 1959 al eerder gedeeltelijk ruilverkaveld. Om percelen te verhogen en sloten te dempen zijn grote hoeveelheden zand gewonnen uit wat nu de Maarsseveense plassen heten. De plassen zijn ontworpen door Hans Warnau, wat heeft geresulteerd in niet alleen een noodzakelijke zandwinningsplas, maar een kundig ontworpen recreatiegebied. De plassen zelf zijn niet in bezit van Staatsbosbeheer, enkel de natuurreservaten er om heen. Ze zijn echter wel onderdeel van het Noorderpark als geheel en kunnen er daarom niet los van worden gezien. Bovendien tonen ze de recreatieve waarde van het gehele gebied. In 1979 is de eerste visie ontwikkeld voor het Noorderpark, wat voor het eerst een uitwerking gaf voor het gehele poldergebied als recreatiegebied. Vervolgens is in 1987 een advies landschapsbouw door Staatsbosbeheer gegeven en uiteindelijk is in 1995 het definitieve ontwerp gemaakt door DLG West. In 1995 is er begonnen met de uitvoering waarna in 2011 de laatste hand is gelegd aan de landinrichting in de vorm van een nieuw speelbos.

Beschrijving van de ontwerpintenties

Ontwerpideeën

Na het Groene Sterren beleid uit de jaren 60, wat zich vooral focuste op intensieve recreatie in speciaal aangewezen en ingerichte gebieden, veranderd dit beleid in de jaren 70. Recreatie wordt gezien als een bedreiging voor het landschap die druk uitoefent op natuur en landbouw welke bepalend zijn voor een mooi landschap (LNV, 1977 ; uit Brinkhuijsen, 2008). In plaats van deze intensieve recreatie, ging het beleid zich richten op extensieve recreatie. Het landschap werd als het ware ontdekt als plek om te recreëren. De extensieve recreatie die hier plaats moest vinden werd als volgt gedefinieerd: "De recreant zoekt een culturele, natuurlijke en rurale omgeving, die heb voorziet van bevredigende ervaringen. Hij wil in rust van zijn omgeving genieten; en vertoeft daardoor alleen of met een paar anderen" (CRM 1977, uit Brinkhuijsen, 2008). Het beleid veranderde daardoor van het Groene Sterren programma naar wat eerst Randstad Groenstructuur (1983) en Strategische groenprojecten (1992) heette en nu Ruimte om de Stad (2006) wordt genoemd. Voor het Noorderpark heeft dit het gevolg dat grote delen van het gebied niet grootschalig zijn heringericht en alleen ontsloten zijn door verbeterde fietsroutes. Een groot contrast met het oorspronkelijke plan uit 1966 wat een grootschalige herinrichting van het gebied zou vragen. Recreatie moest geïntegreerd worden met reeds bestaande functies van het landschap en gebied moest vooral passen in de 'landschappelijke hoofdstructuur' en geen 'landschappelijk eiland' worden, iets wat de Groene Sterren wel waren (Buro Maas, 1979).

Ontwerpconcept

In de visie ontwikkeld door Buro Maas wordt het Noorderpark opgedeeld in verschillende zones en deelgebieden, elk met een eigen intensiteit aan gebruik en daaraan gekoppelde inrichting. De meest intensieve zone is het gebied langs Utrecht en Maarssen, de zogenaamde 'stadsrandzone'. Hier is het meest intensieve programma geprojecteerd met ruimte meer voor ommetjes en een inrichting met veel bos. Deze stedelijke randzone dient als het ware als voorportaal voor de rustige zone in het landelijke gebied, waarbij elk deelgebied een eigen poort is naar ander landschap (Buro Maas, 1979). De landelijke zones zijn veel minder intensief ingericht en zijn bedoeld voor extensieve mede-recreatie. Door middel van het aanleggen van fietspaden is dit gebied recreatief ontsloten en door het ruilen van gronden en het extensief beheren is het natuurareaal vergroot. Leidend voor de inrichting is de bestaande structuur van het landschap. De verkaveling, slotenpatronen en bebouwingslinten dienden als basis, om het 'park' aan te sluiten bij het bestaande landschap.

Ontwerpmiddelen

- Toevoegen van nieuwe beplanting, boomweides, lanen en bos. Het Gagelbos is ingericht als een park gebied met boomweides, lanen die vanuit de Gageldijk lopen en een nieuw ingericht speelbos. Door gebruik te maken van veel geboomte kunnen niet alleen meer mensen gebruik maken van het park, vanwege de verhulling. Tevens blijft veel van de hoogbouw aan de stadsrand uit het zicht, waar Overvecht rijk aan is.
- Verbeteren van wegen en aanleggen van ingangen. Langs de Gageldijk zijn zes ingangen die rechtstreeks het Noorderpark inlopen, vier daarvan lopen rechtstreek het Gagelbos in. De paden zijn smal en subtiel vormgeven waardoor ze goed passen bij de kleinschalige bebouwing

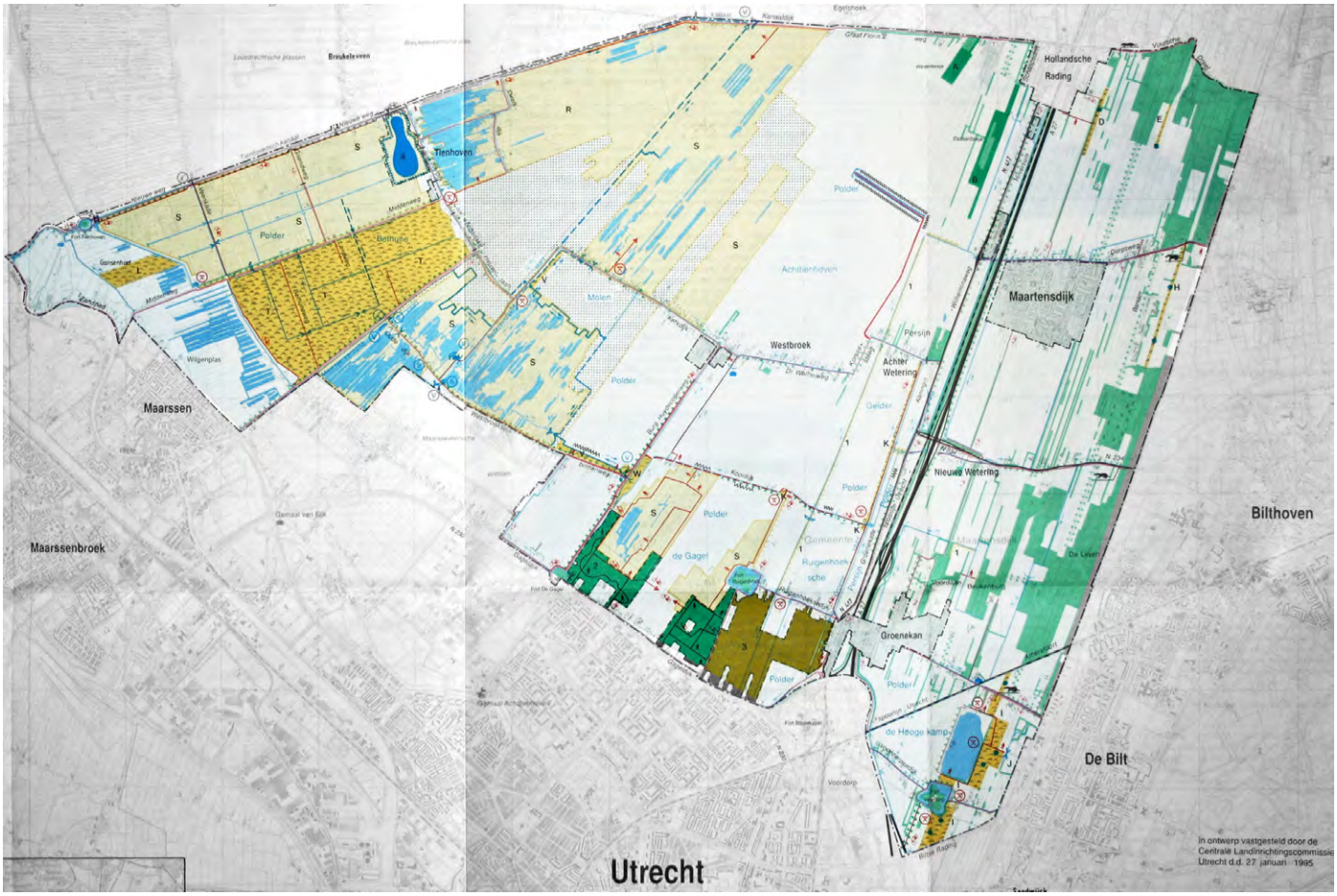

Inrichtingsplan Noorderpark. (Bron: Herinrichting Noorderpark ontwerpplan, 1995)

aan de dijk. Enkele paden worden begeleid met moeraseik of lindes die daarmee de toegang tot het parkachtige gebied vormen. De paden binnen het Gagelbos bestaan uit rechte paden die de oude structuur van de polder volgen en contrasterende bochtige paden. De rechte paden geven vaak een uitzicht naar de open polder op de achtergrond waar de andere paden juist beslotenheid geven.
Wegen buiten het parkgebied zijn verbeterd en enkele nieuw aangelegd met weinig extra voorzieningen met hier en daar een picknickbank. Om de openheid van de polder te behouden worden de wegen niet beplant, met uitzondering van de Kooidijk en Burg. Huydecoperwerg die de landschappelijke dragers zijn van het gebied (DLG, 1995).

- Natuurbescherming en natuurontwikkeling.
  In de visie van Buro Maas wordt nog enkel gesproken van natuurreservaten. In de uiteindelijke uitwerking van het plan van DLG in 1995, is er vooral ook veel nieuwe natuur gecreëerd. De laatste uitwerking is gedaan na de invoering van het EHS welke heeft geleid tot een actiever beleid ten opzicht van natuur, wat betekent dat er vooral ook veel nieuwe natuur is gemaakt. Ontwikkelingen rond de Bethunepolder vinden op dit moment plaats waar het gebied in extensief beheer wordt genomen en grondwaterniveau te verhogen. Dit om verdroging te voorkomen en de natuurwaarde te vergroten.
  De natuurzone rond het Gagelbos is op een actieve manier aangelegd waar plassen en stroken zijn vergraven met veel rechte vormen die niet alleen goed aansluit bij de structuur van de polder, maar ook een goed contrast maakt tussen de wildernis en de maakbaarheid van natuur.

Huidige staat van het ontwerp

Het Noorderpark kenmerkt zich, net als vele van deze beschreven gebieden, door de lange looptijd van het project. Er gaan vele jaren over de beslissingsprocedure en tijdens dit proces worden verschillende ontwerpen en deelontwerpen vastgelegd. Dit proces is ook terug te zien in de vormgeving van het gebied. Er worden duidelijk verschillende ontwerpstijlen gebruikt die daardoor elk een eigen vormentaal hebben. Wat vooral goed te zien is aan de geometrisch ingerichte natuurstrook bij Fort de Gagel en de meer natuurlijk vormgegeven natuurstrook langs het Fort op Ruigenhoeksedijk.

Het Noorderpark is een goed voorbeeld van een RODS gebied. Dicht bij de stad, voornamelijk extensieve recreatie en een grote mate van functiemenging. Met uitzondering van de parkzone langs de stad, is de stadsgrens vanuit het gehele gebied nog te zien en zijn er altijd de elektriciteitsmasten die je met de stad verbinden. Het gebied is uitstekend geschikt voor een ommetje, echter de aansluiting met de stad is daarvoor eigenlijk te slecht. De wegen die langs de Gageldijk lopen vormen een barrière waardoor het Noorderpark, minder een stadspark wordt en meer een groen gebied langs de stad. Al is dit natuurlijk wel de opzet geweest, het zorgt ervoor dat de inwoners van Overvecht minder snel het gebied in zullen gaan en het daardoor een plek wordt voor mensen die van verder komen en op de fiets of met de auto naar het gebied toekomen.

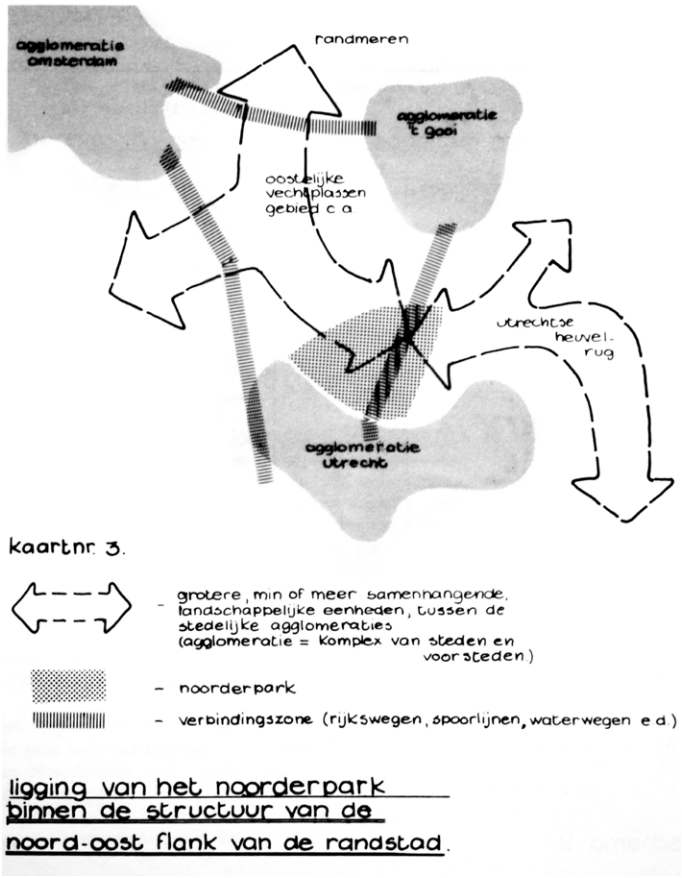

Het Noorderpark passend in de landschappelijke hoofdstructuur, als knooppunt tussen de Utrechtse Heuvelrug en het Vechtse plassengebied. (Bron: Buro Maas, 1995).

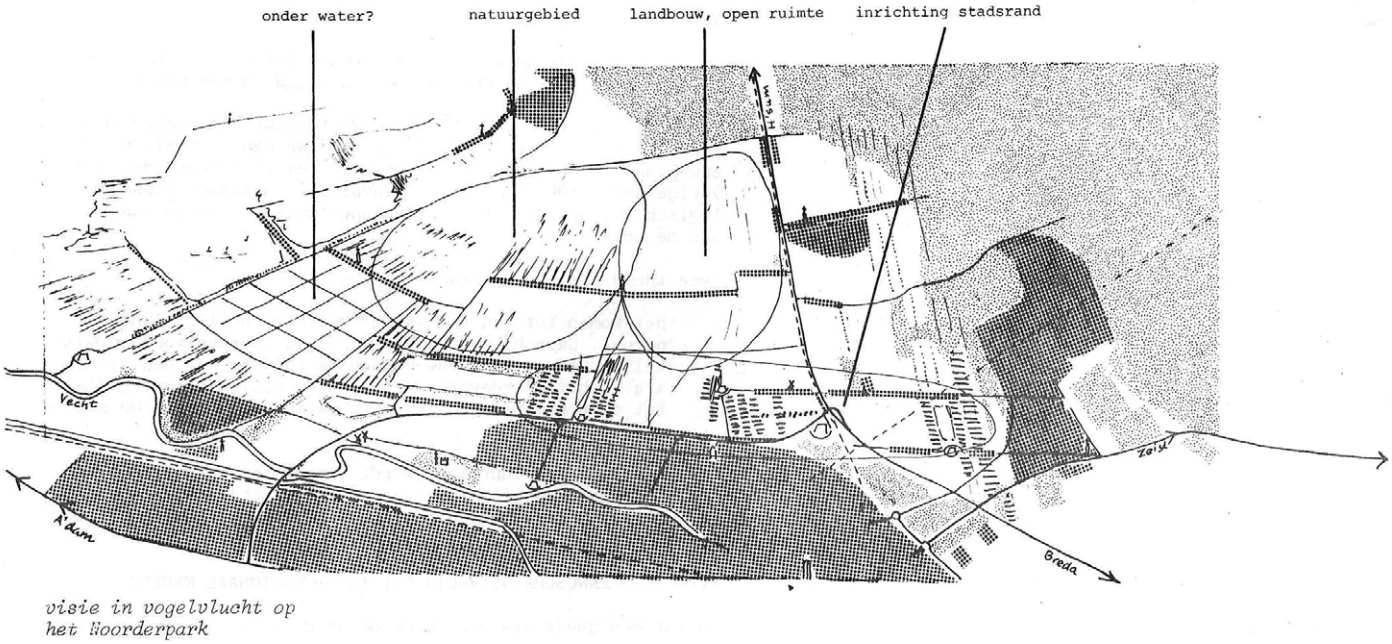

Visie op het Noorderpark.Bij de Bethunepolder staat nog de opmerking 'onder water?', zover is het vooralsnog niet gekomen, wel zijn er in 2010 vergaande plannen gemaakt om de natuurkwaliteit sterk te verbeteren. (Advies Landschapsbouw Noorderpark, 1987)

Kenmerkend voor de recreatieve ontwikkelingen na de jaren 70 is de functiemenging. Hier staand te midden van het Gagelbos en uitkijkend over een landbouwperceel met voormalige bunkers met op de achtergrond het parkgebied rond Ruigenhoek.

Deelgebied in de Ruigenhoekse polder. Bedoeld voor intensievere recreatie en vooral als ommetje voor de stadsmens. Aan paden en routekeuze is een overvloed en door de dichte beplanting voelt de ruimte beschut en blijven andere bezoekers uit het zicht.

Doordat het plan gedurende een lange periode is ontwikkeld, heeft ook de visie op landschap zich ontwikkeld. In oorspronkelijke plannen waren slechts natuurreservaten opgenomen. In de uitwerking is nieuwe natuur aangelgd met een moderne vormgeving.

6.3 Historische herontwikkeling

Herontwerp voor landgoed Oranjewoud. Ontworpen door Michael van Gessel

6.3.1 Historische herontwikkeling

Binnen deze categorie vallen de landgoederen en historische artefacten, zoals vroegere militaire objecten, waar opnieuw aan is ontworpen. Deze terreinen worden waardevol bevonden vanwege hun geschiedenis, de betekenis die het had en het verhaal dat het vertelt.
Wanneer het gaat om historische herontwikkelingen zijn er grofweg twee periodes te onderscheiden. Een periode vóór, en een periode ná de invoering van de Nota Belvedère. Het programma liep van 1999 tot 2009 en had als motto: "Behoud door ontwikkeling" (Feddes F .et al 1999). Tot dan toe was het beleid op gebied van cultuurhistorie altijd gestoeld op behoud en restauratie. Met de nieuwe regeling moesten historische objecten nieuwe functies krijgen en daarmee onderdeel worden van de ruimtelijke ordening, op deze manier konden ze beschermd worden, maar zonder dat er een hoog hek omheen moest worden gezet.

Voor de Nota Belvedère
De Utrechtse Heuvelrug en langs de Vecht zijn gebieden die in de Gouden Eeuw populair waren bij de gegoede burgerij. Hier zijn veel landgoederen te vinden die aaneengeschakeld in het landschap liggen. De landgoederen staan hiermee op zichzelf, maar vormen tezamen een structuur en een nieuw soort type landschap. Door de impact die deze elite kreeg op deze gebieden werden niet alleen de landgoederen zelf ingericht, maar ook het gebied daartussen, tot de bruggetjes aan toe (Blerck et al, 2008). Hierdoor werden deze gebieden niet alleen geliefd bij de elite maar ook door de gewone burger die hier zijn ommetje kon maken. Deze traditie van landgoederen zette zich voort, de inrichting werd aangepast en in de 19e eeuw werden landschapsarchitecten als Zocher en Springer ingeschakeld om de tuinen en parken te ontwerpen (Blerck et al, 2008).
Na verloop van tijd kregen de landgoederen naast hun intrinsieke waarde, ook een cultuurhistorische waarde. De reden hiervoor is dat dit het enige cultuurlandschap is dat puur omwille van de schoonheid en het genieten zijn ingericht (Staatsbosbeheer, 1974) (Blerck et al, 2008). Om die reden moesten de landgoederen goed beheerd worden en hersteld worden waar nodig. Staatbosbeheer nam veel van de beheerstaken op zich en bureaus zoals B+B maakten herstelplannen voor bijvoorbeeld Elswout (1991) (Backer et al, 1996). De herontwerpen zijn niet alleen historiserend en restaurerend van aard, maar maken wel degelijk nieuwe keuzes in het landschap en zijn eveneens gebouwd op het gebruiken van de verschillende lagen van het landschap. Voor zijn ontwerp voor het landgoed Twickel heeft Michael van Gessel de verschillende ontwerpstadia over elkaar heen gelegd om daar de meest cruciale elementen te realiseren. klassieke landschapsarchitectuur, maar dan op een moderne manier.

Na de Belvedère
Het Belvedère programma heeft voor Staatsbosbeheer vooral veel invloed gehad op de voormalig militaire terreinen en objecten die bij hen in beheer zijn. De landgoederen die Staatsbosbeheer in beheer heeft zijn veelal in het bezit van andere partijen en hebben vaak al de functie van wandelgebied. Voor de militaire terreinen is dit anders, na de Tweede Wereldoorlog verloren deze terreinen hun functie en bleven de linies en forten achter als "verstilde restanten van een landschap dat nooit gebruikt is waarvoor het bedoeld was" (Blerck et al, 2008). Al in de naoorlogse periode werd de historische waarde van de fortificaties ingezien en in deze periode specialiseerde Anton Kipp (landschapsadviseur Staatsbosbeer) zich in de herinrichting van met name militaire oefenterreinen en historische belangwekkende objecten als forten en bolwerken (Blerck, 1995). Echter pas na de invoering Nota Belvedère wordt er nagedacht over de

herinrichting van gehele verdedigingslinies en daarmee hele landschappen. De Nieuw Hollandse Waterlinie is de eerste in een reeks van linies dit nu wordt aangepakt als een nieuw te ontwikkelen landschap. Het is hiermee een voorbeeldproject geweest voor bijvoorbeeld de Staats-Spaanse linies en recent de Grebbelinie. Veel forten binnen de linie hebben een nieuwe functie gekregen als bijvoorbeeld café of museum en ook hele terreinen zijn opnieuw ingericht zoals de objecten bij Diefdijk en Beesdeveld die zijn ingericht als landschapspark met veel ruimte voor nieuwe natuur. De functie van verdedigingslinie heeft de Nieuw Hollandse Waterlinie ook weer terug gekregen, nu niet tegen de oorlog, maar tegen de verstedelijking.

Mede door toedoen van het Belvedère beleid is er meer erkenning gekomen voor de historie van het landschap. De continuïteit van het historisch landschap was altijd al van belang in de tijd van de landschapsbouw en de gebeurtenissen en ontwikkelingen werden gezien als een laag in het landschap waar rekening mee gehouden moest worden (Steenhuis et al, 2009). Echter door het vergroten van het belang van de vroegere situatie is de verhouding tussen behoud en creëren overgeslagen naar behoud en wordt in veel plannen in de oorspronkelijke staat teruggebracht. De projecten rondom de Nieuw Hollandse Waterlinie en de Staats-Spaanse linies onderscheiden zich hiermee omdat hier duidelijk is gekeken naar het landschap als een palimpsest en waar het militaire verleden slechts één van de vele lagen in het landschap is.

Binnen deze categorie vallen de landgoederen waar opnieuw aan is ontworpen en de vroegere militaire terreinen die opnieuw zijn ingericht. Deze terreinen worden waardevol bevonden vanwege hun geschiedenis, de betekenis die het had en het verhaal dat het verteld. Ook het historische cultuurlandschap voldoet aan deze waarde. Het heeft een rol gespeeld in de ontwikkeling van Nederland, het kan een verhaal vertellen die de vormgeving verklaart en eveneens hebben veel van deze terreinen hun oude functie verloren omdat deze niet meer past bij het moderne gebruik. Het verschil zit hem echter in de ontwikkeling. Door van een gebied een landgoed te maken of om te vormen tot een verdedigingslinie worden er nieuwe regels aan het terrein verbonden waardoor de ontwikkeling in dit terrein anders zal verlopen dan in de omgevende terreinen. Voor het cultuurlandschap geldt echter niet. Alle cultuurlandschappen van nu, zijn landschappen van nu, alleen de één met meer relicten van honderdvijftig jaar geleden. Dit geeft ze echter niet altijd meer verhaal of meer waarde en daarom worden cultuurlandschappen buiten beschouwing genomen.
Een uitzondering wordt echter wel gemaakt voor de terreinen die vallen onder de verdedigingslinies als de Nieuwe Hollandse Waterlinie, aangezien deze vanuit de militaire historie zijn herontwikkeld.
De landgoederen die voor 1924 zijn ingericht vallen buiten de beschouwing van dit onderzoek omdat deze ingericht met een klassieke landschapsarchitectonische aanpak. Deze zijn enkel gericht op de verbeelding en niet gericht op het oplossen van problemen. De reden waarom de herontwikkeling van deze landgoederen wel worden meegenomen, is omdat deze zijn ontworpen in de traditie van de nieuwe landschapsarchitectuur, voorbeeld hiervan is kasteel Groeneveld, opnieuw ontworpen door Michael van Gessel.
Naast landgoederen heeft Staatsbosbeheer ook militaire objecten in beheer zoals forten of gronden in voormalige linies. In het kader van de Nota Belvedère (1999) zijn een groot aantal van deze terreinen herontwikkeld, door deze opnieuw in te richten en er een nieuwe functie aan te verbinden. Bij enkele

van deze fortificaties gaat het om een historische reconstructie waarbij er nauwgezet een oude situatie wordt hersteld. Deze worden niet beschouwd als een landschapsarchitectonisch ontwerp aangezien hier geen ruimtelijke keuzes uit een beeldende overweging worden gemaakt.

Exemplarische terreinen:

- Landgoed Oranjewoud. Het ontwerpen van landgoederen staat aan de basis van de landschapsarchitectuur. Het herontwerpen hiervan is vrijwel even oud en heeft belangrijke fases gekend bijvoorbeeld de overgang van Frans Barok naar Engelse landschapsstijl. Meer recent worden landgoederen ook als cultuurhistorisch waardevol gezien (Staatsbosbeheer, 1974) en hebben daardoor ook veel aandacht gekregen door de nota Belvedère (1999). Oranjewoud is een relatief jong voorbeeld van deze ontwikkeling.
- Staats-Spaanse Linies. De relicten van de verdediging van ons land worden pas zeer recent als cultuurhistorisch waardevol geacht en hebben pas ook sinds kort te maken met ontwerpopgaves. Met de invoering van de Nota Belvedère is er veel onderzoek gegaan naar deze militaire landschappen die een bijzondere geschiedenis hebben. Meest in het oog springend zijn hierbij de ontwikkelingen ronden de Nieuw Hollandse Waterlinie. Echter in Nederland bevinden zich vele linies die met 'behoud door ontwikkeling' een nieuwe boost krijgen. De Staats-Spaanse linies is hier een voorbeeld van.

6.3.2 Historische herontwikkeling | Landgoed Oranjewoud

Liggend binnen het object Oranjewoud

Algemene beschrijving

Boven op een zandrug bij Heerenveen ligt van oorsprong het bosgebied Skoatterswâld. In 1676 verandert de naam van het gebied in Oranjewoud nadat Albertine Agnes van Oranje, de weduwe van de Friese stadhouder Willem Frederik van Nassau, haar landgoed stichtte met de naam Oranjewoud (Kempenaar, Mulder-Radetzky, & Ool, 2004). In de eeuwen groeide het gebied uit tot een landgoederenzone, doordat andere adellijke families bij het landgoed eigen buitenplaatsen en landgoederen stichtten. Het landgoed Oranjewoud veranderde in de 19e van vorm onder invloed van de in die tijd populaire Engelse landschapsstijl. Het meest drastisch waren de veranderingen in 1950, toen een deel van het landgoed (de noordelijke uitleg), werd omgezet in bouwland in het kader van een ruilverkaveling (Staatsbosbeheer, 2005). Rond 2000 vindt er echter weer een kenterende ingreep plaats bij de landgoederenzone. Tussen de stad Heerenveen en de landgoederenzone wordt een nieuwe woonwijk gepland met de oude naam voor het gebied: Skoatterwâld. Onderdeel van de aanleg van nieuw Skoatterwâld was het herstel van de noordelijke uitleg van landgoed Oranjewoud, een lang gekoesterde wens van Staatsbosbeheer. Deze wens kon perfect gecombineerd kon worden met de lang gekoesterde wens van Thom Mercuur, die een plek zocht voor een museum voor de Friese schilderkunst van de 20e eeuw. Dit resulteerde in een samenwerking waarin gezocht werd naar een plek voor het museum en een manier waarop de noordelijke uitleg kon worden gereconstrueerd. Het meest aansprekende ontwerp voor de reconstructie van de tuin werd gevonden in een ontwerpschets van Michael van Gessel, die vervolgens het ontwerp heeft gemaakt voor de noordelijke uitleg, zoals die in 2004 opnieuw aangelegd is (Kempenaar, Mulder-Radetzky, & Ool, 2004).

Beschrijving van het ontwerp

Ontwerpideeën

Tot het repertoire van Michael van Gessel behoren opvallend veel herontwikkelingen van landgoederen en historische parken. Het begin hiervoor heeft Michael van Gessel gelegd in zijn afstudeerproject waarin hij, geheel tegen de modernistische traditie van die tijd in, een herontwerp maakte van het 19e eeuwse landgoed kasteel Groeneveld. Dit project maakte bij Michael van Gessel een groot respect los voor de ontwerpen van vroeger (Steenhuis & Tilborg, 2006). Michael van Gessel vindt dat de oude elementen, structuren en karakteristieken van een plek aan de basis moet moeten staan voor het nieuwe ontwerp (Bertram & Jong, 2008). Zo blijkt ook uit zijn motto dat hij geleend heeft van de 19e eeuwse landschapsarchitect Joseph Spence: 'What is, is the great guide as to what ought to be.' Het leidend principe hierbij in de ontwerpen van Michael van Gessel is niet om alle oude elementen op een historische plek te restaureren of om het oude ontwerp precies te reconstrueren, maar om meer abstract de essentie van het ontwerp te benaderen (Bertram & Jong, 2008). Hierbij streeft Michael van Gessel naar simpelheid. Of zoals hij zelf zegt in een rapportage van Marinke Steenhuis en Hank van Tilborg over zijn werk: "ik streef naar eenvoud: Heldere ontwerpen in een complexe omgeving". (Steenhuis & Tilborg, 2006). Deze ideeën zijn ook terug te zien in het ontwerp van landgoed Oranjewoud. Het ontwerp is geen letterlijke reconstructie van het oude ontwerp, maar een abstracte, simpele benadering van het oude ontwerp.

Ontwerpconcept

Voor het ontwerp van het noordelijke gedeelte van het landgoed, het museumpark, heeft Michael van Gessel zich laten inspireren door het 17e eeuwse barokke ontwerp van de tuin door Daniël Marot. Michael van Gessel wil in het ontwerp vooral de langgerektheid en de oorspronkelijke sobere formele aanleg benadrukken. In Michael van Gessel's visie behaalt landgoed Oranjewoud zijn kracht uit de rechtlijnige en langgerekte lanen die geflankeerd worden door bossen op de zandgronden weilanden richting het veen (Veen, 2005). Het museum is geen onderdeel van de reconstructie van het landgoed, maar markeert de grens tussen het oude landgoed en het achterliggende veengebied.

Ontwerpmiddelen

- Het grand canal, die ook wel prinsenwijk wordt genoemd komt in het ontwerp van Michael van Gessel weer prominent in het midden van de reconstructie te liggen aan beide zijden geflankeerd door percelen van eikenhakhout. Door het herstel van het grand canal is het mogelijk om het landgoed weer vanaf 2 km afstand te zien. Hiervoor moest wel bos gerooid worden in de tuin rondom het landgoed om het zicht vrij te maken. Door het grand canal onder het museum door te trekken naar de andere kant van het museum en daar het park uit te breiden met een extra kamer, zorgt Michael van Gessel er voor dat het museum niet een stand-alone object wordt, maar onderdeel van het landgoed. Zo combineert Michael van Gessel de reconstructie van het oude landgoed met het maken van een nieuw park voor het museum

Oorspronkelijk ontwerp Oranjewoud door Daniël Marot (1707) (Kempenaar et al, 2004)

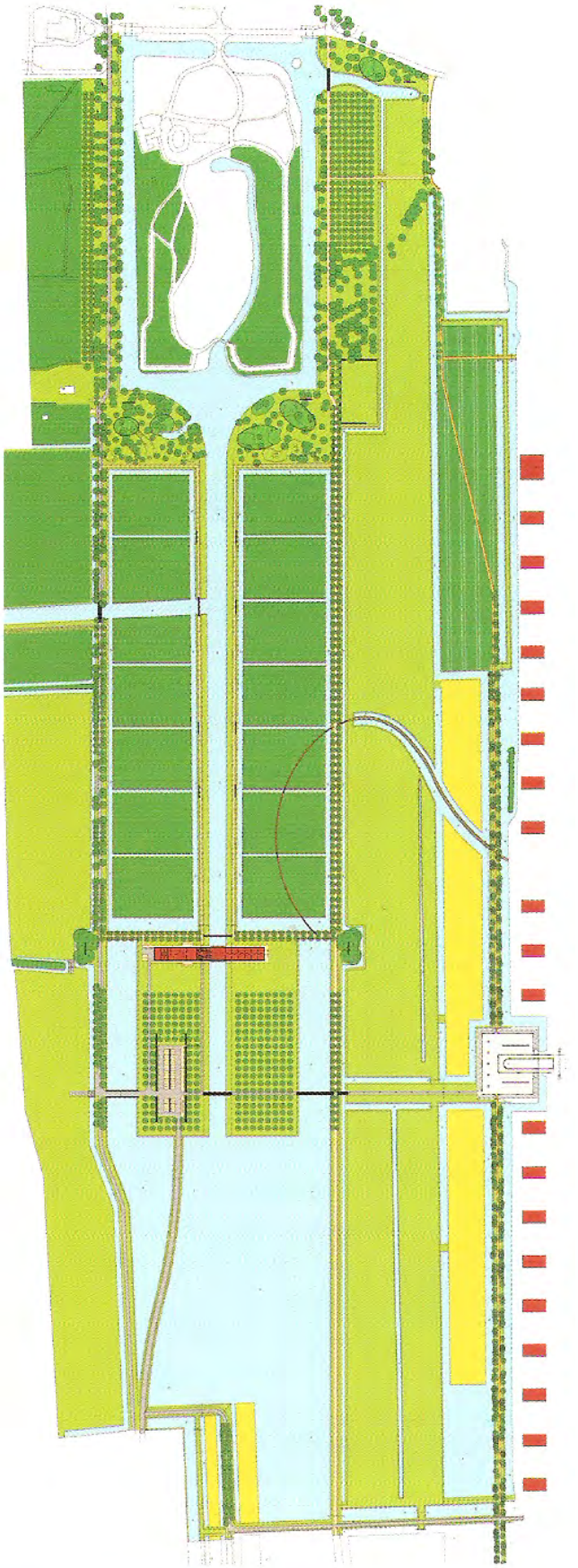

Nieuw ontwerpplan Oranjewoud door Michael van Gessel (Kempenaar et al, 2004)

(Veen, 2005).

- Het grand canal wordt in het ontwerp aan beide zijden geflankeerd door met water omgeven percelen met eikenhakhoutbos. Het eikenhakhoutbos wordt verdeeld in veertien percelen gescheiden door sloten. Doordat om de zeven jaar twee tegenovergestelde percelen worden gekapt wordt de hakhoutcyclus zichtbaar gemaakt (Veen, 2005).
- Rondom het eikenhakhoutbos worden de oorspronkelijke lanen structuur van het barokke ontwerp in ere hersteld. Op de hoekpunten, de oorspronkelijke plek van de bastions in het ontwerp van Marot, komt een groep rode beuken die de oorspronkelijke begrenzing van het landgoed markeren (Kempenaar, Mulder-Radetzky, & Ool, 2004).
- Vanuit de nieuwe wijk Skoatterwâld slingert een pad naar de museumtuin. Dit pad is de symbolische scheiding tussen de zandrug aan de landgoedzijde en het veen aan de andere kant (Kempenaar, Mulder-Radetzky, & Ool, 2004). Dit pad sluit aan op het ontwerp halverwege het noordelijk deel van het landgoed. Michael van Gessel laat dit pad, als knuppelpad door het hakhout verder slingeren tot aan het museum.

Huidige staat van het ontwerp

In 2004 is de reconstructie van het landgoed geopend door koningin Beatrix. Sindsdien heeft het park een aantal jaar de tijd gekregen om zich te ontwikkelen. Met name het eikenhakhoutbos heeft zich in deze jaren flink ontwikkeld, waardoor het landgoed weer een solide object is geworden die afsteekt tegen de open weilanden. Door de hoogte van bomen is het knuppelpad dat door een aantal percelen van het eikenhakhoutbos slingert ook een spannender element geworden. Over niet al te lange tijd zal waarschijnlijk ook begonnen worden met het vellen van percelen bos, zodat de gewenste hakhoutcyclus ook zichtbaar wordt in het ontwerp.

Bastion op hoek van landgoed

Kanaal doorkuist het hakhout

Knuppelpad door het hakbout

Zicht naar het landgoed over het grand canal

Museum Belvedère

6.3.3 Historische herontwikkeling | Staats-Spaanse Linies

Liggend binnen de beheerseenheid Zeeuws Vlaanderen, met extra aandacht voor object Zuiddorpe

Algemene beschrijving

De Staats-Spaanse linie is een voormalig militaire verdedigingslinie waaraan momenteel nieuwe ontwikkelingen plaatsvinden die de cultuurhistorische kwaliteit van de voormalige linie versterken en tegelijk andere vraagstukken aanpakken zoals natuur en recreatie. H+N+S landschapsarchitecten is gevraagd om een visie te ontwikkelen over hoe om te gaan met deze voormalig linie. In 2003 is dit project, genaamd Valorisering van de Staats-Spaanse linie in Zeeuws-Vlaanderen, in samenwerking met Historicus Ed Taverne, recreatiespecialist Hans Mommaas en drs. Wim Knol van Alterra, afdeling Water & Milieu (Sijmons et al, 2003).
Een groot aantal objecten van Staatsbosbeheer binnen het beheersdistrict Zeeuws Vlaanderen zijn onderdeel van de voormalige linie. In deze beschrijving wordt gekeken naar de visie als geheel en op een uitwerking hiervan voor drie forten, uitgevoerd door Buro Ruimte en Groen in 2008.

Beschrijving van de ontwerpintenties

Ontwerpideeën

Een groot aantal elementen van de Staats-Spaanse linie zijn verloren in het landschap en nog slechts zichtbaar als minieme glooiingen in een natuurgebied of koeienweide. Toch kunnen deze elementen dienen als inspiratie voor nieuwe ontwikkelingen om te voorkomen dat het erfgoed van de 'staatkundige geboorte van Nederland' verloren gaat (Blerck et al, 2008; blz. 119). De linie onderscheid zich van bijvoorbeeld de Nieuw Hollandse Waterlinie (NHW) doordat het nooit als één geheel is aangelegd. De Staats-Spaanse linie is aangelegd gedurende de Tachtigjarige oorlog en delen daarvan zijn door de Staatsen als door Spanjaarden aangelegd, vandaar de benaming. In de herontwikkeling van de linie werd daarom niet gestreefd naar de realisatie van aaneengesloten geheel, iets wat historisch onjuist zou zijn. De voormalige forten en vestingsteden zijn als knooppunten in het netwerk die met elkaar worden verbonden door verdedigingswallen en oude zeedijken. Om de elementen te behouden en beschermen was het volgens de onderzoekers (2003) nodig om een ruimtelijke samenhang te creëren. Het besef was alleen cultuur-historische waarde niet kon opwegen tegen agro-economische krachten en er andere programma's nodig waren om een duurzame ruimtelijke samenhang te creëren (Brinkhuijsen, 2008).

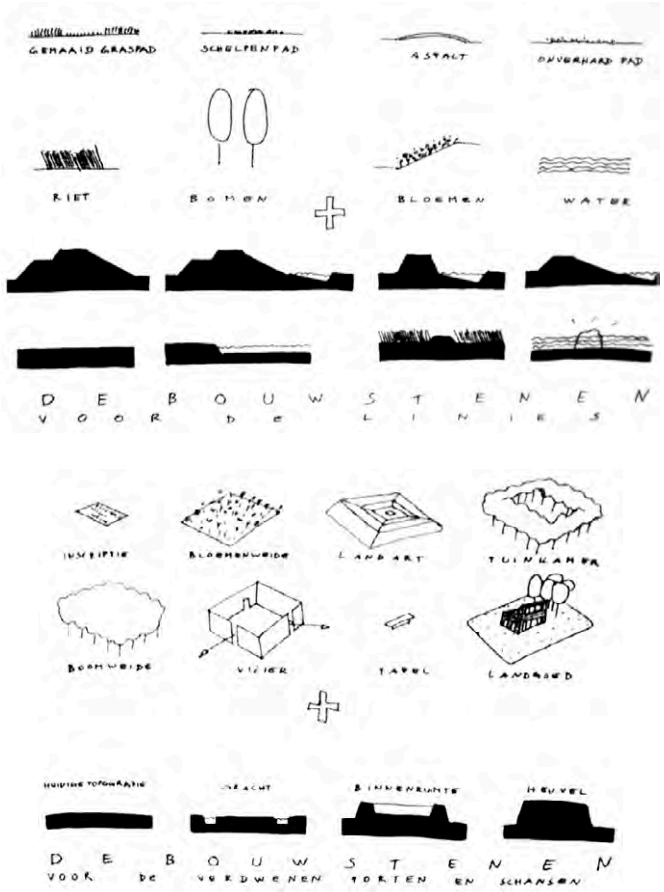

Ontwerpprincipes voor de herontwikkeling van dijken (boven) en forten (onder). (Bron Sijmons et al, 2003)

Ontwerpconcept

Zoals gezegd bestaat de Staats-Spaanse linie in tegenstelling tot de Stelling van Amsterdam en de NHW uit losse elementen die door lokale ingrepen tot stand zijn gekomen. Toenmalig landschapsarchitecte bij HNS, Ytje Feddes, aarzelde daarom deze lijnen te verbinden door een regionale structuur. En heeft in plaats daarvan gekozen om water- en ecologische opgaven te gebruiken om regionaal landschappelijk raamwerk te creëren (Brinkhuijsen, 2008; vertaald uit het Engels). Door middel van het gebruiken van andere uitgangspunten kan er een casco worden gemaakt van extensief beheerde gebieden en natuurgebieden die een laag dynamisch karakter hebben. De ligging van de linie kan uitstekend gecombineerd worden met deze nieuwe functies, waardoor de verschillende verdedigingslinies met elkaar verbonden worden en in de context van het landschap passen (Sijmons et al, 2003; Brinkhuijsen, 2008).

Ontwerpmiddelen

- Aanbrengen en behoud van beplanting. De dijken vormen een essentieel onderdeel in de linie, niet alleen verbinden ze forten en vestiging aan elkaar, door hun beplanting zijn ze ook beeldvormend voor het gebied. Dijken en wallen zijn niet altijd duidelijk zichtbaar in het landschap en zijn dan robuuste lanen met populieren die verdedigingslijn zichtbaar maken. De bomen (voornamelijk populier) worden daarom zou veel mogelijk behouden en aangeplant om de structuur van de linie beter zichtbaar te maken.
- Paden en toegangen. De linie loopt langs en door dorpen en leent zich uitstekend voor ommetjes. Er is gekozen om deze paden niet te verharden, dit om het informele karakter te versterken en om een contrast te maken met lokale wegen. Hoewel informeel en ogenschijnlijk niet ontworpen zijn de paden sterk geënsceneerd met subtiele details (Brinkhuijsen, 2008). "Toegang tot het platteland is van groot belang, maar ook de enscenering van de route. Ik wil een landschapservaring langs de route op een bepaalde manier realiseren; het ontwerp hoort er normaal uit te zien en te passen binnen het alledaagse landschap in plaats van er 'overdesigned' uit te zien " (interview met Feddes in 2005; uit Brinkhuijsen, 2005; vertaald uit het Engels). De deeluitwerking rond Axel heeft geleid tot een enigszins verborgen route die het dorp via het park Smitsschorre verbind met het landelijk gebied en de Axelse kreek.
- Ontwikkelen 'langzame' ruggengraat. De verschillende losse onderdelen van de linie worden aan elkaar gekoppeld door een zone met een lage dynamiek met veel plaats voor water en natuurontwikkeling. Het vergroot hiermee niet alleen de ecologische waarde, maar ook de belevingswaarde wanneer men over de dijken wandelt. De invulling van de zone verschilt per gebied en wordt bepaald door fysische omstandigheden of de nabijheid van andere factoren. Naast nieuw te ontwikkelen worden ook bestaande natuurreservaten gebruikt om de linies te verbinden.
- Aanpak voormalige forten. Bij de herontwikkeling van de forten is bewust gekozen om de forten niet te reconstrueren of te kiezen voor een groot gebaar. De plekken moeten ontdekt worden, asfalt moet verwijderd worden en borden moeten tot een minimum beperkt worden (Sijmons et al, 2003). Bureau Ruimte en Groen heeft in 2007 een ontwerp gemaakt voor drie van deze forten: Fort st. Joseph, st. Jacob en st. Livinus. De ingrepen zijn miniem te noemen: Plaatsing van schanskorven (0,50m hoog) langs de contouren van de voormalige gebouwen; gemalen baksteen als halfverharding binnen deze contouren; en de plaatsing van een 5 meter hoge houten mast met een cortenstalen vlag (Buro Ruimte en Groet, 2007). Door deze haast voorzichtige ingrepen wordt er geen afbreuk gedaan aan de historische waarde van de plekken en slechts op subtiele wijze geaccentueerd.

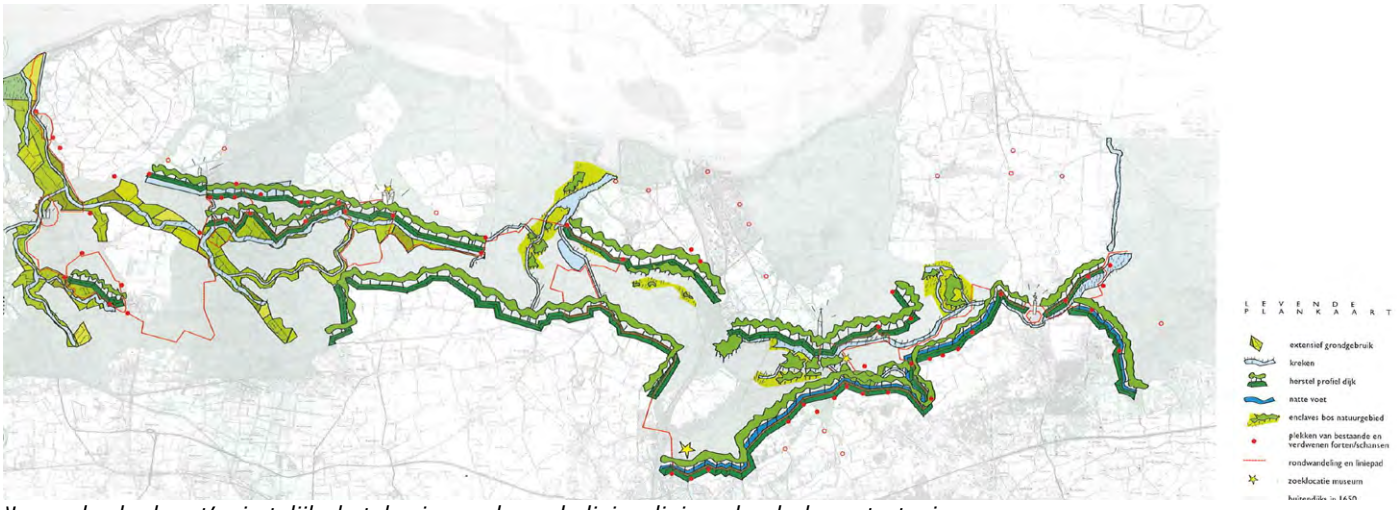

'Levende plankaart' ruimtelijke betekenis van de verdedigingslinie en landschapsstrategie.
(Bron Sijmons et al, 2003)

Huidige staat van het ontwerp

De visie ontwikkeld door HNS in 2003 is vooralsnog niet in zijn geheel uitgevoerd, het is tenslotte een visie en dient vooral te sturen in ontwikkeling op een regionale schaal. Alhoewel deze regionale structuur belangrijk is benadrukt Ytje Feddes dat de waarde van het ontwerp vooral ligt in de gedetailleerde uitwerkingen voor specifieke plekken en routes. "Dat is waar mensen het landschap het meest zullen beleven. Bovendien zijn individuele plekken makkelijker te realiseren, bijvoorbeeld door lokale autoriteiten. Het uitvoeren van het gehele ontwerp op een regionale schaal zal erg ingewikkeld blijken" (interview met Feddes in 2005; uit Brinkhuijsen, 2005). De beschreven forten zijn recent opnieuw aangepakt en er kan daarom nog niet veel worden gezegd over de ontwikkeling hiervan, maar de paden tussen de forten en over de dijken worden veel gebruikt en zijn ook onderdeel van een regionaal fietsnetwerk. De oude verdedigingswallen zijn het meest opvallend aan de forten en door de minimale ingrepen van Buro Ruimte en Groen, worden alleen gemarkeerd dat hier een fort is geweest en spreken de oude grondlichamen voor zich. De linie heeft al 400 jaar in dit landschap gelegen, maar door de recente impulsen krijgt het een nieuwe plaats in het landschap van Zeeuws-Vlaanderen

Fort Sint Joseph, herontworpen in 2007 door Buro Ruimte en Groen, uitgevoerd in 2008

Fort Sint Jacob, herontworpen in 2007 door Buro Ruimte en Groen, uitgevoerd in 2008

Fort Sint Livinus, herontworpen in 2007 door Buro Ruimte en Groen, uitgevoerd in 2008

Staand op de verdedingsdijk is goed te zien hoe het nieuwe landschap aansluit op het oude. De landbouwweg en akker maakt een merkwaardige bocht om de verdedingswal van voormalig fort Sint Joseph.Daarachter gaat de beplanting van dijk verder.

Grote delen van de verdedigingsdijken zijn beplant en waar nodig is deze beplanting aangevuld. De paden zijn halfverhard om het landschappelijke karakter te behouden. Rechts een bestaande akker, links extensieve grond welke het casco voor de linie vormt.

6.4 Natuur ontwikkeling

De Gamerensche waarden: natuurontwikkeling in de uiterwaarden van de Waal.

6.4.1 De vorming van de natuur ontwikkeling

Staatsbosbeheer is opgericht om enkel bos aan te planten, maar heeft zich steeds meer als een natuur beschermende en natuur ontwikkelende organisatie ontwikkeld en is onderhand **één van de belangrijkste van Nederland.** Het is daarom nog moeilijk voor te stellen dat binnen de dienst, bos ooit geen natuur en natuur ooit geen bos was (Buis & Verkalk, 1999). Veel van de natuurgebieden die Staatsbosbeheer beheert zijn kleine natuurreservaten die als overhoekjes in een ruilverkaveling aan Staatsbosbeheer zijn overgedragen. Echter ook een groot aantal van de gebieden zijn door toedoen van de mens ontstaan en veelal ook ontworpen met een landschapsarchitectonische insteek.

Natuurbescherming
Op de reactie van ontginning en verstedelijking is de natuurbeschermingsbeweging steeds groter geworden. Al sinds de negentiende eeuw aanwezig maar nog sterk conserverend van aard, pleiten onder andere H. Cleyndert en J.T.P. Bijhouwer voor een meer offensieve aanpak (Steenhuis et al, 2009). In plaats van enkel kleine resthoekjes beschermen moeten grotere gebieden als natuurschoon beschermd worden, Bijhouwer stelt ook voor om nieuwe natuur te 'maken'. Door de natuurbeschermingshoek werd hier verontwaardigd op gereageerd en was dit voor god spelen (Steenhuis et al, 2009).
Dat de natuurbescherming aan het veranderen was, was echter een feit. Ook de positie dit natuur had binnen het landschapsbeleid werd steeds groter.
In 1957 werd een ruilverkavelingsplan gemaakt voor de Bossche Broek. De cultuurtechnische dienst noemde het gebied een *"verlaten, doods en armelijk grasgebied"* dat ontgonnen diende te worden tot een "*van welvaart getuigend landschap*" (Archief Ruilverkaveling Bossche broek 1954, uit Steenhuis, 2009). Door toedoen van landschapsconsulent R. Benthem is echter een groot deel gespaard van ruilverkaveling. Zeer recent is Arcadis begonnen met omvormen van de Bossche Broek tot moeras, sloten die het gebied moesten ontwateren worden gedempt en natuur wordt de hoofdfunctie.

In 1963 verzocht de Natuurbeschermingsraad Harry de Vroome, toenmalig landschapsconsulent van Drenthe, om een rapport op te stellen over het stroomdal van de Drentsche Aa. Het was hun bedoeling om de mooiste stukjes te sparen en de rest te normaliseren (Blerck, 1995). De Drentsche Aa was echter de laatste niet genormaliseerde beek van Drenthe en De Vroome wilde deze als een systeem behouden. Daarnaast duidde hij het gebied niet als een natuurgebied, maar als een 'landschapsgebied' (Modderkolk et al, uit Blerck, 1995). Het plan was daarom ook niet conserverend van aard, maar opbouwend, en moest ruimte geven aan de ontwikkeling van de natuur.
In de landschapsplannen van De Vroome wordt de natuur enkel in de hoofdstructuur geleidt, nieuwe elementen worden aangebracht en bestaande elementen worden bewaard. Hierdoor wordt de ontwikkeling van natuur langs een structuur geleid en wordt daarna weer aan het toeval overgelaten (Blerck, 1995). Dit betekend in feite dat De Vroome zijn tijd vooruit was met opvattingen die dertig jaar later als basis dienen voor de EHS.

Natuurbouw
Dat natuur gemaakt kan worden is een zeer recente visie en wordt pas geaccepteerd met de ontdekking van de Oostvaardersplassen in de jaren zeventig (Lörzing, 1992). Met deze ontdekking komt het besef dat hoogstaande natuurwaarden kunnen ontstaan als gevolg van condities die geschapen zijn door de mens. In navolging van deze ontdekking ontstaat er een nieuwe stroming

van ontwerp, een stroming waarbij tijd en processen een veel grotere rol in het ontwerp spelen.

Een plan dat deze maakbaarheid van natuur en werken met natuurlijke processen ten volle benutte was 'Plan Ooievaar' (Bruin et al, 1987). In het plan werd een compleet nieuwe natuurontwikkelingsstrategie ontwikkeld. Niet de bestaande natuurwaarde waren bepalende, maar de potentiele natuurwaarden werden belangrijk gevonden (Visser, 1997). Het plan was tevens een reactie op het bestaande natuurbeleid. In dit beleid werd soms krampachtig geprobeerd om bestaande natuurwaarden te behouden in minieme natuurreservaten waar uiteindelijk de natuurkwaliteit sterk van achteruitging (Bruin et al, 1987). In plaats van de natuur angstvallig te beschermen, moest het juist de ruimte krijgen, zodat natuurlijke processen zich konden herstellen en de natuur zou terugkomen, die er voor de ingrepen van de mens was.
'Plan Ooievaar' behield een nieuwe beleidsstrategie voor natuur en landschap. Deze strategie werd tot uitgangspunt genomen voor de 'Nota Landschap' en staat bekend als het casco-concept. Deze benadering vormde de basis de ontwikkeling van de Ecologische Hoofdstructuur of EHS.

EHS
In 1990 komt er met het Natuurbeleidsplan een meer aanvallend natuurbeleid, hierin werd gepleit om grote gebieden uit agrarische productie te halen en deze terug te geven aan de natuur (Berendse et al, 2007). Het doel van het plan was het beschermen, herstellen en ontwikkelen van natuurlijke en landschappelijke kwaliteit op een zo duurzaam mogelijke manier. Een belangrijk middel om dit doel te behalen is de EHS. Het is een plan dat voortborduurt op de gekozen strategie van plan Ooievaar en op de ideeën van de Eiland-theorie van MacArthur (Berendse et al, 2007). De hoofdgedachte hiervan is indien het niet mogelijk is om een habitat te vergroten dient het met een ander habitat verbonden te worden. De uitwerking hiervan is een natuurlijk netwerk dat door Nederland loopt en wat alle natuurgebieden met elkaar verbindt.

Natuur en ontwerp
Natuur is tegenwoordig niet meer iets enkel kan worden beschermd, maar het kan ook worden gemaakt. Op grote schaal worden ingrepen uit de naoorlogse ruilverkavelingen ongedaan gemaakt. En net als deze ruilverkavelingen brengen de natuurontwikkelingen een grote verandering aan het landschap. Niet langer is echter de optimalisatie van landbouw de achterliggende gedachte, maar het verlangen naar oernatuur (Steenhuis, et al, 2009).
Het werken aan natuur heeft zich ontwikkeld tot iets autonooms, een fenomeen wat niet altijd in verbinding staat met het landschap. De Vroome noemde het landschap ook een 'totaalbiotoop' (van Blerck, 1995). Een biotoop waar net als planten en dieren, de mens onderdeel van is, en iets wat je niet los van elkaar kunt zien.

Zoals in hoofdstuk 5 verklaard zijn er twee stromingen wanneer het gaat om natuur in het landschap. Vanouds is er de natuurbescherming die veelal uit gaat van bestaande natuurwaarden en deze tracht te conserveren. En de meer recente stroming van natuurontwikkeling, die uit gaat van potentiele natuurwaarden.

Een groot aantal van de terreinen die in het kader van een natuurbescherming in bezit zijn van Staatsbosbeheer voldoet niet aan de definitie van een landschapsarchitectonisch ontwerp. Deze zijn immers vaak niet ingericht, enkel beschermt en gespaard binnen een ruilverkaveling. Meer recent behoren hier bijvoorbeeld ook buitendijkse gebieden toe die zijn overgedragen aan Staatsbosbeheer, deze zijn eveneens niet ingericht en worden enkel beheerd op basis van natuurwaarden. .
Echter binnen deze groep bevinden zich ook voorbeelden van terreinen die omwille van ontwerpuitgangspunten doelbewust gespaard zijn. Hiermee is niet alleen rekening gehouden met de historische of natuurlijke waarde van het gebied, maar wordt er ook nagedacht over de beeldende kwaliteit van het gebied, het gedachtegoed van Harry de Vroome over de Drentsche Aa is hiervan een goed voorbeeld.

De grootste groep terreinen in deze categorie die volgens de definitie landschapsarchitectonische ontwerpen zijn, zijn nieuw ingerichte natuurgebieden. Deze groep is in twee subgroepen onder te verdelen. Aan de ene kant zijn er de natuurgebieden die in het kader va een ruilverkaveling of landinrichting zijn ingericht, voorbeelden zijn de Willeskop in de landinrichting Lopikerwaard of de Natte cel in de ruilverkaveling Grootslag. De andere groep bestaat uit terreinen die veelal na de invoering van het Natuurbeleidsplan zijn gepland en ingericht. Dit zijn bijvoorbeeld gebieden die in het kader van Ruimte voor de Rivier of de EHS zijn ingericht, zoals de Gamerensche waarden.

Exemplarische terreinen:

- De Breemwaard. Met het Plan Ooievaar van eind jaren tachtig komt er een nieuwe kijk op gebieds- en natuurontwikkeling. Natuur moet niet in kleine reservaten beschermd worden, maar aaneengesloten worden en de ruimte krijgen om zichzelf te ontwikkelen. De uiterwaarden, waar het plan zich het meest op focuste, moest uit productie worden genomen zodat de rivier de ruimte kreeg en natuur zich kon ontwikkelen. De Breemwaard (1995) is een terrein die naar de ideeën van Plan Ooievaar is ingericht en is tevens een vroeg Ruimte voor de rivier project (1995). Het is eveneens een goed voorbeeld van een 'werk-met-werk' project. De Waaldijk in het gebied moest versterkt worden en door grond uit de uiterwaarden te halen zijn tegelijkertijd veel andere doelen gerealiseerd.
- De Hilver. In het kader van de ruilverkaveling zijn beken genormaliseerd ten behoeve van de landbouw. Vijftig jaar later, in de huidige tijd, worden de oude meanders van dezelfde beken weer opgegraven, om de beek en de natuur meer ruimte te geven. Beide ingrepen zijn weerspiegelingen van hun eigen tijd en beide hebben een grote impact gehad op het landschap. Dit feit geldt ook voor de landinrichting de Hilver waar de oude loop van de Reusel weer hersteld is, een ingreep die bij het originele inrichtingsplan van 1984 nog niet voorzien was.

6.4.2 Natuurontwikkeling en bescherming | De Breemwaard

Liggend binnen het object Waarden bij Gameren

Algemene beschrijving

De ontwikkeling die hebben plaatsgevonden in de Breemwaard en de Bommelerwaard, zijn gedaan in het kader van de EHS en Ruimte voor de Rivier (RvdR). Tevens zijn de ingrepen ook een direct gevolg van het Plan Ooievaar (1987). Het concept, natuur en water de ruimte geven in de uiterwaarden, wat in dit plan is aangedragen is in de Bommelerwaard uitgevoerd. En niet alleen in de Breemwaard, maar ook in de Gamerensche waarden, de waarden bij Hurwenen en in de toekomst ook in Munnikenland (2015).
Het ontwerpplan voor de Breemwaard is gemaakt door Arcadis (toen nog Heidemei) in 1995, direct volgend op de invoering van het RvdR, wat ook in 1995 is gestart. Het onderzoek en ontwerp is gedaan door Rudi van Etteger, als landschapsarchitect, en Bert Overkamp, die als ecoloog bij meerdere RvdR-projecten betrokken is geweest. De aanleiding voor het project is het vergroten van de waterveiligheid. Om deze vergroten diende de dijk die langs het dorpje Nieuwaal loopt, versterkt te worden en de grond in de uiterwaarden verlaagt. In plaats van een zuiver utilitaire ontgronding is er voor gekozen om het gebied volledig in te richten en daarbij ook rekening te houden met veiligheid en beleving.

Beschrijving van de ontwerpintenties

Ontwerpideeën

De twee doelstellingen die een RvdR-project heeft is, enerzijds het vergroten van de veiligheid en anderzijds het vergroten van de ruimtelijke kwaliteit. Deze nieuwe aanpak vormt een contrast met de klassieke aanpak waar telkens de dijken werden verhoogd wanneer dat nodig was. Dezelfde doelstellingen zijn ook bij de Breemwaard van toepassing geweest.
De werkzaamheden in de Breemwaard kunnen beschreven worden als een 'werk-met-werk' project waarbij de directe aanleiding wellicht utilitair is geweest, namelijk het vergroten van de veiligheid, maar de uiteindelijke uitwerking veel meer waarden heeft meegenomen. Waar het gebied zich verder in onderscheid van projecten voor de jaren 90, is het direct ontwerpen aan natuur. Na de invoering van EHS in 1991 is er een actieve houding ontstaan ten opzichte van natuurbeleid wat niet alleen heeft geleid tot het inrichten van natuurgebieden, maar ook het vormgeven en ontwerpen aan natuur, iets waar de Breemwaard een goed voorbeeld van is. Wat verder moet worden opgemerkt is dat deze rivierprojecten niet op zichzelf staan. Ze passen in een serie van natuurgebieden

Ontwerpplan voor de Breemwaard (Bron: Arcadis, 1995)

langs de rivieren die migratie en biodiversiteit moeten vergroten.

Ontwerpconcept

De twee belangrijkste ontwerpgedachten die ten grondslagen aan het ontwerp van de Breemwaard is het zichtbaar maken van het water en het vergroten van het contrast tussen het binnendijkse en het buitendijkse gebied. Deze concepten zijn bij meerdere RvdR-projecten door te voeren en zijn ook een direct gevolg van de ideeën van Plan Ooievaar. Hierbij moesten menselijke activiteiten zoveel mogelijk uit de uiterwaarden worden gehaald en terug worden gegeven aan de natuur. In de Breemwaard is ook gezocht naar een inpassing hiervan en is geprobeerd om dit contrast tussen enerzijds het binnendijkse cultuurlandschap en het natuurlijke buitendijkse landschap te vergroten. Voordat de Breemwaard opnieuw werd ingericht was de rivier onzichtbaar en het contact met het water verloren (opmerking Van Etteger in gesprek, 2011). Om dit contact weer te herstellen zijn grondafgravingen, die evengoed nodig waren voor de waterveiligheid, op een dergelijke manier ingezet dat water een grotere rol in het gebied vormt en de gang naar de rivier weer open zou blijven.

Ontwerpmiddelen

- Aanleg en ontwikkeling nieuwe struwelen. Voor aanvang van het project was vrijwel het gehele gebied begroeit met wilg en ander zachthout (opmerking Van Etteger in gesprek, 2011). Om het contact met de rivier weer te herstellen en om andere doelen te realiseren zijn grote delen weggekapt. De delen die zijn behouden of opnieuw zijn aangelegd, zijn de gebieden die het zicht naar de rivier moeten versterken. Als het ware begeleiden ze de blik naar het water en vervullen daarmee een belangrijke rol. In de uitwerking van het plan is uiteindelijk meer bosareaal gekomen dan gepland, een van de oorzaken hiervoor is een misverstand over grondbezit, waardoor de westelijke punt bebost is gebleven (opmerking Van Etteger, 2011).
- Wellicht het belangrijkste ontwerpmiddel is water en de zichtbaarheid hiervan. Door grote delen van het gebied af te graven komt er meer ruimte voor waterberging, maar worden er tevens ook 'open' plekken gecreëerd. Waar het water diep genoeg is kunnen ook geen bomen groeien, wat de uiterwaard openhoudt en het zicht op de rivier gewaarborgd wordt, doordat

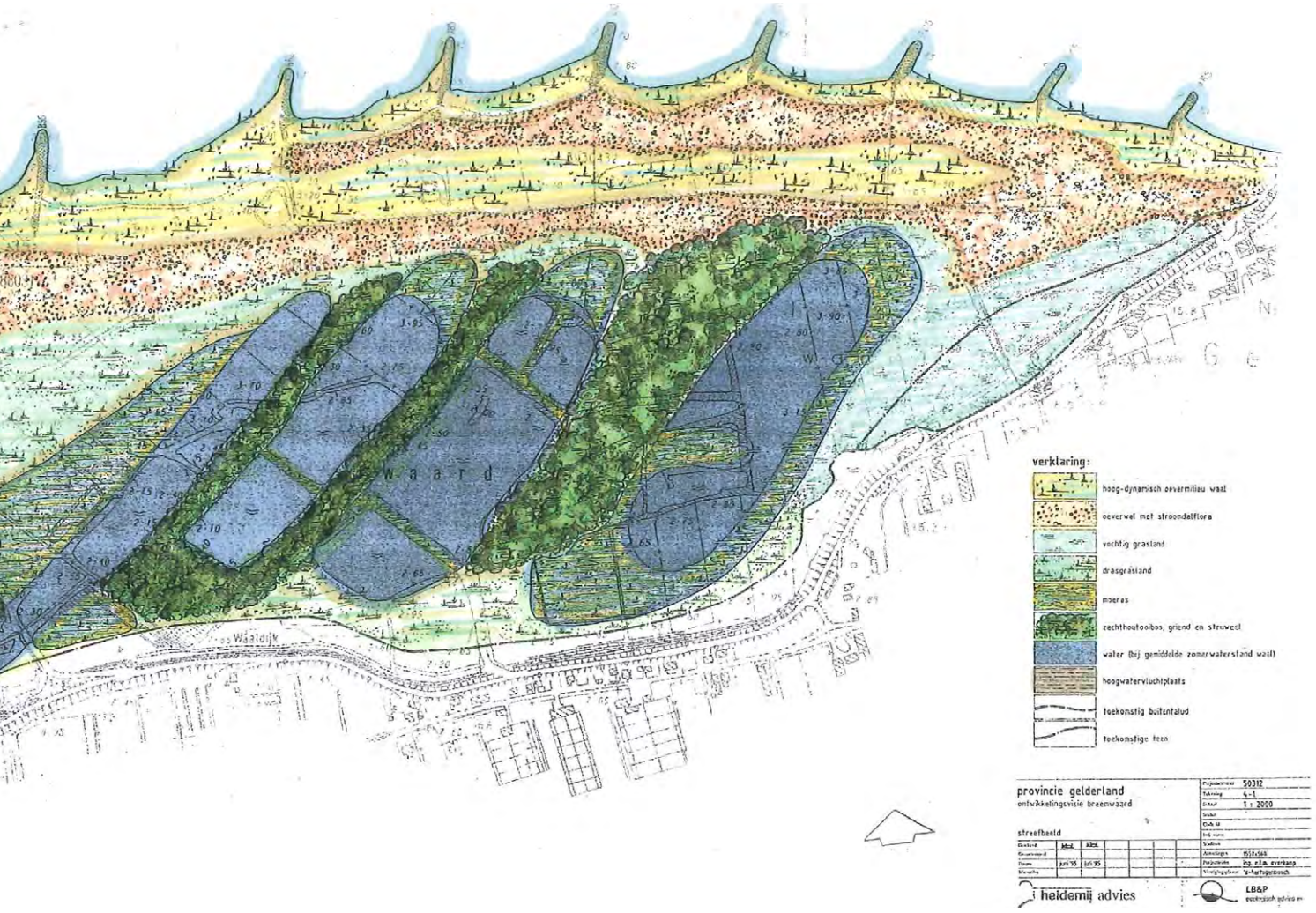

de waterplassen als langgerekte strangen naar de rivier lijden.

- Natuurwaarden door inrichting en beheer. Om een grotere natuurwaarden in het gebied te creëren zijn veel verschillende gradiënten aangelegd, want juist op deze overgangen ontstaan er verschillende milieus en daarmee een grotere biodiversiteit. Deze overgangen zijn vaak bestaand zoals deze dicht bij de rivier en die door beheer in stand worden gehouden, maar soms ook bewust aangelegd. In het natte grasland zijn rabatten aangelegd, die ook meer gradiënten toevoegen. De graslanden in het gebied worden extensief beheerd waardoor er een rijke kruidenvegetatie kan ontstaan, iets wat de foto hiernaast goed laat zien.

Huidige staat van het ontwerp

Het eerste wat sterk opvalt aan de Breemwaard, is dat de grote mate van bebossing van het gebied. En na bestudering van ontwerp wordt duidelijk dat dit niet de opzet van het plan is. Een direct gevolg van deze sterke bebossing is dat een van de belangrijkste concepten, namelijk het zichtbaar maken van de rivier, niet tot uitwerking is gekomen. De zone die op de kaart als vochtig grasland is aangegeven, is momenteel volledig begroeit met onder andere wilg en populier wat niet alleen de beleving van de rivier maar ook de waterveiligheid verstoord. De rivier krijgt door de sterke begroeiing te weinig ruimte en daardoor dient 85 procent van het wilgenbos te worden gekapt (Opmerking boswachter Suurmond in Bommelerwaardgids 2006). De uiterwaarden zijn nat en rijk aan nutriënten en een uitstekende voedingsbodem voor zachthout, er moet daarom vooral veel moeite worden gedaan om géén bos te krijgen. Door te laat ingeschakeld beheer en te extensief beheer zijn grote delen van deze uiterwaarden dichtgegroeid met bomen (opmerking Van Etteger, 2011). Door deze spontane ontwikkeling van bebossing is de openheid in het gebied enigszins verloren gegaan en is de rivier vanaf de dijk niet meer zichtbaar. Een ontwerp waarbij met natuurlijke en spontane processen wordt gewerkt is sterk afhankelijk van het beheer en dit project is een goed voorbeeld van een situatie waarbij het niet volgens plan is verlopen.

De Waal is hier niet te zien, al was dit wel een uitgangspunt van de ontwerper (Etteger in overleg, 2011). Lange vergezichten over het water naar de rivier, echter wilg en populier heeft de rivierkant overgenomen en de river is verborgen.

De ontwikkelingen in de Breemwaard zijn naar aanleiding van de waterveiligheid gedaan. Links in beeld de nieuwe dijk die is aangelegd. Om het contrast met het buitendijkse gebied te vergroten is een forse populierenlaan aangeplant.

Kenmerkend natuurlijk voor deze gebieden is dat de dijk ook de hoofdweg is. Doordat natuur de nieuwe hoofdfuntie is in de uiterwaarden zijn lange vergezichten naar de Waal niet altijd mogelijk.

De Breemwaard is, net als de Gamerensche Waarden, vrij toegankelijk voor wandelaars. Het beheer is extensief, met als gevolg een wilderige bloemenweide. Helaas dat veel mensen er voorbij zullen fietsen.

6.4.3 Natuurontwikkeling en bescherming | De Hilver

Liggend binnen het object Moergestel

Algemene beschrijving

In het object Moergestel, bij de plaatsen Diessen, Moergestel en Hilvarenbeek, ligt het 8120 hectare grootte landinrichtingsgebied de Hilver. Het landinrichtingsplan voor de Hilver werd vastgesteld in 1996. De aanvraag voor de ruilverkaveling van de gronden werd ingediend in 1978. In 1984 werd daarom een advies landschapsbouw voor de Hilver opgesteld door E.N. te Boekhorst-van Maren. Vanwege het multifunctionele karakter van de opgave, had de ruilverkaveling 'de Hilver' meer het karakter van een landinrichting had dan dat van een ruilverkaveling, en daarom werd uiteindelijk door de Cultuurtechnische commissie besloten om het gebied te behandelen als een landinrichting conform de landinrichtingswet van 1984 (Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden, 1996). In 2005 zijn de plannen nog eens tegen het licht gehouden worden in verband met de reconstructiewet, maar de plannen van de landinrichting bleken goed te passen binnen de wet, waardoor de plannen niet aangepast hoefden te worden (DLG, 2011). De gebieden die Staatsbosbeheer beheert in het gebied zijn ingericht in het kader van de EHS. Ongeveer een tiende van het landinrichtingsgebied wordt ontwikkeld als natuurgebied, met als belangrijkste ingreep het weer laten meanderen van de beek de Reusel. Voortrekker bij deze natuurontwikkeling is DLG. In 2009 is men gestart met de uitvoering van de het project (DLG, 2011).
De nadruk in de beschrijving van de ontwerpintenties liggen voornamelijk op het ontwerp van het EHS gebied en hermeandering van de Reusel en in mindere mate op de ruilverkaveling van de Hilver.

Beschrijving van de ontwerpintenties

Ontwerpideeën

In de jaren 50 van de vorige eeuw is het landschap van Brabant flink over de kop gegooid. Door toenemende mechanisatie van de landbouw kwam het gebied van de Hilver bijna geheel in dienst te staan van de landbouw (Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden, 1996). De loop van de Reusel werd in 1965 in het kader van de ruilverkaveling 'Achterbosch' genormaliseerd en veel landschappelijke elementen verdwenen om plaats te maken voor de landbouw (te Boekhorst-van Maren, 1984). De overgebleven natuurgebiedjes binnen de Hilver zijn niet meer levensvatbaar door hun geringe omvang en verstoring door de landbouw en de recreatie. Daarnaast zijn de overgebleven natuurgebiedjes erg versnipperd. Maar omdat de abiotische factoren in het gebied grotendeels nog redelijk in takt zijn en herkolonisatie door flora en fauna uit de natuurgebieden in de omgeving in het gebied goed mogelijk is, is er voor gekozen om een deel van het gebied in te richten voor een doorgaande natte ecologische structuur (Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden, 1996). De ecologische hoofdstructuur kenmerkt een nieuwe manier van denken over de ruimtelijke voorwaarden voor natuur. Voorheen lag de aandacht op het gebied van natuur op het beschermen van geïsoleerde natuurgebiedjes. De EHS richt zich op de ontwikkeling van een samenhangend netwerk van natuurgebieden gebaseerd op de eilandtheorie van McArthur Wilson uit 1967. Voor het voorbestaan van de flora en fauna zijn verbindingen tussen de natuurgebieden van groot belang. Het verbinden van natuurgebieden maakt het mogelijk dat soorten van het ene gebied naar het andere gebied kunnen hoppen en zo niet-gekoloniseerde of gedekoloniseerde gebieden opnieuw kunnen koloniseren. In Nederland is deze theorie in 1990 in de vorm van de EHS in het nationaal natuur beleidsplan geïntroduceerd (Hidding, 2006). Het stroomdal van de Reusel is aangewezen als verbindingsgebied binnen deze EHS.

Ontwerpconcept

In de afgelopen eeuw is door de dominantie van de landbouw in het gebied het landschap van de Hilver vervlakt en zijn de verschillen tussen beekdalen en de zandruggen slecht zichtbaar. Daarnaast namen ook de interne verschillen binnen het beekdal enorm af, de bovenloop was niet meer van de benedenloop te onderscheiden. Het doel bij het ontwerp van de EHS van de Hilver is om de landschapsstructuur van de Hilver weer te versterken. Hierbij fungeert het beekdal als een groenblauw casco die verschillende gebieden zowel landschappelijk als ecologisch verbindt. De doelen die met de inrichting van de EHS bereikt moeten worden zijn:
Het weer zichtbaar maken van de verschillen tussen de landschapstypen en beekdalen; het vergoten van de biodiversiteit; het vergroten van de landschappelijke diversiteit; het herstellen van de ecologische functie van de beken en het vergroten van de belevingswaarde en het toegankelijk maken van de beekdalen voor de recreanten (DLG regio Zuid, 2006).

Ontwerpmiddelen

- Het belangrijkste deel van de het EHS gebied dat door Staatsbosbeheer wordt beheerd betreft de hermeandering van de beek de Reusel tussen het dorp Moergestel en het Wilhelminakanaal. In het ontwerp is er voor gekozen om de meander van de Reusel terug te voeren op de situatie in 1890. Doordat de

Landinrichtingskaart De Hilver (1984)

beek weer gaat meanderen, krijgt het EHS gebied rond de beek een dwarsprofiel met hoge grondwaterstanden die periodiek overstroomd. De oevers van de beek worden ingericht als moeras. Het maken van een meanderende beek met een moerasachtige vegetatie is een eenmalige ingreep om een uitgangssituatie voor het gebied te creëren. Na verloop van tijd moet de natuur in het EHS gebied van de Reusel zijn eigen weg vinden (DLG regio Zuid, 2006).

- De beek wordt langs de gehele lengte ingericht als het doeltype moeras, wat inhoudt dat de samenstelling van de beplanting in het middengebied van de beek varieert van rietkraag en ruigte tot moeras. Een enkele spontane opslag van broekbosjes of wilgenstruweel is mogelijk, maar de focus ligt op lage moerasachtige beplanting, waardoor de beek en de slinger van de beek altijd goed, en zelfs van afstand, te zien is (DLG regio Zuid, 2006).
- In een gedeelte van het door Staatsbosbeheer beheerde gebied worden wegen afgesloten om zo rustgebieden te kunnen creëren. Dit gaat ten koste van de recreatieve toegankelijkheid van het gebied. Daarvoor in de plaats worden rondom de dorpen korte wandelroutes gerealiseerd en worden er nieuwe fietspaden aangelegd die aansluiten op het bestaande fietsroute netwerk. Ten slotte word de Reusel vrijgemaakt van obstakels zoals stuwen, zodat de beek bevaarbaar wordt voor kano's.

Huidige staats van het ontwerp

De huidige staat van het ontwerp kenmerkt zich vooral nog door kaalheid. De aanleg van het project is begonnen in 2009. Hierdoor moet het project zich nog voor een groot deel ontwikkelen. Op een aantal plaatsen begint de fauna zich al te ontwikkelen, maar er zijn ook grote stukken land die nog braak liggen. Daarnaast zal in een deel van het gebied nog gewerkt moeten worden aan de ontsluiting. Nu is het nog lastig om vanaf de rand van de het EHS gebied te komen. Bij de aanleg van de nieuwe wandel- en fietsroutes zal dit verbeterd worden.

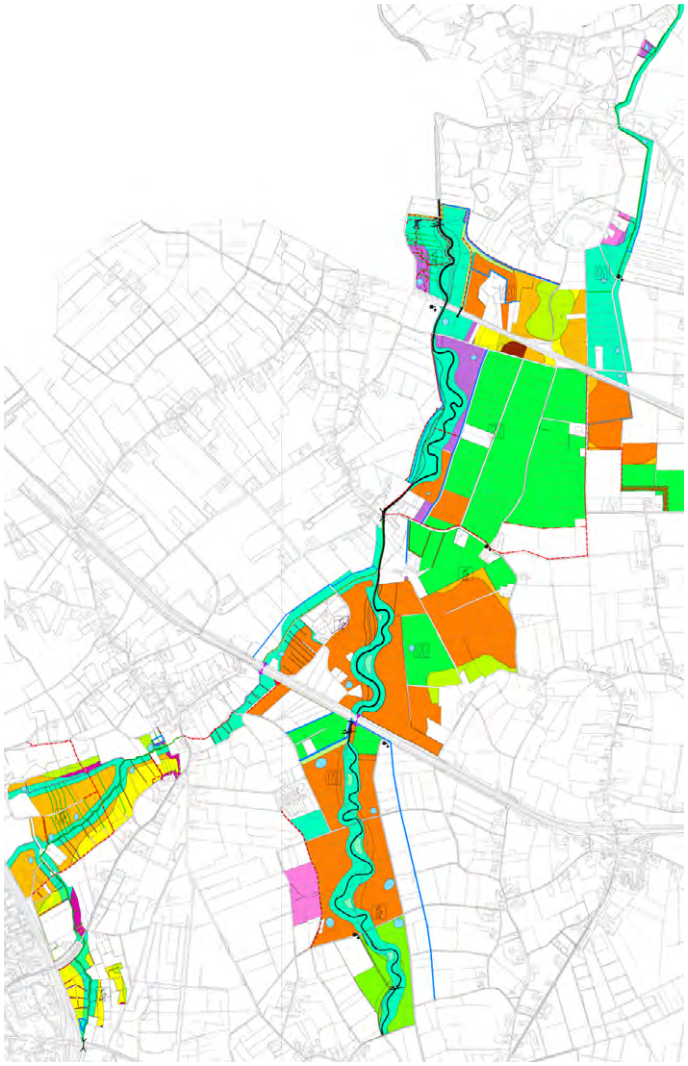

Inrichtingsplan de Hilver (DLG, 2006)

Concept de Hilver (DLG, 2006)

Nieuwe meander met moerasvegetatie

Nieuwe meander door een agrararisch gebied

Schraalgrasland vegetatie

Bloemrijke vegetatie

Kano aanlegstijger

De Hilver nog niet overal toegankelijk

6.5 Ruilverkaveling en landinrichting

Houtkade en wandelpad in de ruilverkaveling Lopikerwaard met op de achtergrond een eendenkooi. D. Boogert, F. Halenbeek (1971); Landinrichtingscommissie Lopikerwaard, DLG West (1979-2008).

6.5.1 De vorming van de Ruilverkaveling en de Landinrichting

Een groot deel van de door Staatsbosbeheer beheerde objecten bestaan uit minieme bossnippers of kleine natuurreservaten. Veel van deze snippers en reststukjes zijn het resultaat van ruilverkavelingen en landinrichtingen die vanaf het begin van de vorige eeuw het landschap grootschalig opnieuw hebben vormgegeven. De ogenschijnlijk irrelevante snippers die nu in het beheer zijn van Staatsbosbeheer zijn echter van groot belang voor het Nederlandse landschap. Aangezien het hier gaat om restanten van het oude cultuurlandschap of letterlijk de vormgeving van het agrarisch landschap.

De eerste ruilverkavelingen
Rond 1900 begonnen in Nederland de eerste ruilverkavelingen om landbouwgronden te clusteren, die meestal door vererving sterk versnipperd waren geraakt. Met de komst van moderne landbouwmachines werden deze kleine versnipperde percelen onwerkbaar (Bergh, 2004). Daarnaast werd het mogelijk om de collectieve woeste gronden in gebruik te nemen door onder andere het gebruik van kunstmest (Kerkstra & Vrijlandt, 1988). Overheidsbemoeienis, die een rationele en moderne ontwikkeling van de landbouw propagandeerde, resulteerde er in dat in 1924 de eerste ruilverkavelingwet werd aangenomen. Deze eerste ruilverkavelingwet had een puur agrarisch karakter met als doel een efficiëntere werking van het landbouwsysteem (Bergh, 2004).

De grote golf van ontwikkelingen
Vanaf 1954 verandert het landschap door de ruilverkavelingen echt grootschalig. De ontwikkeling op het gebied van landbouwmechanisatie maakten een grote intensivering van de landbouw mogelijk. Het bestaande landschap kon deze groei echter niet aan. Niet alleen de waterhuishouding en de ontsluiting waren ontoereikend, maar ook de ongunstige vormen van de percelen stonden intensivering van de landbouw in de weg. Hierdoor werd het landschap vanaf de jaren 50 op een hoog tempo over de kop gegooid (Vroome, 1985). Der herziening van de ruilverkavelingswet zorgt ervoor dat vanaf 1954 de belangen van natuur en landschap in het vervolg ook worden meegenomen, doordat het wettelijk verplicht wordt om bij elke ruilverkaveling ook een landschapsplan op te stellen (Kerkstra & Vrijlandt, 1988).
Ondanks dat in 1954 het landschapsplan als verplicht onderdeel in de ruilverkavelingen moest worden opgenomen, waren de gevolgen, met name voor het drentse landschap, in de eerste jaren desastreus. De cultuurtechnische dienst en het ministerie van landbouw maakten de dienst uit bij de ruilverkavelingen. Agrarische efficiëntie en rationaliteit voerde de boventoon in de ruilverkavelingen. De landschapsplannen beperkten zich tot de aanplant van simpele beplanting in de bermen, waardoor veel van de natuur en het cultuuurhistorische landschap in onder andere Drenthe verdween. De landschapsarchitect was in deze periode in feite niet veel meer dan een bermarchitect. Het meest desastreus waren de ruilverkavelingen in de beekdalen, die voorheen alleen als weide- en hooiland werden gebruikt. Op veel plaatsen werden de beekdalen, zoals we die nu noch kennen in het nationaal beek- en esdorpenlandschap de Drentsche Aa, gerationaliseerd en geschikt gemaakt voor de moderne landbouw. (Vroome, 1985)
Voorbeeld van deze grootschalige landschappelijke veranderingen is de ruilverkaveling van Peize-Bunne, die De Vroome zelf "*een absoluut dieptepunt wat betreft natuur- en landschapsvernietiging*" noemt (Blerck, 1995).

Naar een multifunctioneel platteland
Binnen de dienst landschapsverzorging van Staatsbosbeheer groeide de ontevredenheid over het eenzijdige agrische karakter van de ruilverkavelingen en de beperkte rol die het landschapsplan speelde binnen de plannen. Daarnaast wijst Staatsbosbeheer op de multifunctionaliteit van het rurale landschap. Recreatie wordt in het begin van de jaren 60 een steeds belangrijker speler in het buitengebied. Staatsbosbeheer predikt dat er ruimte vrijgemaakt moet worden voor recreatie in het landelijk gebied. Dit betekend dat er meer ruimte voor bossen en beplanting moet worden ingeruimt om het platteland attractief te maken om zo recreatie in het landelijk gebied te kunnen faciliteren. De rol van landschapsarchitect veranderd hiermee van een landschapsverzorger in een landschapsbouwer (de Visser, 1997). De erkenning van de niet-agrarsiche functies van het platteland volgen in de Eerste (1960) en Tweede (1966) Nota Ruimtelijke Ordening, waarin de ontwikkeling van een veelzijdige platteland wordt aangemoedigd (Andela, 2000).

Complexiteit
Vanaf 1975 veranderde er veel op het gebied van de landschapsbouw. Om een meer multifunctionele benadering van de landinrichting mogelijk te maken werd de ruilverkavelingwet van 1954 herzien. De voorbereidende fase van de ruilverkaveling werd flink veranderd. Voortaan moesten in de voorbereidende fase van de ruilverkavelingen vier adviezen worden opgesteld: een landbouwstructuur advies, een advies van de natuurwetenschappelijke commissie, een advies openluchtrecreatie en een advies landschapsbouw. De adviezen samen vormden de basis voor het ontwerp, dat was opgesplitst in een schetsontwerp, een voorontwerp en een definitief ontwerp (de Visser, 1997). De adviezen zorgden ervoor dat het landschapsplan beter en wetenschappelijker wordt onderbouwd. Dit in tegenstelling tot de landschapsplannen van voor 1975, die vaak voor zich zelf moesten spreken of enkel werden toegelicht met een korte beschrijving achter in het ruilverkavelingrapport (de Visser, 1997).
In 1985 veranderde de ruilverkavelingwet in de wet in de Landinrichtingswet. In feite veranderde er weinig, afgezien van het feit dat er voortaan meerdere typen landinrichting werden onderscheiden. Landinrichting werd niet meer enkel gedreven door de landbouw, maar ook andere functies konden aanzetten tot landinrichting (de Visser, 1997).

De ruilverkaveling en landinrichting is in de loop van de jaren verschoven van een puur agrarische aangelegenheid in het begin van de 20e eeuw naar een multifunctionele inrichting van het platteland aan het einde van de 20e eeuw. Dit is ook terug te zien in de ontwerpen die er in de verschillende perioden zijn gemaakt. Tot 1954 kennen de ruilverkavelingen eigenlijk geen landschapsplannen en worden er ook nauwelijks landschapsarchitectonische ingrepen gedaan binnen de ruilverkavelingprojecten. De landschapselementen die in deze periode in bezit van Staatsbosbeheer zijn gekomen als het gevolg van de ruilverkaveling zijn over het algemeen natuurreservaatjes die behouden zijn omdat de landbouw in deze reservaatjes niet rendabel was, hierbij kan echter niet gesproken worden over landschapsarchitectonisch ontwerp, omdat deze elementen de resultante zijn van een eenzijdige utilitaire functie: de landbouw.

Na 1954, en met name vanaf 1960 als de bemoeienis van Staatsbosbeheer inzake de landschapsplannen toeneemt, is er een toename van landschapsvormende elementen die in het beheer komen van Staatsbosbeheer. De functie van deze elementen is in het begin echter eenzijdig. Het dient voornamelijk voor de

aankleding van het landschap. De elementen als gevolg van de ruilverkavelingen die Staatsbosbeheer nu nog beheerd zijn doorgaans dan ook niet zo groot.

Vanaf het midden van de jaren zeventig neemt de dominantie van de landbouw in ruilverkaveling- en landinrichtingsprojecten verder af. In de ruilverkaveling- en landinrichtingsprojecten wordt meer en meer ruimte ingericht voor 'nieuwe' functies in het platteland zoals natuur en recreatie. Belangrijke speler in landinrichtingsprojecten wordt vanaf 1990 de ecologische hoofdstructuur. Het gevolg van deze nieuwe ontwikkeling is dat er in het agrarisch gebied grotere stukken land worden opgeofferd voor nieuwe functies. In het begin zijn dit vooral recreatie-elementen, maar de laatste jaren worden grote stukken landbouwgrond omgezet in natuur, hiervan beheert Staatsbosbeheer een substantieel deel. Voorbeelden hiervan zijn wetlands in de deltagebieden en beekherstelprojecten op de zandgronden.

Exemplarische terreinen:

- Ruilverkaveling de Sleenerstroom. Op het moment dat een groot deel van Nederland op de schop ging in het kader van de ruilverkavelingprojecten werd ook het gebied rond de Sleenerstroom op de schop gegooid. De ruilverkaveling Sleenerstroom is exemplarisch voor de ruilverkavelingen van de jaren 50 en 60 vanwege de leidende functie van landbouw bij het project, Maar is vanwege het feit dat het landschap bij deze ruilverkaveling voor het eerst serieuze aandacht kreeg ook exemplarisch voor de toepassing van het landschapsplan. De ruilverkaveling van de Sleenerstroom is daarnaast een van de eerste ruilverkavelingprojecten waarbij Harry de Vroome het verhaal van het oude cultuur landschap probeert te behouden.
- Landinrichting de Lopikerwaard. De landinrichting van de Lopikerwaard is een goed voorbeeld van de nieuwe waarden die in het landelijk gebied steeds belangrijker zijn geworden. De eerste plannen voor een ruilverkaveling zijn al in het begin van de jaren zeventig gemaakt en had daarmee een duidelijke focus op landbouw met hier en daar enkele natuurreservaten. Vanwege het langdurige proces (tot 2004) zijn er in loop van de tijd waarden als recreatie en natuur een grotere rol gaan spelen. Vooral de EHS heeft hierin een grote rol gespeeld doordat eerst verspreide reservaten zij geclusterd in één groot gebied en ook actief aan natuur is ontworpen.

6.5.2 Ruilverkaveling en landinrichting | Sleenerstroom

Liggend binnen de objecten Sleen L.E. en Emmen L.E

Algemene beschrijving

In 1965 is door de Cultuurtechnische Dienst het definitieve rapport opgesteld voor de ruilverkaveling van de gronden rondom de Sleenerstroom. Tot de ruilverkaveling van het gebied werd overgegaan nadat er verschillende aanvragen waren ingediend voor ruilverkavelingen in het gebied rondom de Sleenerstroom. Deze aanvragen zijn samengevoegd in de uiteindelijke ruilverkaveling 'Sleenerstroom' (Cultuurtechnische Dienst, 1965). De ruilverkaveling is uitgevoerd conform de ruilverkavelingwet van 1954. Dat betekend dat voor de ruilverkaveling een landschapsplan moet worden opgesteld. Dit landschapsplan is opgesteld door de landschapsconsulent van Staatsbosbeheer in Noord Nederland: Harry de Vroome (Vroome, 1985).

Beschrijving van de ontwerpintenties

Ontwerpideeën

De eerste ruilverkaveling in Drenthe vonden vanaf 1927 plaats in de hooilanden in het zuidwesten van Drenthe. Deze ruilverkavelingen waren slechts kleine ingrepen in het landschap. De oppervlakte van de ruilverkaveling besloeg vaak niet meer dan 1500 hectare en tot 1950 waren de veranderingen in het Drentse landschap dan ook niet zorgwekkend (Vroome, 1985).
Vanaf 1950 veranderde het landschap van Drenthe pas echt grootschalig. De ontwikkeling op het gebied van landbouwmechanisatie maakten een grote intensivering van de landbouw mogelijk. Het bestaande landschap paste echt niet meer bij deze manier van landbouw. Niet alleen de waterhuishouding en de ontsluiting waren ontoereikend, maar ook de ongunstige vormen van de percelen stonden intensivering van de landbouw in de weg. Het Drentse landschap werd vanaf de jaren vijftig op een hoog tempo over de kop gegooid. Verdeeld over een oppervlakte van bijna 93.000 hectare werd in deze jaren verkaveld (Vroome, 1985).
Ondanks dat in 1954 het landschapsplan als verplicht onderdeel in de ruilverkavelingen moest worden opgenomen, waren de gevolgen voor het Drentse landschap met name in de eerste jaren desastreus. De cultuurtechnische dienst en het ministerie van landbouw maakten de dienst uit bij de ruilverkavelingen in Drenthe. Rationalisering van de landbouwgronden voerde de boventoon in de ruilverkavelingen. De landschapsplannen, ook die van Harry de Vroome, beperkten zich in de jaren vijftig tot de aanplant van simpele beplanting in de bermen. Waardoor veel van de natuur en het cultuurhistorische landschap in Drenthe verdween. Het meest desastreus waren de ruilverkavelingen in de beekdalen. Op veel plaatsen werden de beekdalen, zoals we die nu noch kennen in het nationaal beek- en esdorpenlandschap de Drentsche Aa, gerationaliseerd en geschikt gemaakt voor de moderne landbouw (Vroome, 1985).
Voorbeeld van deze grootschalige landschappelijke veranderingen is de ruilverkaveling van Peize-Bunne, die De Vroome zelf "een absoluut dieptepunt wat betreft natuur- en landschapsvernietiging" noemt (van Blerck, 1995).
Met de ruilverkaveling Sleenerstroom wordt echter een nieuwe weg ingeslagen. Het werd duidelijk dat het landschapsplan een belangrijker rol moest ingaan nemen in de ruilverkavelingen van Drenthe. De verontrustende 'sloop' van het Drentse landschap moest een halt toegeroepen worden (Vroome, 1985). Daarom werd in de nieuwe ruilverkavelingen een landschappelijke structuur vastgelegd in het landschapsplan, die het oorspronkelijke landschap zou blijven representeren. Hiermee kon een nieuw gestileerd landschap ontstaan waar het nieuwe cultuurlandschap in zou passen.

Ontwerpconcept

Harry de Vroome wilde in zijn ontwerpen het oude cultuurlandschap zichtbaar maken. Of zoals hij zelf zegt in een gesprek met Henk van Blerck: "...een verhaal vertellen aan de mensen die in dit landschap zijn en bewegen" (Blerck, 2008). Het oude cultuurlandschap van Drenthe is opgebouwd vanuit een vast patroon, vanwaar uit verschillende

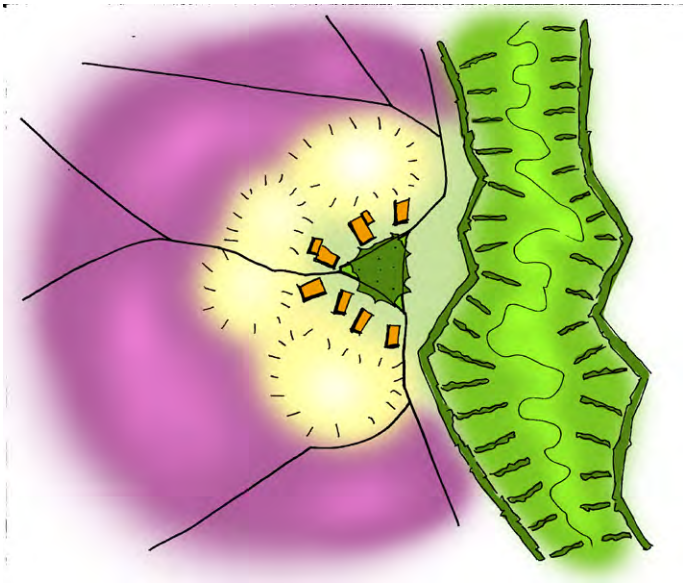

Het Drentse landschap. Rechts het beekdal met zijn houtwallen. In het midden het esdorp met in het midden de brink, er omheen de essen en daarbuiten de woeste gronden.

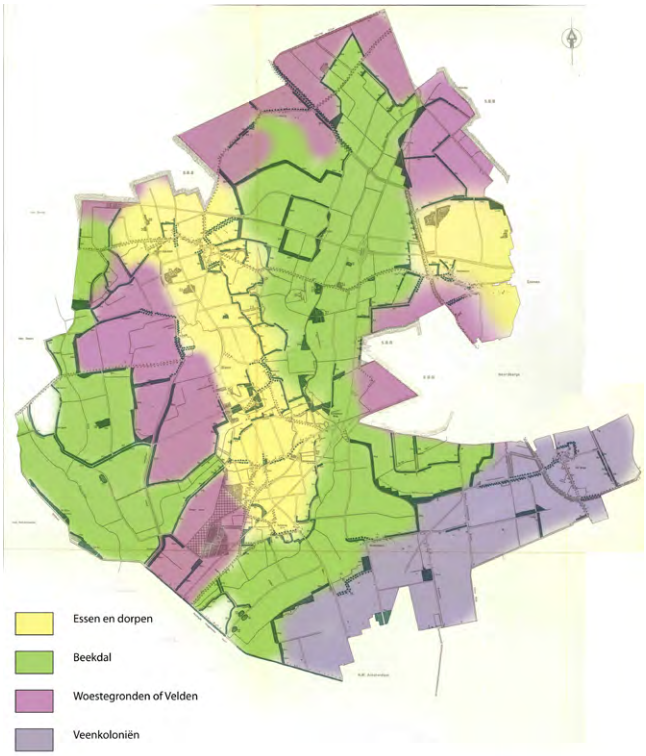

De ruilverkaveling van de Sleenerstroom met in kleuren de landschapstypes weergegeven. De toevigingen in landschapsplan liggen op de overgangen in deze gebieden.

landschapselementen zijn af te leiden. Het Drentse landschap bestaat van nature uit zandgronden met beekdalen. Op de overgang van de lagere beekdalen naar de hogere zandgronden liggen de dorpen. Rondom de dorpen liggen de in de vorm van essen, de collectieve landbouwgronden van de dorpen. De essen zijn niet begroeid. Alleen de rand van de es is met een houtwal afgeschermd van de omgeving, ter bescherming van begrazing van wild of vee. De beekdalen worden gebruikt als hooilanden en weidegrond voor het melkvee. De beekdalen zijn vanaf de 17e eeuw verdeeld met houtwallen, waardoor de houtwallen een besloten karakter hebben (Barends, 2005). De woeste gronden bovenop het plateau worden begraasd door de schapen, die door middel van een potstalsysteem zorgen voor vruchtbare landbouwgrond waarmee de essen opgehoogd worden. De woeste gronden zijn door deze begrazing van origine weids en open.
Harry de Vroome wil dit oude cultuurlandschap zichtbaar maken door de grenzen van de verschillende landschapseenheden zoveel mogelijk te herplanten, restaureren of te sparen. (Cultuurtechnische Dienst, 1965). Daarnaast wil Harry de Vroome de openheid van de woeste gronden en de essen behouden en te zorgen voor een meer besloten landschap in de beekdalen.

Ontwerpmiddelen
Om de verschillen tussen de verschillende landschapselementen te verduidelijken maakt De Vroome gebruik van een viertal verschillende landschapselementen. Door voor de verschillende overgangen tussen de landschapselementen verschillende type elementen te gebruiken is het voor de waarnemer mogelijk om zich te oriënteren.

- Op de overgang tussen de ontgonnen woeste gronden en de essen en de beekdalen brengt Harry de Vroome robuuste houtwallen aan. Deze houtwallen hebben een breedte van minimaal 50 meter zodat Staatsbosbeheer deze gemakkelijk kan beheren. De samenstelling van de houtwallen bestaat uit voornamelijk eik en berk met een ondergroei van onder andere braam, vlier, lijsterbes en meidoorn. Door de robuuste houtwallen worden de ogenschijnlijk onbegrensde openheid van de velden en de beekdalen uiteindelijk begrensd. De robuuste houtwallen lopen op sommige plekken het beekdal in om deze een robuuster karakter te geven. Deze robuuste houtwallen zijn in het beheer van Staatsbosbeheer.
- In de beekdalen liggen verspreidt boselementen in de ruimte. Door de aanleg van boselementen

krijgt het beekdal een meer besloten karakter. In de bovenloop van de beekdalen loopt de beek vanouds door bos of door een open ruimte met verspreid kleine natte bossen. Deze gebieden waren kleinschaliger van gebruik en veekerende sloten of houtwallen waren daarom niet nodig.

- De grens tussen de essen en het beekdal wordt begrensd door singels. De singels bestaan, in tegenstelling tot de robuuste houtwallen, uit een enkele bomenrij met ondergroei. Karakteristieke beplanting is net als bij de robuuste houtwallen eiken en berken met een ondergroei van onder meer braam, vlier, lijsterbes en meidoorn. Door de singels wordt de openheid van de essen begrensd. Op enkele plekken in het gebied van de Sleenerstroom worden deze kleine landschapselementen door Staatsbosbeheer beheerd.
- Ten slotte gebruikt De Vroome lanen om de hoofdwegen aan te zetten die vanuit de dorpen naar andere lopen. Deze lanen bestaan voornamelijk uit eiken die met een ruimte van 5-10 meter van elkaar zijn aangeplant. Vanuit de akkers lijken de lanen de ruimtes te begrenzen. Het ontbreken van onderbegroeiing zorgt echter voor de nodige transparantie waardoor de ruimtes toch doorlopen onder de boomkronen door.

Beplantingsplan van ruilverkaveling Sleenerstroom (Cultuurtechinsche Dienst (1965). In rood omcikelt zijn de gebieden welke zijn verwijderd. In groen zijn de gebieden welke nog steeds in beheer zijn van Staatsbosbeheer.

Huidige staat van het ontwerp

Als er wordt gekeken wat nu nog over is van het oorspronkelijke landschapsplan, dan valt op dat een groot deel van het landschapsplan nog intact is. Dit komt door de speciale rol die Staatsbosbeheer voor het eerst heeft gekregen bij het ontwerp van het landschapsplan van de Sleenerstroom. Staatsbosbeheer werd bereid gevonden om het beheer, eigendom en onderhoud van deze structuurelementen op zich te nemen. In eerste instantie eiste Staatsbosbeheer beheerbare elementen van minimaal 50 meter breed of 5 hectare groot. Toen de verwerving van zulke grote oppervlakten land te optimistisch bleek ging Staatsbosbeheer, bij latere ruilverkavelingen, ook kleinere landschapselementen beheren als niemand anders deze taak op zich wilde nemen. Deze nieuwe inzichten en de kwaliteitsimpuls van het landschapsplan, betekende de redding voor het Drentse landschap (Vroome, 1985). In het gebied van de ruilverkaveling Sleenerstroom is te zien dat de meeste landschapselementen die door Staatsbosbeheer beheert worden nog aanwezig zijn, alleen enkele landschapselementen die niet door Staatsbosbeheer werden beheert zijn verdwenen. Evenals de landschapselementen die plaats hebben moeten maken voor de nieuwe woonwijk de Delftlanden.
Ondanks het feit dat Staatsbosbeheer alles netjes beheert en behoudt zijn er tegenwoordig ook ontwikkelingen in het gebied te zien, die het ontwerp van Harry de Vroome mogelijk aantasten. Aan de Noordzijde van het gebied wordt nieuw bos aangeplant die grenst aan de robuuste houtwal beplantingen die de scheiding vormt tussen de oorspronkelijke woeste grond en het beekdal. Door de nieuwe aanplant gaat de langgerekte vorm van het element verloren. De vraag is of deze ontwikkelingen gewenst zijn. De robuuste houtwal is immers geen houtwal meer, maar is een bos geworden.

Een bosje in een open veld. Een typisch voorbeeld van een begrensd element in een onbegrensde ruimte.

Laan als wegbeplanting

Robuuste Houtwal

Singelbeplanting

De aanpassingen in de Sleenerstroom. Rechts de robuustehoutwal van De Vroome, links de nieuwe toevoeging van Staatsbosbeheer.

6.5.3 Ruilverkaveling en landinrichting | Lopikerwaard

Liggend binnen het object Lopikerwaard

Algemene beschrijving

De eerste plannen voor een ruilverkaveling van de Lopikerwaard zijn in 1953 gemaakt. Echter, pas in 1993 is er daadwerkelijk ingestemd tot de ruilverkaveling die in 2003 volledig is afgerond. In deze vijftig jaar heeft de herinrichting zich ontwikkeld tot een ruilverkaveling met enkel agrarische belangen, tot een landinrichting waarbij niet alleen landbouwtechnische, maar ook recreatieve en ecologische belangen van belang zijn geweest. De landinrichting is opgesteld en uitgevoerd door de landinrichtingscommissie Lopikerwaard samen met DLG west. Het natuurgebied Willeskop is ontworpen door DLG en Arcadis, waarvan in 2009 het grootste deel gerealiseerd. Recent is er door Brons+Partners een nieuwe landschapsvisie ontwikkeld voor dit gebied genaamd: Landschapsontwikkelingsplan De Groene Driehoek (2005). Deze visie heeft vooralsnog geen nieuw hoofdstuk toegevoegd aan de ontwikkeling van de Lopikerwaard en is op dit moment vooral beleidsbepalend (Koerkamp et al, 2005).

Beschrijving van de ontwerpintenties

Ontwerpideeën

Niet meer dan zelden heeft een ruilverkaveling een lange looptijd en de Lopikerwaard is geen uitzondering. In deze tijd zijn er verschillende plannen gemaakt voor de ruilverkaveling, elk met een eigen visie op landschap en waarde en daarmee een weerspiegeling van de tijd waarin deze gemaakt zijn. Het eerste plan voor de ruilverkaveling is een goed voorbeeld van de naoorlogse efficiëntie. Een rechttoe rechtaan ruil van kavels waarbij er geen plaats is voor andere functies. Illustratief hiervoor is de analyse van Staatsbosbeheer dat er zich binnen de ruilverkaveling geen terreinen bevinden die voor behoud als natuurgebied in aanmerking komen (Laat, 2002).

In het plan van 1970 is er nog een strandbadcomplex gepland wat vrijwel het gehele gebied tussen IJsselstein en Benschop beslaat (Lier, 1971). In 1977 heeft deze plaatsgemaakt voor een boskern langs de Lek (Bijkerk, 1977), maar in latere plannen zijn beide voorstellen niet meegenomen in de plannen. Deze clustering van intensieve recreatie krijgt in latere plannen geen prioriteit meer en neemt het belang toe van functiemenging en extensieve recreatie.

De rol van natuur wijzigt het meest gedurende het proces. Waar in het voorstel van de jaren 70 nog alleen natuurreservaten worden gespaard, waarvan voornamelijk eendenkooien. In het voorontwerp voor de wijziging voor de ruilverkaveling van 1992, die als definitief ontwerp geldt, worden er naast natuurreservaten ook nieuw te ontwikkelen natuurgebieden aangewezen, namelijk de Willeskop. Eén van de redenen hiervoor is dat in 1990 de EHS tot stand komt waardoor het de voorkeur krijgt om natuur te schakelen, in plaats van losse natuurreservaten binnen de gehele polder te behouden. Het resultaat is één centraal natuurgebied gekoppeld door de houtkaden aan andere gebieden waaronder de Lek. De komst van dit natuurgebied is echter niet van harte verwelkomt, zoals dit ook niet gedaan werd en vele andere ruilverkavelingen: "Het is tegen het belang van de ruilverkaveling om nog meer gronden voor de natuur aan de landbouw te onttrekken", merkte een boer op als reactie op de plannen (Landinrichtingscommissie Lopikerwaard, 1972). Er waren velen met hem, maar het gebied is er uiteindelijk toch gekomen.

Ontwerpconcept

De ruilverkaveling van de Lopikerwaard lijkt zich niet te onderscheiden door zijn ontwerpende ingrepen en doordachte ontwerpprincipes. Nieuwe landschapselementen zijn tot een minimum beperkt en alleen de nieuw aangebrachte natte natuurzone is van enig formaat te noemen. Echter de kwaliteit van een ontwerp wordt niet gemeten aan de hand van het formaat van de gedane ingrepen. Wat erg bepalend is geweest bij de inrichting van de Lopikerwaard is naast natuurlijk de agrarische belangen, de karakteristieke openheid van de polder. Deze openheid is getracht te behouden door enkel de oost-west structuren, namelijk de bebouwingslinten en houtkades, sterker aan te zetten.

De ligging van natuurgebied de Willeskop, die pas in 1992 in de plannen is opgenomen, sluit goed aan bij het concept van de gehele polder. Waar aanvankelijk alleen losse natuurreservaten in het plan waren opgenomen is het uiteindelijke natuurgebied een oost-westelijke structuur geworden die de algehele structuur van de polder versterkt. De inrichting van het gebied komt voort uit het ontwerpplan van DLG en Arcadis ontwikkeld (DLG, 2002). Bij de inrichting is men uitgegaan van een derde plas, een derde dras en een derde droog (Laat, 2002). De bedoeling was om het gebied in extensief beheer te nemen, waardoor de uiteindelijke ruimtelijke uitwerking sterk werd bepaald in hoeverre opslag van bomen werd toegelaten. Zo ja, dan zou de openheid van de polder gedeeltelijk teniet worden gedaan.

Ontwerpmiddelen

- Geboomte en beplanting. De aangebrachte beplanting in de ruilverkaveling is vrij beperkt te noemen het sluit echter wel aan bij het beeld en de structuur van de polder. De beeldbepalende structuur van de polder zijn de ontginningsassen waarlangs de ontginningen zijn gestart en achterkaden en houtkaden. Deze houtkaden die al bestonden voor de ruilverkaveling zijn beschermd gebleven omwille van deze structuur en de ecologische betekenis(Landinrichtingscommisie Lopikerwaard, 1992). De oost-west wegen moesten meer massa krijgen en de structuur bepalen van de polder en zijn beplant met opgaande bomen. De noord-zuid wegen zijn veel minder aangezet om zo de openheid van de polder te behouden. Deze zijn aangeplant met laagblijvende heesters of els en wilg welke laag worden gehouden.
  Het IJselbos wat aan de westkant van Nieuwegein is gelegen is ook onderdeel van de ruilverkaveling, echter door de barrière die de A2 vormt is het gebied moeilijk een onderdeel van de Lopikerwaard te noemen. Het bos is bovendien grotendeels compensatie voor bossen bij Montfoort en IJselstein die in de ruilverkaveling zijn komen te vervallen (Laat, 2003). Omdat er geen ontwerpplannen voor het bos zijn gevonden, is er ook geen nadere beschrijving voor de inrichting van het IJselbos.
- Nieuwe natuur en natuurreservaten. Het nieuwe natuurgebied de Willeskop is ingericht met een cultuurlijke schil en een natuurlijk midden dat extensiever wordt beheerd. Aan de buitenzijden bevinden zich de paden waarover mensen vrij kunnen wandelen en door de beschutting van beplanting en de houtkades de vele vogels kan bekijken. De inrichtingsmaatregelen en het beheer van het gebied zijn er op gericht om een kruidenrijk gebied te ontwikkelen die de openheid van de polder moet behouden (DLG, 2002). Met de inrichting van het gebied zijn rechte lijnen gebruikt die passen bij de structuur van de polder maar gebruik makend van de kleine reliefverschillen in de grond. Door het extensieve beheer van de gronden en de waterranden zal na verloop van tijd de rechte lijnen van het gebied zijn minder strak worden en het uiterlijk natuurlijker.
- Wegen en routes. Een belangrijke nieuwe route die is ingesteld is de het pad over de houtkaden. Het is nu een pad geworden van kilometers lang, middenin de polder, maar tegelijk een

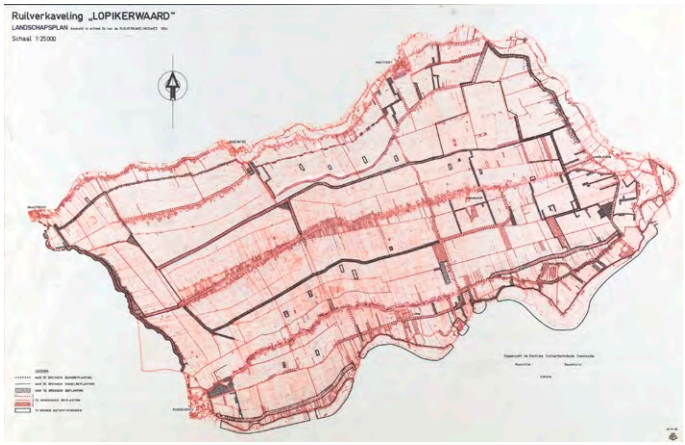

De ruilverkaveling voor de Lopikerwaard van 1954. De eerste plannen voor de ruilverkaveling. Sterk gericht op landbouw met enkel de houtkaden die als te behouden worden genoemd.

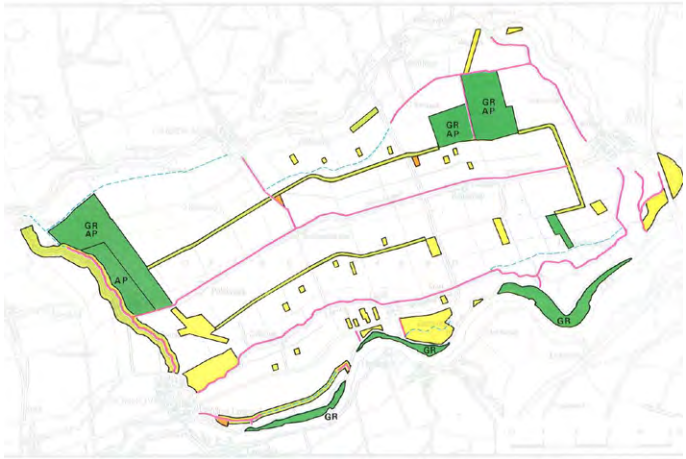

De ruilverkaveling voor de Lopikerwaard van 1972. Er zijn nu al grote delen als natuurreservaat aangewezen en enkele nieuwe recreatiegebieden gepland aan de oostkant.

De ruilverkaveling voor de Lopikerwaard van 1992. Grote delen van de recreatiegebieden zijn komen te vervallen. De natuurreservaten eveneens en maken plaats voor een centraal nieuwe te ontwikkelen natuurgebied met smalle ecologische verbindingszones.

afgesloten wereld, waar de achterkant van de polder is te bewonderen. Oversteekjes over sloten en de koppeling aan eendenkooien en de Willeskop is wat deze groene poorten extra waarde geeft. Over de openstelling waren de boeren aanvankelijk kritisch. Het nut ervan werd niet ingezien en bovendien zouden de recreanten de rust op het erf verstoren aangezien de kade dwars door het gebied loopt. Het gebied is echter bedoeld als extensieve route en bij doorwandeling is duidelijk te merken, het gras staat hoog en menigeen dagjestoerist fietst er zo voorbij omdat de ingangen er haast onopgemerkt langs de weg liggen. Het maakt de houtkaden bijzonder, maar vanwege de lengte en weinig toegangen moeilijk beheerbaar.

Huidige staat van het ontwerp

Goed uitgewerkt, gebied is open, nadruk ligt oost-west. Plan is goed uitgevoerd.
Vanwege de zakelijke vorm van de ruilverkaveling en openheid van de uitwerking is de landinrichting kenmerkend voor de ruilverkavelingen van de Hollandse waarden. Ingrepen zijn gedaan die de openheid van het gebied in stand houden en tegelijk de recreatieve en ecologische kwaliteit versterken.
Het betekent echter niet dat er geen veranderingen in het beeld kan komen, en vooral het beheer van Staatsbosbeheer speelt hier een grote rol in. Op dit moment is het natuurgebied Willeskop een open vlakte, met beplanting aan de noord- en zuidkant en riet en andere ruige vegetatie in het midden. De vooraf beoogde openheid van het gebied is hiermee gewaarborgd, echter of het open blijft is beheers afhankelijk. Het gebied extensief beheerd door grote grazers om te voorkomen dat het gebied dichtgroeit (DLG, 2009). Veranderd dit beheer dan zal door opslag na verloop van tijd het gebied veranderen in een grote eendenkooi, hiermee wel passend in het landschapsbeeld, maar niet passen in het ontwerpconcept. Ook de houtkaden worden beheerd door Staatsbosbeheer. Wanneer dit minder intensief wordt beheerd, zal het dichtgroeien. Mensen kunnen er daarom niet meer komen, maar de structuur van het landschap zou wel behouden worden en wellicht de ecologische kwaliteit verbeterd.
De Lopikerwaard is moeilijk een icoon van de landschapsarchitectuur te noemen, de ingrepen zijn miniem en de ontwerpgedachten beperkt, maar door zijn eenvoud en functionele karakter exemplarisch voor de ruilverkavelingen in de polders en daarmee representatief binnen de categorie.

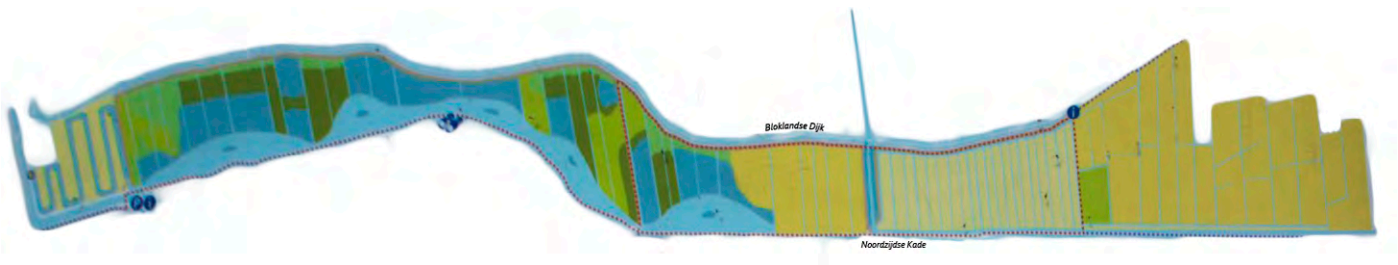

Plankaart Willeskop (DLG 2009)

Eén van de meest beeldbepalende factoren in het landschap van de Lopikerwaard: De houtkaden. Lange lijnen die kilometers door het open poldergebied lopen, het gebied zo verdelen en de ruimtelijke structuur bepalen.

De binnenzijde van een houtkade. Dicht en volledig afgesloten van de omgeving bevindt men zich in een eigen wereld. De kaden zijn vrij toegankelijk voor wandelaars en moeten daarom ook frequent onderhouden worden, door de lengte geen eenvoudig karwei.

Kijkend van west naar oost in het natuurgebied de Willeskop. Voor de inrichting zijn rechte vormen gebruikt, het doet eer aan de polder waar het gebied in ligt en de rechte vormen gaan een contrast aan met de wilde ontwikkelingswijze van de natuur.

7 Conclusies & aanbevelingen

Lingebos. Recreatiegebied ontworpen in het kader van de ruilverkaveling Tielerwaard-West. Staatsbosbeheer: N.M. De Jonge, OD 205, N.P.H.J. Roorda van Eysinga, R. Van Bergen (1959-1969).

7.1 Conclusie

Tijdens dit project is door middel van een steeds breder wordend onderzoekproces geprobeerd om antwoorden te vinden op de hoofdvraag:

> "Welke terreinen in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer zijn landschapsarchitectonisch ontworpen en wat voor rol spelen deze in de Nederlandse landschapsarchitectuur?"

Deze onderzoeksvraag is tweeledig. Op de eerste deelvraag volgt een kwantitatief antwoord in de vorm van het aantal landschapsarchitectonisch ontworpen terreinen in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer. Op het tweede deel van de vraag; 'wat voor rol de terreinen van Staatsbosbeheer spelen in de Nederlandse landschapsarchitectuur', is geen kwantitatief antwoord mogelijk, maar is een zoektocht geweest naar de rol die Staatsbosbeheer inneemt binnen de Nederlandse landschapsarchitectuur.
Aan de hand van de eerste deelvragen kan een antwoord worden gegeven op het eerste deel van deze hoofdvraag. Deze zijn:

1a. Wat is een landschapsarchitectonisch ontwerp?
1b. Welke objecten in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer zijn volgens deze definitie een landschapsarchitectonisch ontwerp?

Om een antwoord te kunnen geven op de vraag welke terreinen van Staatsbosbeheer landschapsarchitectonisch zijn ontworpen is het eerst belangrijk om duidelijk te definiëren wat een landschapsarchitectonisch ontwerp is. Om deze ogenschijnlijk eenvoudige vraag te beantwoorden wordt het begrip landschapsarchitectonisch ontwerp opgesplitst in drie begrippen: Landschap, ontwerp en landschapsarchitectuur.
Het landschap wordt in dit onderzoek voorgesteld als het triplexmodel. Het landschap wordt hierin voorgesteld als het resultante drie landschapsvormende factoren; de abiotische, biotische en antropogene laag. Doordat deze factoren verschillen over plaats en tijd ontstaan er verschillende landschappen.
Eeuwenlang waren de antropogene invloeden op het triplexmodel de resultante van lokale en spontane ingrepen in het landschap. Samen vormden deze ingrepen, die zich sterk voegden naar de andere lagen, het oude cultuurlandschap. Door schaalvergroting in het landelijk gebied veranderende deze ingrepen van het individuele, lokale ingrijpen van de boeren in een planmatig en doelbewust ingrijpen door de overheid. Aan de basis het planmatig en doelbewust ingrijpen in landschap ligt een plan, dat tot stand is gekomen door een proces van schetsen, tekenen, berekenen en uitwerken. Dit proces van het idee uitdenken en uitwerken tot een uitvoerbaar plan onderscheidt het ontworpen landschap van een landschap dat ontstaan is.
Toch is niet elk landschap dat ontstaan is als gevolg van een plan een landschapsarchitectonisch ontwerp. Het geen dat een landschapsarchitectonisch ontwerp onderscheidt van de andere ontwerpen is dat naast de utilitaire eisen die aan een gebied worden gesteld ook de vormgeving en het streven naar schoonheid een belangrijke rol speelt. Of zoals Nikolaus Pevsner heeft gezegt (1943): "E*en fietsenhok is een gebouw, maar een kathedraal is architectuur."*
Kortweg kan gezegd worden dat de definitie van een landschapsarchitectuur als volgt is te definiëren: Een bewuste en planmatige ingreep in het landschap, die niet alleen vanuit functioneel, maar ook vanuit esthetisch oogpunt is vormgegeven.
Aan de hand van deze definitie en diverse bronnen is vastgesteld welke objecten in het bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer zijn aan te merken als een

De definitie van een landschapsarchitectonisch ontwerp volgt uit: Landschap, ontwerp en landschapsarchitectuur .

Landschapsarchitectuur: Een bewuste en planmatige ingreep in het landschap, die niet alleen vanuit functioneel, maar ook vanuit esthetisch oogpunt is vormgegeven.

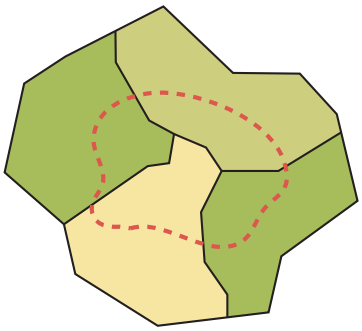

Meerdere objecten kunnen een ontwerp bevatten.

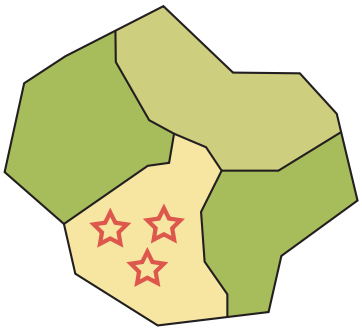

Een object kan meerdere ontwerpen bevatten.

landschapsarchitectonisch ontwerp. In deze zoektocht is er voor gekozen om uit te gaan van de administratieve grenzen van Staatsbosbeheer. Hierin is Nederland verdeeld in 618 objecten.
In het onderzoek is vastgesteld dat aan 255 van deze objecten is ontworpen. Dit wil niet zeggen dat Staatsbosbeheer 255 ontwerpen beheert. Een ontwerp, bijvoorbeeld een ruilverkaveling, kan meerdere objecten omvatten waardoor deze dus meerdere malen wordt meegeteld. Tegelijkertijd kan een object ook meerdere ontwerpen bevatten. In totaal zijn 329 deelontwerpen gevonden. Naast deze ontworpen terreinen zijn er 276 objecten waar niet is aan ontworpen. Van 87 objecten is nog niet vastgesteld of er wel of niet aan is ontworpen, dit betekent vaak dat er sterke vermoedens zijn dat het gebied is vormgegeven, maar dat verdere informatie ontbreekt.

Om antwoord te kunnen geven op het tweede deel van de hoofdvraag en vast te stellen wat voor rol deze ontworpen terreinen spelen dienen de andere deelvragen:

2. In welke kaders is er ontworpen aan de terreinen van Staatsbosbeheer en hoe zijn deze te categoriseren?
3. Wat zijn exemplarische objecten binnen deze categorieën?
4. Wat zijn de ontwerpprincipes van deze exemplarische objecten?

Wat bij het bestuderen van de ontwerpen opvalt, is dat Staatsbosbeheer meer is dan de beheerder van bos. Ondanks dat het beheer van bos bij de oprichting in 1899 het voornaamste doel was, zijn daar in de loop van de jaren nieuwe taken bijgekomen. Staatsbosbeheer is niet langer enkel de boswachter, hij is ook een natuurbeheerder en gastheer voor recreanten. Doordat het takenpakket van de beheerder steeds breder is geworden, zijn ook de soorten terreinen in beheer breder geworden. Om een goed overzicht te krijgen van deze diversiteit zijn in dit onderzoek de terreinen opgedeeld in vijf categorieën. Te weten: Bossen, ontspanningslandschappen, historische herontwikkelingen, natuurontwikkelingen en ruilverkavelingen en landinrichtingen.

Het actief (her)inrichten van het landelijk gebied startte in 1924 met de invoering van de ruilverkavelingswet, wat de weg vrijgemaakte voor een planmatig en doelbewust ingrijpen in het landschap. Met de aanpassing van de wet in 1954 kreeg het inrichten van het landschap pas echt zijn vlucht. Het landschapsplan, dat bepalend was voor de inrichting, werd verplicht gesteld. Hierdoor kwam er meer verantwoordelijkheid bij de landschapsarchitect terecht en werden de mogelijkheden tot een goede vormgeving groter. Staatsbosbeheer heeft als ontwerpende instelling van 1916 tot 1988 een grote rol gehad binnen deze inrichting van het landschap. Staatsbosbeheer staat hiermee mede aan de wieg van de landschapsarchitectuur in Nederland. Naast deze historische waarde, bezit Staatsbosbeheer ook een tastbare waarde. Zij bezitten en/of beheren immers een groot aantal terreinen die ontworpen zijn door landschapsarchitecten. Van ontwerpen die aan het begin staan van de traditie als het Kuinderbos, tot zeer recente ontwerpen als de landinrichting Hilver. Naast dit brede spectrum in tijd, bezit Staatsbosbeheer ook terreinen verspreid over heel het land. Hierdoor variëren de ontwerpen van populierenbossen op het veen tot ruilverkavelingen op het zand.
Er zijn dus twee factoren te benoemen die de reikwijdte van de landschapsarchitectonische ontwerpen in het bezit of beheer van Staatsbosbeheer vormen:

- De verschillende kaders waarmee er aan de terreinen van Staatsbosbeheer is ontworpen;
- En de verschillende periodes in de geschiedenis waarin er aan de terreinen van Staatsbosbeheer is ontworpen.

Om de reikwijdte aan te tonen zijn binnen elk kader twee ontworpen terreinen gekozen die als exemplarisch gelden binnen de categorie. De hierboven genoemde factoren zijn als fundamentele selectiecriteria gebruikt om vast te stellen of deze ontwerpen representatief zijn binnen het kader en voor de periode waarin de ontwerpen zijn gemaakt.
Naast deze fundamentele selectiecriteria zijn er ook enkele pragmatische selectiecriteria gehanteerd. Deze helpen om een verdere selectie binnen de exemplarische terreinen te maken. Er kunnen immers meerdere ontwerpen van één type zijn die de categorie op een juiste manier representeren. Deze pragmatische selectiecriteria zijn:

- Voldoende bronnen
- 'Nieuwe' terreinen
- Landelijke dekking
- Variërend in leeftijd
- Aandeel Staatsbosbeheer

Aan de hand van deze selectiecriteria zijn de volgende exemplarische objecten bepaald:
Het Kuinderbos, Boswachterij Dorst, Dorpsbos Middelstum, Randstadgroenstructuur project het Noorderpark, Landgoed Oranjewoud, De Staats-Spaanse linies, de hermeandering van de Hilver, Ruimte voor de Rivier project de Gamerensche waarden, de ruilverkaveling van de Sleenerstroom en de landinrichting van de Lopikerwaard.

De uiteindelijk gekozen exemplarische terreinen tonen niet alleen de reikwijdte van het bezit van Staatsbosbeheer, ook maken de ontwikkeling van de landschapsarchitectuur inzichtelijker en kunnen bovendien als voorbeeld dienen voor de ontworpen terreinen die wij niet hebben beschreven. Om de bijschrijving inzichtelijk te maken wordt dezelfde aanpak gehanteerd. Hierbij worden de ontwerpprincipes, die leiden tot de ruimtelijke uitwerking, onderverdeeld in drie niveaus:

- Ontwerpideeën
- Ontwerpconcept
- Ontwerpmiddelen

Het eerste niveau, de ontwerpideeën, representeren de ontwerpopvattingen van de ontwerper. Aan de basis van deze opvattingen ligt de ontwerptraditie, de ongeschreven ontwerpnormen en waarden van die tijd. Het ontwerpconcept bevat de basisideeën die de essentie van het ontwerp presenteren. De ontwerpmiddelen tenslotte zijn de bouwstenen die het ontwerp concreet vormgeven en die samen de grammatica van het ontwerp vormen.
Het ideeniveau beïnvloedt de uitwerking sterk. Door veranderingen in de heersende ontwerpopvattingen en sociaaleconomische omstandigheden veranderen ook de ontwerpconcepten en de ontwerpmiddelen. In de beschrijving van de exemplarische terreinen is dit terug te zien. Naast de tijd die bepalend is voor de verschillen in ontwerpen zijn ook de verschillende kaders waaraan is ontworpen en de topografische ligging bepalend voor verschillen in

de ontwerpprincipes.
De exemplarische terreinen laten slechts een fractie zien van de grote diversiteit die Staatsbosbeheer bezit aan landschapsarchitectonische ontwerpen heeft. Het feit dat Staatsbosbeheer 6% van Nederland bezit en de helft hiervan ontworpen is, toont dit aan.
Dat een object ontwerpen is houdt niet altijd in dat het gaat om een waardevol object, slechte ontwerpen die slecht zijn uitgevoerd zijn ook in de selectie meegenomen, omdat er niet vanuit een waarderingssysteem is gewerkt. Een algehele waardering voor alle ontworpen terreinen is in het tijdsbestek van dit onderzoek niet mogelijk gebleken. Echter, een overzicht van enkele iconische ontwerpen kan aantonen dat Staatsbosbeheer een grote rol speelt binnen het landschapsarchitectonisch erfgoed.
Om deze iconen te vinden is tijdens een expertmeeting, gevraagd aan oud-Staatsbosbeheerders en prominenten uit de landschapsarchitectuur, wat zij icoon uit de landschapsarchitectuur vinden en ook waarom. Argumenten die hierbij zijn aangedragen zijn:

- Zorgvuldige inpassing van bestaande waardevolle ontwerpen.
- Gelaagdheid en ruimtelijke compositie in het landschap.
- Gebruik van een functionele opgave om ruimtelijke kwaliteit te realiseren.
- Samenhang van de grote tot de kleine schaal.
- Cultuurhistorie is zichtbaar in het ontwerp.
- Ontwerp is illustratief voor een kentering in de manier van werken.

Een groot aantal van de iconen die tijdens deze expertmeeting zijn genoemd zijn ook nu nog steeds in het bezit van Staatsbosbeheer. De rol van Staatsbosbeheer voor het landschapsarchitectonisch erfgoed heeft daarmee twee kanten. Aan de ene kant heeft Staatsbosbeheer ontwerpen in bezit en/of beheer die van grote waarde zijn door hun iconische waarde. En aan de andere kant heeft Staatsbosbeheer een enorme scala aan ontwerpen waarvan slechts een klein aantal als icoon benoemd zijn. Vooral Staatsbosbeheers' hoeveelheid aan ontwerpen en de breedte van het scala aan ontwerpen lijkt de grootste rijkdom voor het Nederlandse landschapsarchitectonisch erfgoed. Het sprekende voorbeeld hiervan zijn de ruilverkavelingen en landinrichtingen. Opvallend is, dat het bij nagenoeg alle iconische ontwerpen die genoemd worden gaat om ruilverkavelingen of landinrichtingen. Daar komt nog bij dat het gros van de ontworpen objecten die in dit onderzoek zijn gevonden ook tot de categorie ruilverkaveling behoren. Dit maakt deze groep aan ontwerpen niet alleen in kwalitatief, maar ook in kwantitatief opzicht tot een belangrijke groep voor Staatsbosbeheer.
Het landschapsarchitectonisch erfgoed van Staatsbosbeheer is hiermee te vergelijken met een bibliotheek. Niet alleen de speciale collecties zijn van grote waarde, maar ook de compleetheid en breedte van de collectie maken de bibliotheek van grote waarde.

7.2 Verder onderzoek

Zoals al eerder aangegeven is dit onderzoek de eerste start voor het onderzoek naar de terreinen van Staatsbosbeheer en het landschapsarchitectonisch erfgoed. De lijst die wij geprobeerd hebben zo volledig mogelijk te maken is nog niet af en zal dit waarschijnlijk ook nooit zijn. Niet omdat de geschiedenis verloren is, maar omdat er altijd nieuwe ontwerpen worden gemaakt en uitgevoerd. De lijst moet daarom vooral dynamisch zijn. Dit onderzoek moet verder worden doorgezet en daarom hebben wij getracht om onze zoektocht en het proces zo inzichtelijk mogelijk te houden. Voor verder onderzoek zijn er daarom een aantal aanbevelingen.
De lijst met landschapsarchitectonische ontwerpen in het bezit/of beheer van Staatsbosbeheer is nagenoeg compleet. Van 91 objecten is echter nog niet met zekerheid vast te stellen of er aan ontworpen is of niet. Het is zaak om ook van deze objecten zo snel mogelijk vast te stellen of deze ontworpen zijn. Verder is bij een aantal terreinen vastgesteld dat deze zijn ontworpen, maar ontbreekt nog verdere informatie.
De eerste selectie tussen ontworpen en niet-ontworpen objecten is in dit onderzoek op enigszins grove wijze uitgevoerd. Aan de hand van een gesprek met de medewerkers landschap en cultuurhistorie in de verschillende regiokantoren van Staatsbosbeheer, is een snel overzicht gemaakt van objecten waaraan is ontworpen. Deze eerste selectie is dus gebaseerd op de kennis van deze medewerkers. Ondanks dat zij dicht op de bron zitten, is het niet ondenkbaar dat er in deze selectie fouten zijn geslopen. Ruilverkavelingen en natuurgebieden zijn bijvoorbeeld meermalig over het hoofd gezien, óf omdat de kennis hierover ontbreekt, óf omdat de inrichting wel bekend is, maar niet gezien wordt als een landschapsarchitectonisch ontwerp door de medewerkers.
Om zowel de lijst compleet te maken, als de selectie nogmaals te herzien verdient het de aanbeveling om de lijst zowel bij Staatsbosbeheer intern, als extern te openbaren. De meest ideale methode is hiervoor in onze ogen door middel van een website, vergelijkbaar met een website als Wikipedia. Via deze website zouden geïnteresseerden informatie kunnen opzoeken over het ontwerp van een bepaald object en zo nodig informatie aanvullen. Tijdens de expertmeeting hebben wij dit idee geopperd en hieruit volgden zeer positieve reacties en de roep om een dergelijke website zo snel mogelijk te publiceren.
Naast het aanvullen van de lijst is het belangrijk om te zorgen voor een goed kaart waarop het ontworpen erfgoed van Staatsbosbeheer staat aangegeven. De eerste poging, die ook in dit verslag is opgenomen, heeft niet het gewenste resultaat gegeven. Staatsbosbeheer heeft Nederland opgeknipt in 618 objecten. In dit onderzoek is per object nagegaan of er aan is ontworpen of niet. Als er ergens in het object is ontworpen wordt het hele object aangemerkt als ontworpen. Dit geeft echter een scheef beeld. In de eerste plaats omdat het eigendom van Staatsbosbeheer niet het hele object beslaat, de grenzen zijn immers administratief. Daarnaast omdat niet al het bezit van Staatsbosbeheer in dit object ontworpen hoeft te zijn. Immers als maar een klein snippertje in het object is ontworpen wordt het object in dit onderzoek al aangemerkt als ontworpen. De kaart die uit dit onderzoek voortkomt bestempeld dus een veel groter gebied als ontworpen dan dat werkelijk ontworpen is. Om toch een kaart te maken die exact weergeeft welk bezit van Staatsbosbeheer is ontworpen, moet per object worden uitgezocht wat daadwerkelijk is ontworpen en wat niet. Dit betekend dat alle ontwerptekeningen moeten worden nagekeken om vast te stellen welk deelgebied wel of niet ontworpen is, een tijdrovend proces.

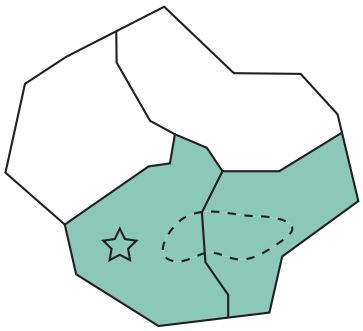

Conceptuele weergave van de huidige kaart, aan de hand van administratieve objectgrenzen

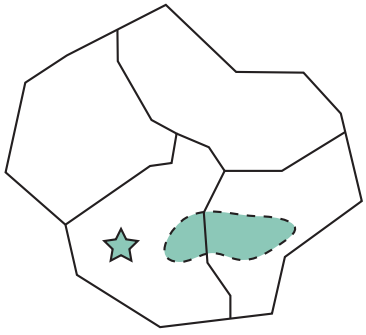

Conceptuele weergave van de gewenste kaart, aan de hand van ontwerpgrenzen

7.3 Aanbevelingen

"Met name de behoefte aan een informatiesysteem is actueel. De zorg van het SBB voor het landschap beslaat inmiddels al een lange periode. Tal van landschappen die 20 tot 30 jaar geleden bij een herinrichting bewust zijn ontworpen, zijn nu weer aan vernieuwing toe. Een sprekend voorbeeld hiervan is Walcheren. In de toekomst zal voor veel gebieden een dergelijke 'tweede generatie landschapsbouw' plaatsvinden, en op langere termijn zelfs een derde of vierde generatie. De landschapsbouw kan zich dan ontwikkelen in de richting van een meer continue zorg voor het landschap. Bij het opstellen van een landschapsplan is het belangrijk om terug te kunnen kijken naar het beeld zoals dat de ontwerpers destijds voor ogen heeft gestaan. Dit draagt bij aan het inzicht in de opbouw van het landschap. In de toekomst zullen ook de ontwerpen uit de provincies nog in dit documentatiesysteem moeten worden opgenomen. Het is dan ook te verwachten dat de archivering van het ontwerpwerk in het landelijke gebied nog enige jaren de aandacht zal vragen."

Het bovenstaande is een directe quote uit het Jaarverslag van Staatsbosbeheer van 1983. Het toont aan dat ook toen al het belang van een goede archivering is ingezien.

Aan deze goede voornemens lijkt niet geheel te zijn beantwoord. Om te voorkomen dat de informatie dat is voortkomen uit dit onderzoek verloren gaat, moeten er een aantal stappen worden genomen. Een eerste methode die al is aangedragen om de kennis te bewaren is het publiceren van een website waarop voor elk object staat met de gevonden ontwerpinformatie. In diezelfde lijn stellen wij voor om de informatie over de landschapsarchitectonische ontwerpen op te nemen in OGIS- systeem van Staatsbosbeheer. In dit GIS-systeem kunnen de medewerkers van Staatsbosbeheer allerlei informatie opvragen over de objecten. Het toevoegen van de informatie in het systeem betekend bovendien een goede stap in de richting voor een early warning system.
Daarnaast zal ook het toevoegen van informatie over het ontwerp een welkome aanvulling zijn op de beheersplannen die eens in de tien jaar voor elk object verschijnen. Uit een inventarisatie (uitgevoerd door Harma Horlings in regio West) blijkt dat tot op heden in geen enkel beheersplan enige informatie wordt vermeld over het ontwerp. Cultuurhistorie wordt vaak wel genoemd en natuurwaarde natuurlijk ook. Het toevoegen van de ontwerpinformatie in de beheersplannen kan er voor zorgen dat in de toekomst, naast de natuur en cultuurhistorische waarden, ook de landschapsarchitectonische waarde wordt meegenomen in het ontwerp. In eerste instantie zal het opnemen van de ontwerpinformatie, zoals is opgesomd in de lijst met ontworpen terreinen, voldoende zijn om in ieder geval de beheerders er op attent te maken dat er aan een object is ontworpen.
Bij nieuwe ontwikkelingen in een object, die grote ruimtelijke veranderingen met zich mee brengen, is het onze aanbeveling om verder onderzoek te doen naar de ontwerpintenties van het object. Zo kan worden voorkomen dat de oorspronkelijke ontwerpideeën van een object misschien wel verdwijnen.
Het is natuurlijk niet per definitie het geval dat de vroegere ontwerpideeën nog steeds van toepassing zijn op de nieuwe ontwerpopgave. Maar ook deze ontwerpgeschiedenis van de laatste 80 jaar draagt bij aan de historie van een gebied, net als de ontginningsgeschiedenis van 300 jaar geleden. Het ontwerp is evengoed onderdeel van de 'cultuurhistorie'. Of deze dan nog past in nieuwe ontwikkelingen zal altijd afhangen van meerdere factoren.
Voor de informatie over het ontwerpverleden geldt, dat de vroegere inrichting niet altijd bepalend hoeft te zijn voor toekomstige inrichting, maar als de informatie niet bekend is, kan deze ook niet gebruikt worden. Passen de

ontwerpprincipes niet bij de toekomstige inrichting of is het misschien een slecht ontwerp, dan hoeft het niet meegenomen te worden. Maar geen rekening houden met de kennis zou er uiteindelijk in resulteren dat de kennis verloren gaat en dat zou niet gewenst zijn.

Abstract

Staatsbosbeheer (National forestry management) is an organisation that owns and/or manages 6% of the Dutch surface. Although currently Staatsbosbeheer manages forest and nature terrains, formerly it also planned and designed large parts of the Netherlands from 1916 till 1988. This design history of Staatsbosbeheer laid one of the pillars that the modern Dutch landscape architecture still rests on nowadays. Numerable of the designs made by Staatsbosbeheer and others are still owned and/or managed by Staatsbosbeheer. And to prevent that the used design principles are forgotten in future development, Staatsbosbeheer wants to have an overview of all their designed terrains.
The goal of this research is an early warning system, which can be used by the managers of Staatsbosbeheer and others, to quickly find out if a terrain is designed. Because of the relatively short time span of this investigation, only a minimum amount of information is described for each object. But the foremost goal is to notify that a terrain has been designed, further information and policy regarding this information is to be determined by Staatsbosbeheer.

To find the designed terrains, the term 'landscape architectural design' first has to be defined. To understand what a landscape architectural design is, it is divided in the terms: Landscape, design and landscape architecture. Landscape is the result of an abiotic, biotic and anthropogenic layer interacting over time. The design or arrangement of the landscape is the deliberate and planned arrangement of elements in these layers. Landscape architecture is finally, besides the deliberate and planned arrangement of the landscape, also striving for beauty and form during the design process. From this definition the search for the designed terrains is started. This search has taken several routes and consulted several books, archives and designers and employees of Staatsbosbeheer. The current result is that of the 618 terrains, 255 are designed, 276 are not and 87 terrains are yet to be determined.

The goal of this research is not only to determine the number of terrains that are a product of a landscape architectural design, but also to show the scope of the designs in ownership or management by Staatsbosbeheer and the role of those terrains within the Dutch tradition of landscape architecture. This results in the ordination of the list of designed terrains, in five categories: Forests, Recreational landscapes, Historical redevelopments, Nature developments and Land consolidations. This categorisation is not only used to give order to the large list of terrains, but also to show that Staatsbosbeheer is more than only a forest manager, it is also a nature manager and host for recreationists.
To further elaborate these categories and to show the scope of the terrains owned by Staatsbosbeheer, two designs are chosen from each category. These designs represent the scope of Staatsbosbeheers' collection of landscape designs, the best. The designs are described and placed in their historic perspective to understand why they were designed as such. Within each design description the distinction is made between design ideas, design concepts and design tools. With this description there rises a better understanding of why a terrain was arranged in a certain way and which ideas lay at the foundation of this design.
The large scope of terrains managed and/or owned by Staatsbosbeheer is not only established by the differentiation in categories but also by the differentiation of the designs within the categories over time. This makes Staatsbosbeheer an important treasure holder of the Dutch landscape architectural heritage.

Samenvatting

Staatsbosbeheer is een organisatie die 6% van het Nederlandse grondoppervlak in bezit en/of beheer heeft. Alhoewel Staatsbosbeheer tegenwoordig een beheerder is van bos en natuurterreinen, waren ze van 1916 tot 1988 ook betrokken bij het actief plannen en ontwerpen van grote delen van het land. De ontwerpgeschiedenis van Staatsbosbeheer is hiermee één van de steunpilaren van de moderne Nederlandse landschapsarchitectuur. Vele van de ontwerpen die zijn gemaakt door Staatsbosbeheer en andere zijn momenteel nog steeds in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer. En om te voorkomen dat de gehanteerde ontwerpprincipes verloren gaan in toekomstige ontwikkelingen, wil Staatsbosbeheer een overzicht van al hun ontworpen terreinen. Het doel van dit onderzoek is een 'early warning system dat gebruikt kan worden door Staatsbosbeheer en anderen om te ontdekken of een terrein is ontworpen of niet. Vanwege de relatieve korte tijdsspan van dit onderzoek is enkel een beperkte beschrijving gemaakt van elk object. Het belangrijkste doel is echter om aan te tonen dat een terrein is ontworpen, verdere informatie en beleid over de kennis dient later te worden vastgesteld door Staatsbosbeheer zelf.

Om de ontworpen terrein te vinden, dient allereerst de term 'landschapsarchitectonisch ontwerp' te worden vastgesteld. Om te begrijpen wat een landschapsarchitectonisch ontwerp is, is de term opgesplitst in drie termen: Landschap, ontwerp en landschapsarchitectuur. Landschap is het resultaat van een abiotische, biotische en antropogene laag die op elkaar reageren en over tijd het landschap vormen en blijven vormen. Het ontwerpen of inrichten van het landschap is het bewust en planmatig inrichten van elementen binnen deze lagen en deze lagen zelf. Landschapsarchitectuur is, naast het bewust en planmatig inrichten van het landschap, ook het streven naar schoonheid en vorm gedurende het ontwerpproces. Vanuit deze definitie is de zoektocht naar de ontworpen terreinen begonnen. Deze zoektocht heeft verschillende routes gevolgd en heeft gebruik gemaakt van de kennis in boeken, archieven en van ontwerpers en werknemers van Staatsbosbeheer. Het huidige resultaat hiervan is dat van de 618 objecten, er aan 255 objecten is ontwerpen, 276 zijn dit niet en van 87 objecten moet dit nog worden vastgesteld.

Het doel van dit onderzoek is niet alleen geweest om vast te stellen welke terreinen het product zijn van een landschapsarchitectonisch ontwerp, maar ook om de reikwijdte te tonen van de ontwerpen in bezit en/of beheer van Staatsbosbeheer. En om de rol te tonen die deze ontwerpen hebben in de traditie van de Nederlandse landschapsarchitectuur. Dit heeft geresulteerd in een ordening van de lijst van ontworpen terreinen in vijf categorieën: Bos, Ontspanningslandschap, Historische herontwikkeling, Natuurontwikkeling en Ruilverkaveling en landinrichting. Deze categorisering geeft niet alleen orde aan de lijst van ontwerpen, maar toont ook aan dat Staatsbosbeheer niet alleen een bosbeheerder is, maar ook natuurbeheerder en een gastheer voor recreanten. Om deze categorieën nader toe te lichten en om het scala van terreinen te laten zien, zijn per categorie twee ontwerpen gekozen. Deze gekozen terreinen zijn exemplarisch voor de ontwikkeling binnen de categorie en tonen het best de reikwijdte van de collectie van landschapsontwerpen die Staatsbosbeheer in handen heeft. De ontwerpen zijn beschreven en zijn geplaatst in hun historische context om beter te kunnen begrijpen waarom ze op deze manier zijn ingericht. Binnen elke ontwerpbeschrijving is er een onderscheid gemaakt tussen ontwerpideeën, ontwerpconcept en ontwerpmiddelen. Aan de hand hiervan verschijnt een beter inzicht waarom een terrein op een bepaalde manier is ingericht en welke ideeën hieraan ten grondslag lagen.
Het grote scala aan terreinen dat in bezit en/of beheer is van Staatsbosbeheer wordt niet alleen bevestigt door de differentiatie in categorieën, maar ook door de ontwikkeling van de ontwerpen binnen deze categorieën door de tijd heen. Wat Staatsbosbeheer een belangrijke schatbewaarder maakt van het Nederlandse landschapsarchitectonische erfgoed.

Literatuurlijst

Literatuur

Andela, G. (2000) Kneedbaar landschap, Kneedbaar volk, de heroïsche jaren van de ruilverkavelingen in Nederland, THOTH, Bussum

Andela, G. (2011) J.T.P. Bijhouwer : grensverleggend landschapsarchitect, 010, Rotterdam

Backer, A.M., et al (1995-200) *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur : bezoekersgids en vademecum tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland, De Hef, Rotterdam*

Baljon, L. (1992). *Designing parks: an examination of contemporary approaches to design in landscape architecture based on a comparative design analysis of entries for the Concours International: Parc de la Villette, Paris.* Amsterdam: Architectura & Natura Press.

Barends, S. (2005). *Het Nederlandse landschap; een histrorisch-geografische benadering.* Utrecht: Stichting Matrijs.

Benthem, R.J. (1950) Het werk van Staatsbosbeheer voor de verzorging van ons landschap I en II, uit Natuur en Landschap 4 (1 en 2)

Berendze, F., et al (2007) Ecology of communities, ecosystems and landscapes, Environmental sciences group, Wageningen UR

Bergh, S. v. (2004). *Verdeeld land; De geschiedenis van de ruilverkaveling in Nederland vanuit een lokaal perspectief, 1890-1985.* Wageningen: N.W. Posthumus Instituut.

Bertram, C., & Jong, E.D. (2008). Analyses and intuition; Designing Landscapes. In C. Bertram, & E. d. Jong, *Michael van Gessel. Landscape Architect* (pp. 8-26). Rotterdam: Nai Publishers.

Bijhouwer. J.T.P. (1954) Waarnemen en ontwerp in tuin en landschap, Argus, Amsterdam

Blerck, H. van. (1995). *Bouwen aan het Drentse landschap. Een spanningsveld tussen ontwerp en*

Blerck, H.J.J.C.M. (2002) Een lange adem, H.W. de Vroome (1921- 2001), Schokland, Rhenen

Blerck, H.J.J.C.M., et al (2008) Canon van het Nederlandse landschap, Blauwdruk, Wageningen

Blerck, H. van. (2008). Drents Esdorpenlandschap. Moderne stilering van een oud cultuurlandschap. In H. van Blerck, M. Pothoff, H. Harsema, D. Sijmons, G. Andela, & H. Spek, *Canon van het Nederlandse Landschap* (pp. 46-47). Wageningen: Uitgeverij Blauwdruk.

Bloemers J.H.F. (2007) Uit het ARCAM Debat Groene Vingers van 20-02-07, Amsterdam

Boekhorst-van Maren, E. T., et al (1984). *Advies Landschapsbouw de Hilver.* Utrecht: Staatsbosbeheer.

Boekhorst-van Maren, E. T., et al (1987). *Advies Landschapsbouw Noorderpark.* Utrecht: Staatsbosbeheer.

Bolhuis, P. v. (2004). *Het verzonnen land; Nederlandse landschapsarchitectuur in vogelvlucht.* Wageningen: Uitgeverij Blauwdruk.

Brinkhuijsen, M. (2008). *Landscape 1:1. A study of designs for leisure in the Dutch countryside.* Wageningen: Pons & Looijen BV.

Bruin, D. de, et al (1987) Ooievaar, de toekomst van het rivierengebied, Gelderse Milieufederatie, Arnhem

Buis, J., & Verkaik, J. (1999). *Staatsbosbeheer; 100 jaar werken aan groen Nederland.* Utrecht: Uitgeverij Matrijs.

Buro Maas. (1979). *Basisplan Noorderpark. Breda:* Buro Maas

Buro Maas. (1984). *Deelplan polder de Gagel en Ruigenhoekse Polder.* Breda: Buro Maas

Cultuurtechnische Dienst. (1965). *Rapport voor de ruilverkaveling Sleenerstroom.* Utrecht: Ministerie van Landbouw en Visserij.

De Volkskrant. (2011, April 30). Natuur te koop; Reportage 40 miljoen bezuinigen. *de Volkskrant* , p. het Vervolg 4.

Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden. (1996). *Ruilverkaveling De Hilver; Ontwerp-plan.* Utrecht: Centrale landinrichtingscommissie.

Dirkmaat, J. (2006) Nederland weer mooi, op zoek naar een natuurlijk en idyllisch landschap, ANWB

DLG regio West. (1995) *Herinrichting Noorderpark, ontwerp-plan*, Ministerie van LNV, Landrinrichting en Beheer Landbouwgronden.

DLG regio West. (1995) *Herinrichting Noorderpark, Evaluatie van het ontwerp-plan*, Ministerie van LNV, Landrinrichting en Beheer Landbouwgronden.

DLG regio west, Arcadis (2002). *Natuurontwikkeling Willeskop, toelichting op het ontwerpplan.* Utrecht: DLG

DLG regio Zuid. (2006). *Landinrichting De Hilver; Inrichtingsvisie op de Ecologische Hoofdstructuur en Ecologische Verbindingszones.* Tilburg: Dienst Landelijk Gebied regio Zuid.

DLG. (2011, Juli 27). *Achtergrondinformatie; verdere informatie over het landinrichtingsproject*. Opgeroepen op augustus 10, 2011, van Landinrichting De Hilver: http://dehilver.nl/pages/achtergrondinformatie.aspx

Duchhart, I. (2007) Designing sustainable landscapes: From experience to theory, a process of reflective learningn from case-study projects in Kenya, PHD thesis Wageningen UR

Feddes, F. et al (1999) Nota Belvedere, Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting, in opdracht van VROM en LNV, VNG uitgeverij, De Haag

Goor, C. v., Lucassen, F., Tutein Nolthenius, C., & Engel, M. (1985). *Bosgebruik en bosbeheer; De geschiedenis van het Nederlandse bos.* Utrecht: Staatsbosbeheer - Kasteel Groeneveld.

Haringa, J. (1985). *Geschiedenis van Drenthe.* Assen: Boom Meppel.

Hellemondt, E.M. et al (2002) Papier en landschap, Archivering tuin- en landschapsarchitectuur in Nederland, Expertisecentrum LNV, Wageningen

Hidding, M. (2006). *Planning voor stad en land.* Uitgeverij Coutinho: Bussum.

Ingmire, T.J., & T. Patri. (2007) An Early Warning System for Regional Planning. Journal of the American Institute of Planners, 37:6, 403-410

Jong, E. A. (2007). *Perspectief Maakbare Geschiedenis.* Rotterdam: Stimuleringsfonds voor Architectuur.

Jonge, N., & Kerkstra, K. (1985). Van Barokbos naar Randstadgroenstructuur; enkele cultuurhistorische aspecten. *Groen: vakblad voor groen in stad en landschap* , 15-17.

Kempenaar, A., Mulder-Radetzky, R., & Ool, M. v. (2004). *Oranjewoud, pronkzaal van Friesland.* Banda Heerenveen bv: Heerenveen.

Kerkstra, K., & Vrijlandt, P. (1988). *Het landschap van de zandgebieden. Probleemverkenning en oplossingsrichting.* Utrecht: Huisdrukkerij Westraven.

Koerkamp, Groot, E., et al. (2005). *Landschapsontwikkelingsplan Groene Driehoek, Gemeenten Lopik, Montfoort & Oudewater*. Culemborg: Brons+Partners.

Laat, de L. (2003*). Lopikerwaard 1953-2003, Landinrichting voor boer en burger.* Utrecht: Uitgeverij Matrijs.

Lagerwey, J., & Steenbergen, A. v. (1985). Landschap als samenbindend element : concretisering van de Randstadgroenstructuur in Haaglanden. *Groen : vakblad voor groen in stad en landschap* , 3-7.

Landinrichtingscommisie Lopikerwaard. (1972). *Inspraakrapport voor de ruilverkaveling Lopikerwaard, voorontwerp-planwijziging*. Landinrichtingscommisie Lopikerwaard.

Landinrichtingsdienst. (1973). *Rapport voor de ruilverkaveling Stedum-Loppersum.* Utrecht: Landinrichtingsdienst.

Landinrichtingsdienst. (1983). *Rapport voor de ruilverkaveling Noordpolder.* Utrecht: Landinrichtingsdienst.

Landinrichtingscommisie Lopikerwaard. (1992) *Voorontwerp-planwijziging ruilverkaveling Lopikerwaard.* Landinrichtingscommisie Lopikerwaard.

Landschapbeheer Groningen. (2010). *Bosplan Boerdam-Fraamklap.* Groningen: Landschapbeheer Groningen.

Lawson, B. (1980). *How Designers Think, the design process demystified.* Oxford: Architectural Press

Lier, van H.N. (1971). *Openluchtrecreatie in de Lopikerwaard*. Instituut voor cultuurtechniek en waterhuishouding

LNV. (2001). *Evaluatie Strategische Groen Projecten, eindrapport.* Den Haag: LNV.

Loidl, H., & Bernard, S. (2002). *Opening Spaces, Design as landscape architecture.* Basel: Birkhäuser.

Lörzing, H. (1992) Van Bosplan tot Floriade, Nederlandse park- en landschapsontwerpen in de twintigste eeuw, 010, Rotterdam

Luiten, E. en R. Visser (1985) Landschapsbouw in ontwikkeling, het denken over de bijdrage aan ruilverkavelingsprojecten, vakgroep Landschapsarchitectuur, Wageningen

Meeus, J. (1986) Op zoek naar een instrumentarium voor ontwerpkritiek in de Landschapsarchitectuur, PHD thesis Wageningen UR

Ministerie van Landbouw en Visserij (1992) Nota landschap, regeringsbeslissing Visie landschap, SDU, Den Haag

Ministerie van Landbouw en Visserij, Cultuurtechnische Dienst (1977) Visie landschapsbouw, Den Haag

Nieuwland. (2011). *Archieven van overheidsinstellingen*. Opgeroepen op augustus 4, 2011, van Nieuwland Erfgoed: http://www.nieuwlanderfgoed.nl/archief/collecties/overheidsinstellingen

Ommelander Courant. (2004, Maart 11). Verborgen natuur in Groningen; Het Middelstummerbos. *Ommelander Courant* .

Ool, M. v. (2011). Oud land en nieuw land. In Staatsbosbeheer, *Wandel en Handel op de zeebodem; 50 jaar Kuinderbos, schitterende 're-creatie' op waardeloze grond* (pp. 26-41). Hengelo: Grafisch bedrijf SWB.

Overdijkink, G. (1953). Het landschapsplan en het algemene beplantingsplan van de Noordoostpolder. *Van zee tot land; Rapporten en mededelingen inzake de droogmaking, ontginning en sociaal-economische opbouw der IJsselmeerpolders. , 1953* (9), 3-16.

Provincie Groningen. (2008). *Bloeiende bosranden in Groningen, fase 3*. Opgeroepen op augustus 10, 2011, van Programma landelijk gebied Groningen: http://plg-noord.iwink.nl/plg.iwink.nl/hoofdmenu/projecten1/bloeiende-

bosranden-hoogeland-4b07

Rogers, E.B. (2001). Landscape design, a Cultural and Architectural History. New York: Harry N. Abrams Publishers.

Sijmons, D.F. (1991) Het casco-concept een benaderingswijze voor de landschapsplanning, Studiereeks Bouwen aan een Levend Landschap, nummer 24, Informatie- en KennisCentrum en NBLF, Utrecht

Sijmons, D., Y. Feddes, et al. (2003). *Staats-Spaanse Linies: valorisering van Frontierland Zeeuws-Vlaanderen.* Utrecht: H+N+S Landschapsarchitecten

Staatbosbeheer (1985) Catalogus van de tentoonstelling Landschapsarchitectuur. Utrecht: Staatsbosbeheer-Landschapsbouw.

Staatsbosbeheer (2006) Landschap leeft! Visie op ontwikkeling en beheer van het landschap bij Staatsbosbeheer, Driebergen: Staatsbosbeheer

Staatsbosbeheer, 1958, jaarverslag

Staatsbosbeheer, 1965, jaarverslag

Staatsbosbeheer, 1966, jaarverslag

Staatsbosbeheer, 1968, jaarverslag

Staatsbosbeheer, 1969, jaarverslag

Staatsbosbeheer, 1974, jaarverslag

Staatsbosbeheer, 1975, jaarverslag

Staatsbosbeheer, 1983, jaarverslag

Staatsbosbeheer. (2005). Museumpark Landgoed Oranjewoud. (H. Punter, Samensteller) Groningen: Staatsbosbeheer Regio Noord.

Staatsbosbeheer. (2011). *recreatie om de stad*. Opgeroepen op augustus 2, 2011, van staatsbsobeheer: http://www.staatsbosbeheer.nl.accept.evident.nl/Nieuws%20en%20achtergronden/Dossiers/Recreatie%20om%20de%20Stad.aspx

Steenhuis, M., & Hooijmeijer, F. (2009). *Maakbaar landschap; Nederlandse landschapsarchitectuur 1945-1970.* Rotterdam: Nai publishers.

Steenhuis, M., & Tilborg, H. v. (20006). Als je weghaalt en leegmaakt, komt de schoonheid boven. Landschapsarchitect Michael van Gessel, winnaar van de Bijhouwerprijs 2006. *Blauwe Kamer : tijdschrift voor landschapsontwikkeling en stedebouw* (4), 20-33.

Vereniging Nederlands Cultuurlandschap. (2010, Juni). *Friesland mooiste van het land*. Opgeroepen op Juni 17, 2011, van Nederlands Cultuurlandschap: http://www.nederlandscultuurlandschap.nl/actueel39-provincie%20friesland%20mooiste.htm

Visser, R. (1997) Een halve eeuw Landschapsbouw, het landschap van de landinrichting, Blauwdruk, Wageningen

Vroom, M. (1992). *Buitenruimten. Ontwerpen van Nederlandse tuin- en landschapsarchitecten na 1945.* Amsterdam: TOTH publishers.

Vroom, M. (2005). *Lexicon van de tuin- en landschapsarchitectuur.* Wageningen: Uitgeverij Blauwdruk.

Vroome, H. (1985). Meer dan een halve eeuw ruilverkavelen. In J. Abrahamse, S. Bottema, B. M.H., H. Vroome, Waterblok, & H.T., *Het Drentse Landschap* (pp. 123-137). Zuthpen: De Walburg pers.

Website Staatsbosbeheer

Wilmes, L. (1953). De Aanleg van de beplantingen en de boscomplexen in de Noordoostpolder. *Van Zee tot land; Rapporten en mededelingen inzake de droogmaking, ontginning en sociaal-economische opbouw der IJsselmeerpolders* (9), 17-63.

Woestenburg, M., Lengkeek, J., & Timmermans, W. (2009). *Recreatie & landschap 1900-2009; van bermtoerisme tot Dance Valley.* Uitgeverij Landwerk: Wageningen.

Archieven

Bibliotheek Staatsbosbeheer	Driebergen
Museum Nieuwland	Lelystad
Nationaal Archief	Den Haag
Natuur Wetenschappelijk Archief (NWA)	Staatbosbeheer
Nederlands Architectuurinstituut (NAi)	Rotterdam
Speciale collectie	Wageningen

Gesprekken en contacten (van maart 2011 tot augustus 2011)

Jan Janse (Staatsbosbeheer Zuid)
Harma Horlings (Staatsbosbeheer West)
Luc Korpel (Staatsbosbeheer Zuid)
Seline Geijkens (Staatsbosbeheer Oost)
Jori Wolf (Staatsbosbeheer Noord)
Berthe Jongejan (DLG Centraal)
Willem van Wingerden (DLG Centraal)
Michaël van Buuren (DLG Oost)
Livina Tummers (DLG West)
Michiel Veldkamp (DLG West)
Bertram de Rooij (DLG Zuid)
Henk van Blerck (Bureau Schokland)
Rik de Visser (Vista Landscapearchitects)
Marinke Steenhuis (SteenhuisMeurs)
Imke van Hellemondt (VU Amsterdam)
Rudi van Etteger (Wageningen UR)

Expertmeeting in het Schip van Blaauw (7 juli 2011)

Deelnemers
Rien van de Berg
Henk van Blerck
Wim Boetze
Dingeman Boogert
Jan Wouter Bruggenkamp
Yttje Feddes
Theo van Keulen
Eric Luiten
Eveline van Maren
Anita Blom
Meto Vroom
Lodewijk Wiegersma

Organisatie
Jonas Papenborg (Organisatie en presentatie)
Remco van der Togt (Organisatie en presentatie)
Marlies Brinkhuijsen (Organisatie en gespreksleider)
Harma Horlings (Organisatie en ondersteuning)
Jan Janse (Organisatie en ondersteuning)
Janine Beens (Film en documentatie)

Bijlagen

Ruilverkaveling Altena-West; Door: Staatsbosbeheer: L.A.M. Perlo, N.M. De Jonge (1965-66), F.M. Maas (1967)

Bijlage 1 Lijst ontworpen terreinen

De lijst met ontworpen terreinen is uitgeprint te groot en te onverzichtelijk om bij te voegen als een papieren bijlage. De lijst wordt daarom apart en digitaal aan Staatsbosbeheer overgedragen. Hieronder de verklaring van de termen en de symbolen die gehanteerd worden in deze lijst.

Naam regio
Deelregio Staatsbosbeheer: Noord, Oost, West of Zuid.

Naam district
Districtsindeling door Staatsbosbeheer

Naam beheereenheden
Beheerseenheden, benaming door Staatsbosbeheer

Naam object
Objectnamen, benaming door Staatsbosbeheer. Deze en bovenstaande typeringen zijn allen administratieve grenzen.

Ontworpen
Is het terrein ontworpen Ja of Nee. Antwoord wordt bepaald door criteria welke eerder zijn vastgesteld.

Specificatie deelgebied
Binnen een object bestaan vaak verschillende deelobjecten. Indien er slechts aan een specifiek deelobject is ontworpen kan dat hier worden aangegeven. 'Als geheel' wordt ingevuld bij een ontwerp voor het object.

Jaar
Jaar van ontwerp van het plan. Indien er meerdere keren is ontworpen of over een langdurig proces, wordt dit eveneens weergegeven.

Ontwerper/bureau
Landschapsarchitect of ontwerpbureau welke het ontwerp heeft gemaakt. Indien meerdere, allen weergeven.

Type
Onderverdeling in verschillende categorieën, zie tabel voor een korte beschrijving. In hoofdstuk 2 zal deze ordening nader worden toegelicht.

Beschrijving
Korte beschrijving van het terrein met eventuele bijzonderheden.

Bron
Bronnen die zijn gebruikt en waar meer informatie is te vinden over het ontwerp.

B	Bossen. Dit zijn nieuw aangelegde bossen zoals de structuurbossen in Flevoland, maar ook bossen die herontwikkeld zijn voor een nieuwe functie.
O	Ontspanningslandschappen. Terreinen welke zijn aangelegd of herontwikkeld met als hoofddoel recreatie en ontspanning. Het gaat hier bijvoorbeeld om de Groene Sterren, maar ook om dorpsbosjes.
H	Herontwikkeling historische terreinen. Dit zijn objecten die vanuit hun cultuurhistorische waarde herontwikkeld zijn. Het gaat hier om forten, vestingen en landgoederen. Het historische cultuurlandschap behoort niet tot deze categorie.
N	Terreinen die zijn als ontwikkeld als natuurgebied, natuurreservaten waaraan is herontworpen behoren ook tot deze categorie. Recreatie is hier vaak een nevenfunctie, maar het creëren van nieuwe natuurwaarde is het hoofddoel.
R	Grootschalige herontwikkeling van voornamelijk agrarische gronden met als hoofddoel het versterken van de agrarische productie. Landinrichtingen van latere jaren waar landbouw een kleine rol speelt, maar waar wel op landschappelijke schaal wordt ingegrepen behoren ook tot deze categorie.

Bijlage 2 Archief evaluatie

Speciale collectie Wageningen

Evaluatie archieven Speciale Collectie Wageningen UR

De speciale collecties van de bibliotheek van Wageningen nemen een belangrijke positie in de archivering van materiaal van Nederlandse tuin- en landschapsarchitecten. De speciale collecties beheren, conserveren en verzamelen materiaal, collecties en archieven van alle Nederlandse tuin- en landschapsarchitecten. Binnen deze collecties valt ook de collectie van Staatsbosbeheer. (Papier en landschap)

Inhoud Archief

De speciale collecties hebben een brede, doch incomplete, verzameling van materiaal van Staatsbosbeheer. Het belangrijkste voor het onderzoek naar de ontworpen terreinen van Staatsbosbeheer is de collectie met landschapsplannen van ruilverkavelingen uit de periode 1954 tot 1980. Deze zijn in de afgelopen jaren ingescand, zodat deze ook op cd-rom te raadplegen zijn. Daarnaast bevat de speciale collecties de archieven van tal van ontwerpers en ontwerpbureaus waarbij mogelijk ook materiaal zit van ontwerpen die nu in beheer zijn bij Staatsbosbeheer. Voorbeeld hiervan is het werk van Hans Warnau dat nu (grotendeels) in de archieven van de speciale collectie is ondergebracht.

Gebruik van het Archief

Het raadplegen van het archief van de speciale collecties is erg gebruiksvriendelijk door het geautomatiseerde database TUiN. Via de website van de bibliotheek van de universiteit Wageningen kan gemakkelijk naar ontwerpen en ontwerptekeningen gezocht worden door het zoekformulier van de TuiN database in te vullen. Als uitkomst van de zoekopdracht worden de gegevens van het project gegeven als mede het projectnummer waarmee het materiaal van het project kan worden opgevraagd. Soms worden deze gegevens begeleidt door een beknopte beschrijving van het ontwerp. Dit vanwege de koppeling met de documentatie die is aangelegd voor de *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur* van Carla Oldenburger, Annemieke Backer en Eric Blok. (papier en landschap)

Voor de zoektocht naar ruilverkavelingprojecten zijn de speciale collecties ook in het bezit van de ruilverkavelingatlas. Hierin staan alle ruilverkavelingen die vanaf 1954 zijn aangevraagd en alle ruilverkavelingen die zijn uitgevoerd. Via de atlas kan worden opgezocht waar er een ruilverkaveling heeft plaatsgevonden en onder welke naam. Vervolgens kan via de TUiN database aan de hand van de naam van de ruilverkaveling het bijbehorende kaartmateriaal worden opgevraagd.

Bruikbaarheid

De speciale collecties bevatten een uitgebreide verzameling aan kaarten en (in mindere mate) beschrijvingen van ontwerpen van Staatsbosbeheer. De kaarten die in de collecties liggen zijn doorgaans van de plannen zoals deze uiteindelijk zijn goedgekeurd en daarmee dus ook uitgevoerd. De koppeling tussen de ontwerpen en de objecten die nu in beheer zijn van Staatsbosbeheer is daardoor goed te maken. Het aandeel toelichten en beschrijvingen bij de plannen is echter in mindere mate aanwezig. Hierdoor is het lastig om een uitgebreide beschrijving van de plannen te maken. Gelukkig bevat de bibliotheek van de universiteit van Wageningen veel toelichtingen bij de ruilverkavelingplannen. Door deze aan te vragen bij de bibliotheek is het mogelijk om een uitgebreide beschrijving van de plannen te maken.

Pluspunten van de speciale collecties
Veel informatie aanwezig. Met name met betrekking tot de ruilverkavelingen.
Erg eenvoudig op te zoeken door middel van de TUiN database.

Minpunten van de speciale collecties
Er is voornamelijk kaartmateriaal aanwezig. De toelichtingen op de plannen ontbreekt of ligt in de 'gewone' bibliotheek waardoor het veel extra tijd kost om de informatie aan de plannen te koppelen.

Zoekfunctie voor TUiN database op de website van de bibliotheek van de Wageningen universiteit

NAi

Evaluatie archieven NAi Rotterdam

Via verschillende voetnoten in de literatuur is te vinden dat veel interessant kaartmateriaal te raadplegen is bij de NAi in Rotterdam. In de archieven van de NAi liggen ontwerptekeningen die door de afdeling landschapsarchitectuur van Staatsbosbeheer zijn gemaakt in de jaren 1965-1980. (NAi, 1997)

Inhoud Archief

De verzameling bestaat uit 430 pasteltekeningen uit de jaren '60 en 400 calques van latere jaren die in 1984 zijn geborgen en beschreven. Gemaakt door bekende ontwerpers van Staatsbosbeheer zoals: Nico de Jonge, Ellen Brandes, Rob Nas, Alle Hosper e.a. Daarnaast bevat de collectie nog 572 tekeningen van voornamelijk voorstudies en niet-uitgewerkte plannen die na 1984 aan de collectie zijn toegevoegd. (NAi, 1997)

Gebruik Archief

Om de te bekijken tekeningen op te vragen moet eerst de kaartenbak worden geraadpleegd. Deze kaartenbak is op te vragen bij de NAi. De kaartenbak is gesorteerd op beschrijvingsnummer, op toponiem, op ontwerper en op thema. Op deze kaartjes staat doorgaans, echter niet altijd, een beknopte beschrijving van enkele zinnen over het ontwerp.
Bij de speciale collecties in Wageningen zijn ze in het bezit van een kaartenbak met foto's van de ontwerptekeningen gesorteerd op nummer. Hierdoor is het mogelijk om een voorselectie te maken in Wageningen alvorens alle tekeningen bij de NAi uit de archieven moeten worden gehaald.

Bruikbaarheid

De NAi bezit alleen ontwerptekeningen die gemaakt zijn door de ontwerpers van Staatsbosbeheer. De beschrijvingen bij deze ontwerptekeningen ontbreken. Hierdoor is het erg lastig te achterhalen wat de achterliggende ontwerpgedachte bij de plannen is. Daarnaast hebben maar weinig ontwerptekeningen een legenda. Hierdoor is het ook nog eens lastig te concluderen of het bij de tekening gaat om een ontwerp met nieuw toegevoegde ontwerpen, of een tekening van de uitgangssituatie voor het ontwerp. De collectie is dus niet erg bruikbaar als beginpunt voor een zoektocht naar ontwerpen en de uitgangspunten van het ontwerp.
Wel bevat de collectie erg mooie ontwerptekeningen en is hierdoor een positieve toevoeging voor elke beschrijving van ontwerpen. Het kan dus erg waardevol zijn om in de collectie van de NAi te raadplegen als toevoeging op de geschreven teksten die elders gevonden zijn. Daarnaast zegt een afbeelding vaak meer dan duizend woorden. Aan de tekening is, begeleid door enige kennis over de werkwijze van de ontwerper, vaak wel af te leiden wat de uitgangspunten voor het ontwerp zijn geweest. Echter voor een gefundeerde en gedetailleerde beschrijving blijft een begeleidende uitleg gewenst.

Pluspunten NAi collectie

- Mooie tekeningen die een toevoeging zijn in de beschrijvingen van de ontwerpen.
- De catalogisering van de plannen op toponiem, beschrijvingsnummer, ontwerper en thema maakt het eenvoudig om vanuit verschillende uitgangspunten de ontwerptekeningen op te zoeken.
- De kaartenbak bij de speciale collecties maakt het mogelijk om snel te beoordelen welke tekeningen ingezien moeten worden en dus opgevraagd moeten worden in Rotterdam.

Minpunten NAi collectie

- De collectie van de NAi bevat geen uitgebreide tekstuele beschrijvingen. De toelichting op de ontwerpen liggen in andere archieven of zijn verdwenen. Hierdoor is het erg lastig om de uitgangspunten van de ontwerpen te ontrafelen.
- Het ontbreken van een kaartenbak met foto's van de tekeningen zoals bij de speciale collecties in Wageningen ontbreekt in Rotterdam. Hierdoor moet het voorwerk in Wageningen gedaan worden en het raadplegen in Rotterdam.

Ontwerptekening van het Veerse bos door N.M. de Jonge en E. Brandes.

Voorstudie. Bodemkaart van boswachterij Nunspeet door E. Brandes.

Bibliotheek Staatsbosbeheer (Driebergen)

Evaluatie bibliotheek Staatsbosbeheer Driebergen (hoofdkantoor)

Staatsbosbeheer heeft een grote traditie in landschapsbouw en als gevolg daarvan hebben ze een uitgebreid archief en een uitgebreide bibliotheek opgebouwd. Echter door de opsplitsing van het beheer en het beleid (en daarmee ook het ontwerp) is vooral het archief zeer verspreid. De bibliotheek van het hoofdkantoor is echter nog steeds zeer bruikbaar aangezien deze nog een groot aantal boeken documenten bevat omtrent landschapsbouw en de ontwikkeling hiervan.

Inhoud Archief

De bibliotheek van het hoofdkantoor bestaat uit een aantal zeer grote boekenkasten gevuld met boeken over landschapsarchitectuur, bosbouw en natuur. Verder zijn er alle jaargangen te vinden van verschillende tijdschriften waaronder Blauwe Kamer en Groen. De grootste waarde van de bibliotheek zit in de jaarverslagen van Staatsbosbeheer en in de verslagen van ruilverkavelingen. Voor de splitsing met de dienst landschapsbouw (1985) was de bibliotheek van Driebergen een stuk uitgebreider met onder andere veel landschapsplannen. Deze documenten zijn inmiddels verspreid over verschillende archieven en voor een compleet overzicht zie Papier en Landschap (2002).

Gebruik van het Archief

De bibliotheek is vrij toegankelijk, al is het aan te bevelen om zich eerst te melden bij de receptie. Vanwege de functie van hoofdkantoor is het gebouw en vooral de hoofdzaal een komen en gaan van mensen uit verschillende regio's. De bibliotheek is gecombineerd met de centrale zaal van het gebouw waardoor het meer een trefpunt en kantine is dan een bibliotheek. Hierdoor is het vrijwel altijd rumoerig en is er dan ook geen sprake van een typische bibliotheek. De boeken en documenten zijn vrij uit de boekenkasten te halen en zeker wanneer documenten snel worden doorgekeken is dit een voordeel.
Als je in het systeem van de bibliotheek Wageningen bekend bent, dan is het ook mogelijk om boeken uit deze bibliotheek te lenen. Het is niet uitgezocht of je ook boeken kunt lenen als je niet studeert of aan een andere universiteit studeert.

Bruikbaarheid

De documenten met de grootste waarde voor ons onderzoek zijn de jaarverslagen van Staatsbosbeheer en de documenten voor ruilverkavelingen. De jaarverslagen van Staatsbosbeheer geven een goed overzicht van de ontwikkeling van Staatsbosbeheer door de jaren heen. En geven goed weer wat Staatsbosbeheer in een bepaalde tijd belangrijk vond en waarom bepaalde keuzes zijn gemaakt. Omdat voor dit onderzoek voornamelijk is gekeken naar de ontwikkeling van de landschapsbouw zijn de jaarverslagen na 1985 niet nader onderzocht. Immers sindsdien is de dienst landschapsbouw niet langer onderdeel van Staatsbosbeheer.
De documenten voor de ruilverkaveling zijn zeer nuttig wanneer er nader wordt gekeken naar individuele objecten, maar vanwege weinig specifieke informatie over landschapsbouw niet altijd even bruikbaar.
De bibliotheek van Driebergen is overzichtelijk en zeer bruikbaar gezien de aanwezige documenten. De bibliotheek van Wageningen heeft de jaarverslagen en ruilverkaveling documenten ook in zijn archief en Staatsbosbeheer is hierin

dus niet uniek. Een voordeel van Driebergen is dat alle documenten vrij staan om in te lezen en niet eerst opgevraagd hoeven te worden. Het is hiermee eenvoudiger om vlug een jaarverslag door te nemen. Iets wat aan te raden is, aangezien niet elk jaargang evenveel nieuwe en waardevolle informatie bevat.

Pluspunten bibliotheek Staatsbosbeheer Driebergen

- *De jaarverslagen.* Deze zijn vrijwel allen in drievoud aanwezig, op de verslagen van de afgelopen jaren na die op internet zijn te vinden. De jaarverslagen geven een goed overzicht van de ontwikkeling van Staatsbosbeheer. Hoe zij steeds belangrijker zijn geworden voor de ontwikkeling van Nederland en ook hoe het beleid en de kijk op hoe het omgaan met het landschap steeds veranderd. Waar er in het begin vooral wordt gesproken over houtproductie en onderhoud, verschijnen later hoofdstukken over landschapsbouw, natuur en recreatie.
- *Verslagen voor een ruilverkaveling*. Deze documenten geven nadere informatie over een ruilverkaveling en geven voor duidelijk weer hoe het landschap er voor de ruilverkaveling uit ziet, de kwaliteiten hiervan en welke ingrepen er worden gedaan in de ruilverkaveling. Het gedeelte betreffende de landschapsbouw is vaak zeer bondig. Bovendien zijn ook niet altijd de kaarten van de ruilverkaveling bij het document gevoegd.
- *Overzichtelijk.* De bibliotheek is beperkt in omvang maar heeft wel een rijke collectie, echter alleen voor onderzoek naar natuur en landschapsbouw. De bibliotheek is verder vrij toegankelijk en alle documenten kunnen vrij uit de kast worden gehaald.

Minpunten bibliotheek Staatsbosbeheer Driebergen

Incompleet. Een punt wat eerder is aangestipt, verschillende type documenten liggen bij verschillende archieven. Hier liggen wel de documenten voor de ruilverkavelingen, maar de schetsen en ontwerptekeningen liggen bij de Speciale Collectie of het NAi.
Niet uniek. Hoewel de documenten bruikbaar zijn, is het in zijn collectie niet uniek aangezien de Universiteit van Wageningen nagenoeg de zelfde collectie heeft en meer. Welke de voorkeur heeft verschilt per persoon.

NWA archief Staatsbosbeheer

Evaluatie NWA archief Staatbosbeheer

Het NWA archief is het eigen archief van Staatbosbeheer waarin alle documenten door en voor Staatsbosbeheer worden opgeslagen. Deze documenten zijn vrij in te zien, mits toestemming van Staatsbosbeheer, en zijn overzichtelijk opgedeeld in archiefkasten en op te zoeken via een digitaal register.

Inhoud archief

- *Advies voor een ruilverkaveling (Staatsbosbeheer, vaak afdeling cultuurtechnische dienst of afdeling landschapsbouw, landschapsarchitectuur)*Document voorafgaand aan een ruilverkaveling. Deze behandeld de huidige staat van het landschap, hoe het is gevormd en belangrijke waarden van het gebied. Het document geeft advies hoe de waarden in het landschap van nu behouden of versterkt kunnen worden in de ruilverkaveling.
- *Beheersplan/Beheersvisie (Voornamelijk door Staatsbosbeheer zelf)* Beschrijving van het object met voornamelijk aandacht voor de begroeiing. In dit type document wordt beschreven wat er gedaan moet worden om het terrein in dezelfde staat te behouden dan wel in een bepaalde richting te ontwikkelen.
- *Natuurontwikkelingsplan (Door DLG of externe (ingenieur)bureaus)* Document hoe of een natuurgebied verder kan worden doorontwikkeld of hoe van een terrein 'nieuwe' natuur kan worden gemaakt.
- *Toekomstvisie (Voornamelijk ontwerpbureaus of Staatsbosbeheer)* Documenten die een visie geven over doorgaans grote gebieden waar meerdere objecten onder vallen. De visies zijn heel open en abstract en kunnen niet direct worden uitgevoerd. Soms bouwen ontwerpen voort op eerder gemaakte visies.
- Ontwerpdocument (DLG of ontwerpbureaus) Voorstel of uitwerking van een ontwerp voor een kleiner deelgebied, vaak deelobjecten of kleiner. Hierin wordt de huidige toestand beschrijven, wat de visie is en wat er gedaan moet worden om dit te bereiken.

Gebruik archief

Aan de hand van de objectnamen van de objecten die in bezit of beheer zijn van Staatsbosbeheer kan in het NWA gezocht worden naar informatie over de objecten. De terreinnaam dient te worden opgezocht in het digitale archief van het NWA welke vervolgens door verwijst naar verschillende documenten. Deze documenten zijn ingedeeld per terrein en hebben een eigen gebiedscode. Binnen de lade van het terrein zijn de documenten opgedeeld in verschillende categorieën, waarbij de categorie Algemeen en Beheer het meest voor dit onderzoek van belang zijn.

Bruikbaarheid

Aan de hand van deze documenten hebben we van een aantal objecten of deelobjecten met zekerheid weten vast te stellen dat er aan ontworpen is. Deze ontwerpen zijn getraceerd aan de hand van ontwerpdocumenten van de hand van DLG of ontwerpbureaus en behelzen over het algemeen deelobjecten die in het kader van natuurontwikkeling opnieuw zijn ingericht of bijzondere (cultuurhistorische) elementen die zichtbaar worden gemaakt.
Van een overgroot deel van de objecten is met minder grote zekerheid

vast te stellen of er aan ontworpen is of niet. Dit betreft voornamelijk de objecten die in het eigendom van Staatsbosbeheer zijn gekomen door middel van ruilverkaveling- en landinrichtingsprojecten. In het NWA zijn diverse ruilverkavelingadviezen en beheersvisies te vinden. Deze documenten zijn voor een groot deel tekstueel en reppen allen in meer en mindere mate enigszins over de waarde van het landschap in het ruilverkaveling gebied. Het is echter moeilijk vast te stellen of er ook daadwerkelijk is ontworpen aan het landschap. De ontwerpen en de landschapsplannen van de ruiverkaveling- en landinrichtingsprojecten liggen namelijk niet in het NWA. Goede voorbeelden zijn de landinrichtingen van zeeland. Wel in het NWA liggen de adviezen met betrekking tot de nieuwe ruilverkavelingen (doorgaans advies tot behoud van landschappelijke waarden). Niet in het NWA liggen de plannen en ontwerpen die aan de basis hebben gestaan van het huidige landschap.
Een tweede discussiepunt vormen de natuurontwikkelingsprojecten. DLG en diverse ingenieursbureaus hebben diverse plannen voor natuurontwikkeling geschreven. In deze plannen wordt bij tijd en wijlen gerept over het herstel van het landschap en worden er ingrepen voorgesteld om het landschap te herstellen. Dit herstel van het landschap is in zekere zin landschapsarchitectuur te noemen, maar t is niet goed vast te stellen of er hierbij ook sprake is van een ontwerp waarbij nieuwe architectonische elementen worden toegevoegd aan de oorspronkelijke landschappelijke structuur.
Ten slotte herbergt het NWA nog enkele toekomstvisies voor grotere gebieden. Deze visies zijn opgesteld door ontwerpbureaus en kunnen fungeren als leidraad voor de toekomst van een gebied. Voorbeeld hiervan is de visie van H+N+S voor de staats-spaanse linies in Zeeuws Vlaanderen. De visie zal van belang zijn voor de ontwikkeling van het gebied, maar er is niet duidelijk uit te destilleren of de voorgestelde strategie zijn uitwerking heeft in het landschap. Daarvoor ontbreekt simpel weg het ontwerp.

Pluspunten NWA

- NWA is gerangschikt per object. Hierdoor is het erg gemakkelijk om vanuit het object te onderzoeken of er aan ontworpen is.
- Het NWA bevat documenten van de ontwerpen van deelobjecten, zoals ‘kleine’ ontwerpen ten behoeve van natuurontwikkeling.
- Het NWA bevindt zich op een vijftal overzichtelijke locaties binnen het domein van Staatsbosbeheer en zijn daardoor gemakkelijk te raadplegen

Minpunten NWA

- Het doorzoeken van het NWA is erg tijdrovend. Aangezien het NWA voornamelijk geschreven documenten bevat is het moeilijk te destilleren of er aan een object ontworpen is.
- Het NWA bezit vooral visies, beheersplannen en adviezen. De echte ontwerpen liggen niet in het NWA. Hierdoor worden veel ontworpen over het hoofd gezien.

Museum Nieuwland

Evaluatie Archieven Nieuwland erfgoedcentrum

Over de aanleg en de ontwikkeling van de Zuiderzeepolders in de loop van de jaren ontzettend veel informatie tot stand gekomen en verzameld. Het grootste deel van deze verzameling ligt opgeslagen in de archieven bij het museum Nieuwland in Lelystad.

Inhoud van het archief

Het Nieuwland erfgoedcentrum beheert de collecties die voor Flevoland een grote cultuurhistorische waarde hebben. Met betrekking tot de inrichting van de polders beheert het erfgoedcentrum verschillende archieven van overheidsinstellingen. Naast de collecties van de gemeenten, Urk, Dronten, Lelystad en Zeewolde en de collecties van het waterschap Zuiderzeeland, beheert het erfgoedcentrum ook de collecties van de voormalige rijksdiensten die onmisbaar waren voor het ontstaan van de provincie. Dit zijn onder andere de Dienst der Zuiderzeewerken (ZZW) en de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (RIJP) (Nieuwland, 2011). De collecties omvatten tal van boeken, rapporten, tekeningen, foto's, verslagen en technische informatie met betrekking tot het ontwerp en de inrichting van de polders.

Zoekfunctie archief museum NieuwLand

Gebruik van het Archief

De archieven van het Erfgoedcentrum Nieuwland zijn erg gebruiksvriendelijk te raadplegen via de website: www flevolandbovenwater.nl . Via deze website kunnen thuis of op locatie de titels worden opgezocht van het te raadplegen document. In de catalogus op de website kan via verschillende wegen naar de gewenste documenten worden gezocht. De titels en archiefnummers van de te raadplegen documenten moeten vervolgens op een aanvraagformulier worden genoteerd waarna de archivaris de te raadplegen documenten uit het archief kan halen.

Bruikbaarheid van het Archief

Voor de zoektocht naar specifieke informatie over het ontstaan en de inrichting van Flevoland zijn de archieven van het erfgoedcentrum Nieuwland onmisbaar, aangezien deze de collecties van de RIJP en de ZZW beheert. Waardevol zijn de dossiers die het archief beheert over de totstandkoming van verschillende ontwerpen voor de polder. Deze dossiers bevatten naast de toelichtingen van

de landschapsplannen ook notulen van de vergaderingen van bijvoorbeeld de beplantingcommissie, waaruit een mooi overzicht te krijgen van de keuzes die zijn gemaakt voor het ontwerp van de landschapsplannen. Beperkt aanwezig in de archieven is het kaartmateriaal. Het erfgoed centrum bezit wel foto's van de landschapsplannen, maar het echte kaartmateriaal moet of ergens anders gevonden worden of toevallig in een dossier opduiken.

Pluspunten

- Overzichtelijk en gemakkelijk te raadplegen archief met een gebruiksvriendelijke catalogus.
- Veel informatie over de plannen doordat er dossiers zijn aangelegd over de totstandkoming van bepaalde ontwerpen.

Minpunten

- Weinig origineel kaartmateriaal aanwezig of niet gemakkelijk te vinden in de catalogus.

Bijlage 3 Opzet Website

In deze bijlage zijn enkele screenshots opgenomen van de door ons gemaakte website. Deze website diende voornamelijk als proef en is maar voor enkele objecten uitgevoerd. Het doel is ook om te laten zien dat om de kennis over de landschapsarchitectonisch ontworpen terreinen aan te vullen, je deze openbaar moet maken en ook nieuwe middelen moet gebruiken.

1. Startpagina van de website met algemene informatie over het onderzoek.

2. Er is een mogelijkheid om door te klikken naar de kaart waarop alle terreinen te zien zijn die in beheer en/of bezit van Staatsbosbeheer zijn.

3. Op deze kaart kan verder worden ingezoomd in regio's en eventueel provincies. De vormgeving van de kaart zal ook moeten aangepast zodat ook niet-Staatsbosbeheerders de kaart kunnen lezen en kunnen begrijpen om welke terreinen het gaat.

1

2

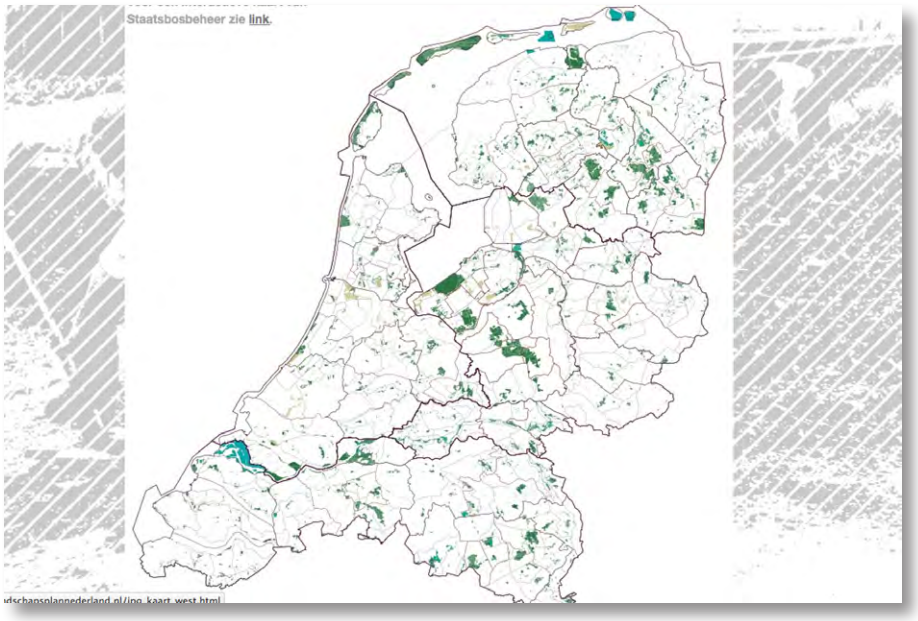

3

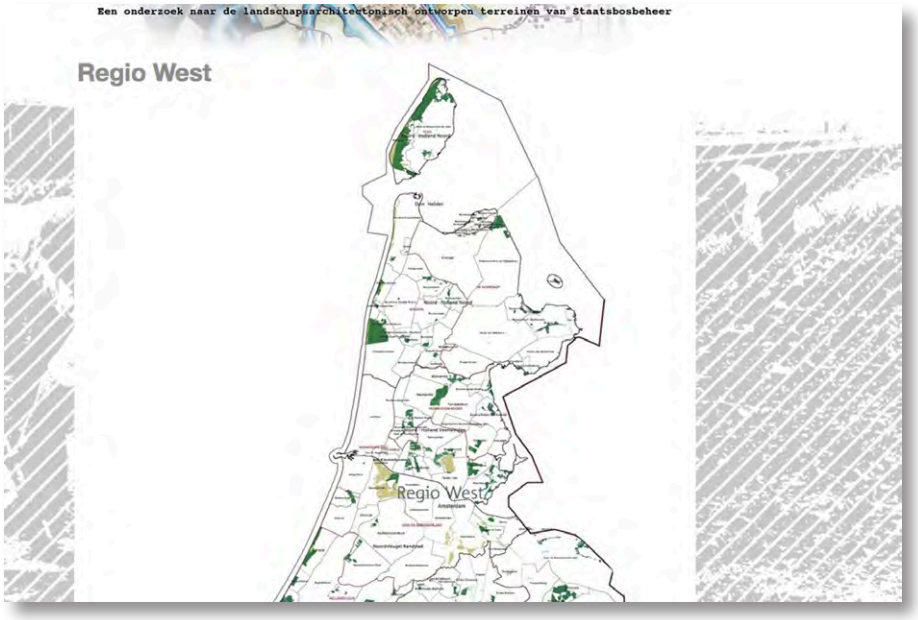

4

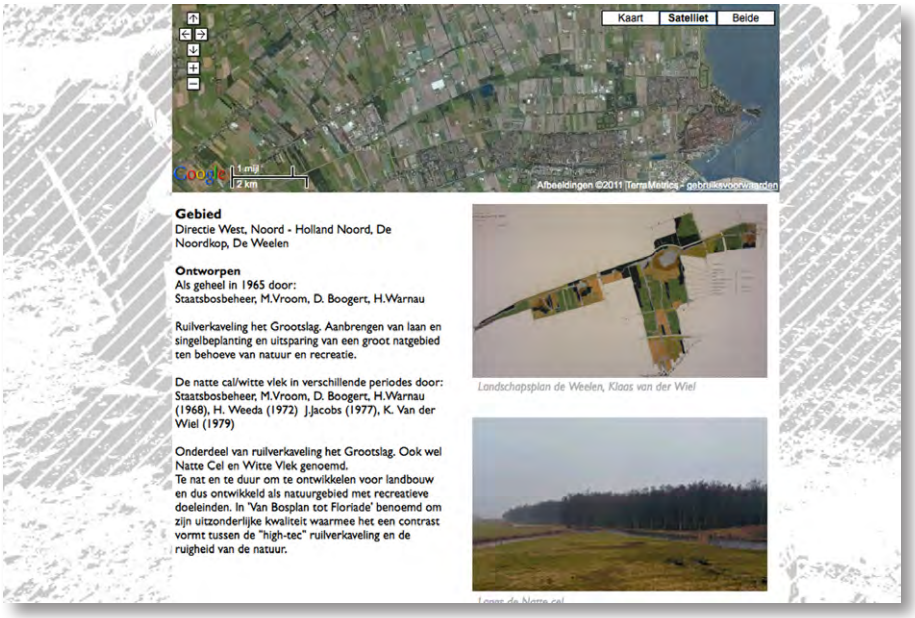

4. Wanneer vervolgens op een individueel object wordt doorgeklikt verschijnt een objectpagina. Hierop staat een kaart, ontwerptekening, een ontwerpbeschrijving en eventuele foto's.

5

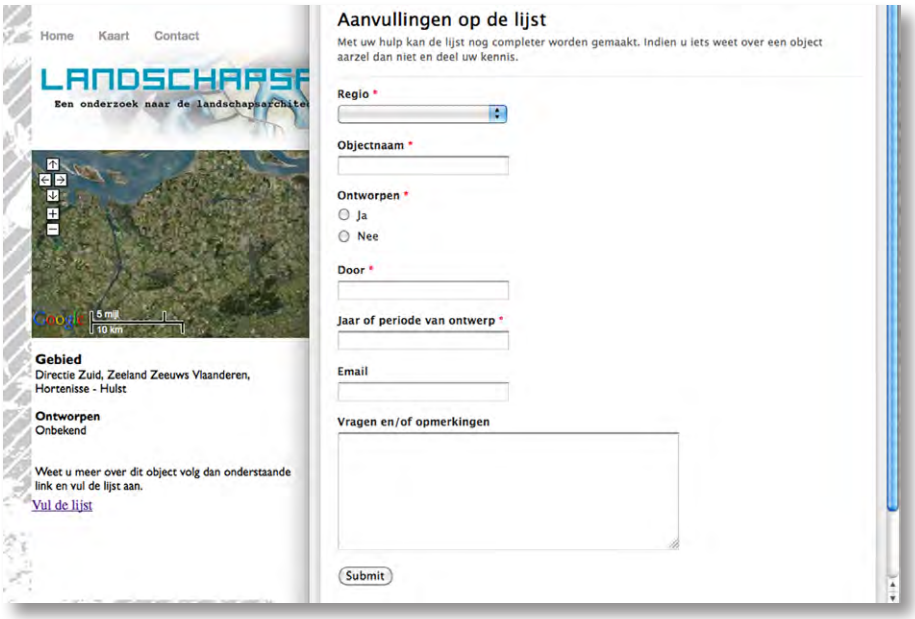

5. Het is evengoed mogelijk dat voor bepaalde objecten geen informatie is of niet door ons is gevonden. Het is dan mogelijk dat mensen deze lijst zelf aanvullen en alle informatie invullen die zij hebben.
De website moet hiermee open en dynamisch worden waarop mensen elkaar kunnen aanvullen en de lijst daarmee completer wordt.

Bijlage 4 Tijdbalk Landschapsplan Nederland

De ontwikkeling van de landschapsarchitectuur

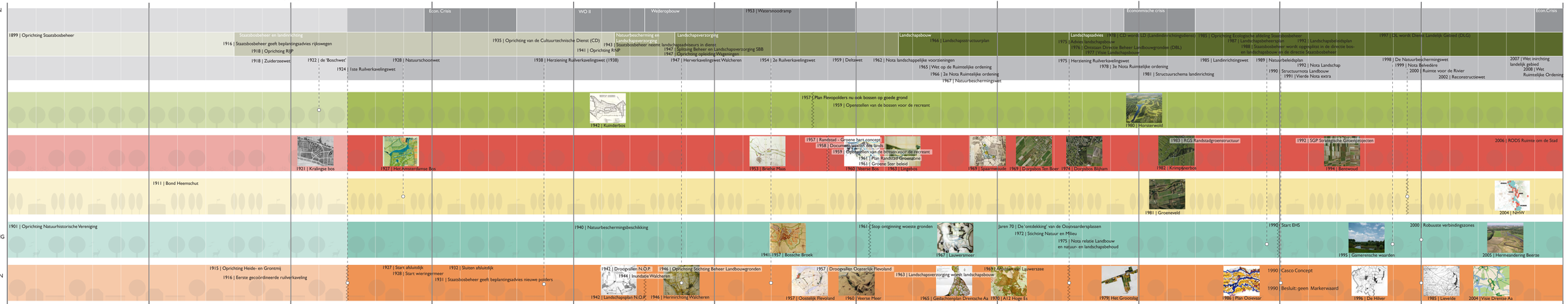

Door: Jonas Papenborg en Remco van der Togt | Onderdeel van Landschapsplan Nederland (2011) | Contact: Jonas.papenborg@wur.nl & Remco.vandertogt@wur.nl

Plankaarten: Speciale Collectie Wageningen, NAi en Nieuw Land; Afbeeldingen: Strootman (Drentsche Aa) en http://www.hollandsewaterlinie.nl/ (NHW); Satellietfoto's: Google Earth (2011); Luchtfoto's: Grontmij (Beerze) en Vincent Wigbels (Horsterwold)